

HITTEL

IRODALMI, TÁRSADALMI ÉS MŰVÉSZETI FOLYÓIRAT

LEZSÁK SÁNDOR:
Azonnali versek órája

PAÁR ÁDÁM:
Árva, dzsenti, cseléd és gazdatiszt

ÁGH ISTVÁN:
Búcsú megmentőtől

10

XXXVII. évfolyam
2024. október
735 Ft

HAJÓTÖRÉS

TARTALOM

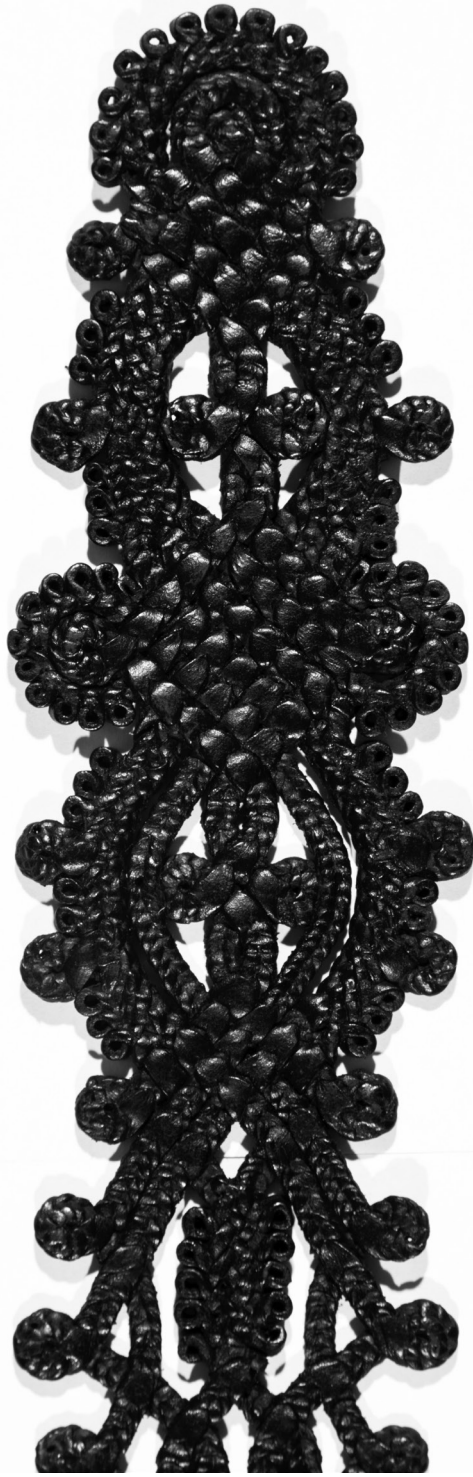

- 3 Lezsák Sándor: Azonnali versek órája;
Szellemfalu – nem is olyan – abszurd, de romantikus népszínmű
két részben (Előhang)
- 13 Ágh István: Előcentenáriumi; Búcsú megmentőtől
- 18 Taxner-Tóth Ernő: Hajótörés
- 39 Rimpler Görgy: Nem mozdítható
- 42 Balogh István: Szélfúttá szöveg Prágából
- 47 Oláh András: monori rekviem; korrupt idő; rések az időn
- 49 Szuromi Pál: A kos szarvai közt
- 55 Balázs F. Attila: gyónás; A fa
- 57 Ablonczy László: Vakulásmentesen
(Prológ)
- 65 Újragondoló
(Varga Ágnes Mónika beszélgetése Lukovszky Ilonával [1953–2022])
- 73 Kocsis Klára: zaci; liliosom
- 75 Zsávolya Zoltán: Beállítás; Gyanított golfpálya; Belőlünk élő mackók
- 78 Paár Ádám: Árva, dzsentrí, cseléd és gazdatiszt
(Társadalmi nézetek Fekete István 1940-es évekbeli műveiben)
- 92 Horváth Péter: Az önszerveződő ellenállásként elbeszélte holokausztúlélés epikai fikciója
(Szántó Tibor Árnycsvilág című regényéről)
- 102 Baráth Tibor: „Barátkozni a kihúléssal, dermedéssel”
(Oravecz Imre időskori költészete és az Alkonynapló)
- 112 Szemes Péter: Emberi sorsok, magyar sorsok
(Lezsák Sándor: Szellemfalu és egyéb jelenések)
- 117 Rimóczi László: Sorsmolekulák szuperpozícióban
(Novák Valentin: A remete)
- 120 Márkus Béla: „Szókimondó, hű magyar”
(Levelek Csoóri Sándorhoz [1952–2016])
- 129 Könyvajánló // Tarlós István: Budapest főpolgármestere voltam

Borító: Jánosi Nikolett. E lapszámunk képanyaga Lukovszky Ilona (1953–2022) iparművész és művésztanár életművébe nyújt betekintést.

HITEL irodalmi, művészeti és társadalmi folyóirat. MAGYAR ÖRÖKSÉG. Örökös tiszteletbeli főszerkesztő: Csoóri Sándor; **Főszerkesztő:** Papp Endre; **Főmunkatárs:** Ágh István; **Szerkesztők:** Léka Géza, Nagy Gábor; **Képszerkesztő:** Isó M. Emese; **Nyelvi lektor:** Rátkay Ildikó; **A szerkesztőség titkára:** Kovács Nóra; **Borító:** Jánosi Nikolett; **Tördelőszerkesztő:** Bagu László. **Felelős kiadó:** a Hitel Könyvkiadó Kft. ügyvezetője. **Kiadó és szerkesztőség:** 1066 Budapest, Nyugati tér 1., Tel.: +36-30-605-7356; E-mail: hitel@hitelfolyoirat.hu, honlap: www.hitelfolyoirat.hu; **Levelezési cím:** 1381 Budapest, Pf. 1324. Lapunk a Nemzeti Kulturális Alap, a Magyar Kultúraért Alapítvány és a Petőfi Kulturális Ügynökség támogatásával jelenik meg. „A Hitel folyóirat 2024/1. szám kiadása” szakmai program megvalósítását 2024. évben a Magyar Művészeti Akadémia támogatta. Előfizethető valamennyi postán, kézbesítőnél; e-mail: hirlapelofizetes@posta.hu; fax: (06-1) 303-3440. **Előfizetési díj:** egy évre 8040 Ft, fél évre 4020 Ft. **E-mail:** Isó M. Emese (képszerkesztő), iso@hitelfolyoirat.hu; Kovács Nóra (szerkesztőségi titkár), szerk@hitelfolyoirat.hu; Léka Géza (vers), leka@hitelfolyoirat.hu; Nagy Gábor (kritika, próza), nagy@hitelfolyoirat.hu; Papp Endre (főszerkesztő), papp@hitelfolyoirat.hu. // Készült a Gyomai Kner Nyomda Zrt.-ben 2024-ben. Felelős vezető: Luka-Barcza Viktória vezérigazgató. www.gyomaiakner.hu; ISSN 0238–9908.

Lukovszky Ilona: Fekete sallang részlet. Fotó: Mészáros Viktória

Lezsák Sándor

Azonnali versek órája

Az erzsébeti temetőben

Menny dübörög, villámlik,
– kugliznak az angyalok.
Apám bábukat állít,
sietek hozzá – gyalog.

Megyek hozzá beszélgetni,
ötven éve, hogy itthagytott.
Nem volt időm megkérdezni:
ki volt ő, és én ki vagyok?

Várom a Kalauzt

Éveken át gyűjtöttem
a vasúti jegyeket.
Lakitelek, Kecskemét, Budapest,
Budapest, Kecskemét, Lakitelek.

Féltem, hogy váratlanul
rám nyit az Ügyeletes Kalauz,
és visszamenőleg ellenőrzi
az összes vasúti jegyemet.

Ezért gyűjtöttem éveken át
az érvényes vasúti jegyeket.
Lakitelek, Kecskemét, Budapest,
Budapest, Kecskemét, Lakitelek.

Látható többség

Aki nem látható
az Lészpeden él,
és Budapesten,
a Gát utcában,
balladai félhomályban,
Nyéken és Rácegresen
Zámolyon és Izsákon,
a Hernád mellett,
Szentistvánon,
Rohoncon és Szalontán,
Galambfalván, Topolyán,
Kiskőrösön, Csantavéren,
Újlakon és Helmeceen.
Siménfalván, Érmindszenten
szabad szemmel látható már
Szódemeter ege alatt,
együtt vagyunk föld felett,
együtt élünk föld alatt.

A Kalauz megérkezett

Ruhájáról, sapkájáról
fölismertem
az ügyeletes Kalauzt.

- Már évek óta várom,
hogy kezelje az összes
vasúti jegyemet.

Lakitelek, Kecskemét, Budapest,
Budapest, Kecskemét, Lakitelek.

Jöjjön és kezelje már le
a Nagy Jegylyukasztóval
az összes vasúti jegyemet.

Lakitelek, Kecskemét, Budapest,
Budapest, Kecskemét, Lakitelek.

Üzenet

- Van Isten, Papa? -
kérdézi Máté
unokám hazafelé
egy templomos
vasárnapon.

- Gondolkodom,
tehát van - mondom,
és akkor a máriapócsi
Dédmama képe
elmozdult a szobafalon.

Kalauz vakvágányon

A Kalauz elindult.
Az arcán bocsánatkérő mosoly.
- Ide már nem jövök vissza.

Jönnek utánam
a füves hírcsinálók,
híreket szerkesztők. Mind.

Fújdogálnak mesterséges
szénaillatot,
és nem kérnek bocsánatot.

Szellemfalu¹

– nem is olyan – abszurd, de romantikus népszínmű két részben

SZEREPLŐK:

DEÁK PÉTER, tanító

ZSUZSA, mezőgazdász

GÁBOR, fémkeresőző régésztechnikus

ANIKÓ, virágkötő

PÉTER, asztalos és villanszerelő, hangeffekteket gyűjt

AMBRUS, kőműves, most napszámos

PIROSKA, varrónő, most óvodai dajka

FERENC ATYA, katolikus plébános

ISTVÁN ATYA, missziós pap

MR. WRANGLER, cégvezető, felvásárló

SEPRŰ, titkár, tolmács

MR. MUSTANG, cégvezető, felvásárló

PACSULI, titkár, tolmács

Előhang

Az előhang 1958-ban, június közepén, délidőben játszódik valahol a Kárpát-medencében.

A 19. század végén épült kéttantermes falusi iskola egyik termében vagyunk. Bejárat baloldalt, kis előszobán át. A tanterem bal oldalán három ablak, az ablakok között fogasok és könyvespolcok. Elöl, középen dobogó, tanári asztal. A jobb sarokban vaskályha, oldalt vízcsap, mosdótál. A jobb oldali három nagyméretű szekrények között könyvespolcok és ruhafogasok. A falakon tanítótáblák, a „j” hang kétféle jelölése, ABC, szorzótábla. A falon ingaóra. Az egyik

1 A *Szellemfalu* eredetileg a *Hitel* 2023. májusi számában jelent meg, s időközben Lezsák Sándor további írásaival együtt könyv alakban is napvilágot látott (*Szellemfalu és egyéb jelenések*. Kairosz Kiadó, 2023). A most közölt Előhangot a szerző utólagosan írta a népszínműhöz.

sze krény tetején földgömb. A falakon Petöfi, Arany János, Kölcsey, Móra Ferenc és Móricz Zsigmond fényképe üveges keretben. Farácsos faliújság, rajta kivágott betűkből Ó-IÓ-CIÓ-ÁCIÓ-KÁCIÓ-AKÁCIÓ-VAKÁCIÓ. Az üveges, középső sze krényben fizikai, kémiai kísérletekhez eszközök. A baloldali sze krény mellett fából faragott köpülőben hurkapálcikás papírbábok. Iskolai golyós számológép, szépirásminták, fa kerettel védve országtérképek. A tanári dobogó mögött koc kás, vonalas és sima zöld táblák, a tartóban kréta, szivacs és törlőrongy. Kisebb-nagyobb méretű iskolai padok, három oszlopban 26 tanulónak. A jobboldali két sze krény között bábparaván BÁBSZÍNHÁZ felirattal.

A mennyezetről három lámpa lóg.

Deák Péter tanító úr a tanári asztalnál ül. Elötte magnetofon, jobbra és balra könyvcsomag, bizonyítványok. Deák tanító úr az '50-es évek második felében divatos magnetofont próbálja, kapcsolgatja.

Külső zaj, traktor zakatol az úton. Deák tanító úr figyel, a traktor nem állt meg, hangja egyre távolabb. Deák tanító úr a közelebbi ablakhoz megy, kinyitja, majd az átellenben levő könyvespolc előtt megáll. A felső két sorban díszkötésben egyforma albumszerű könyvek: Lenin és Sztálin összes művei. A hetedik könyvet leemeli, az asztalhoz viszi, kinyitja. Nem könyv, hanem bőrkötésbe burkolt doboz. Kivesz belöle két magnószalagot, a „dobozt” visszateszi a könyvespolcra. Leül az asztalhoz, az egyik magnószalagot fölteszi a magnetofonra, bekapcsolja. Surrogó hang. Kintről kutyaugatás. Deák tanító úr az ablakhoz megy, kinéz. Az ablakrács miatt nem tud kihajolni. A kutya tovább ugat, ezért a tanító úr kimegy a tanteremből, látjuk, ahogy elmegy a két ablak előtt, de amikor a harmadik ablakhoz ér, felharsan a magnetofonról Horváth Tivadar énekhangja az '50-es évek közepéről:

„Párizsban szép a nyár,
a Grand Boulevard fényárban áll.”

Deák tanító úr rémülten fut vissza a tanterembe.

„Sétára vár a Szajna part,
a kis Paulette is épp arra tart.”

A tanító úr idegesen, gyors mozdulatokkal, kapkodva próbálja kikapcsolni a magnetofont, de a hangosítót tekeri, ezért a vezetéket kihúzza a konnektorból. Csönd. A tanító úr fülel egy darabig, aztán kézzel tekericseli és leveszi a szalagot. Fölteszi a másik szalagot. Feláll, becsukja az ablakot, a vezetéket visszadugja a konnektorba, leül, bekapcsolja a magnót, kézbe veszi a mikrofont. Kicsit krá krog, torkát köszörüli:

- Mikrofonpróba, egy-kettő.
- Visszahallgatja.
- Mikrofonpróba, egy-kettő.

Deák tanító úr ezt letörli, majd a jegyzeteit veszi elő, de nem olvas, a közön séget (*vagy az olvasót*) nézi, s mondja a mikrofonba:

- Erzsike nővérem, unokája, kedves Gáspár, köszöntelek testvéri szeretettel. Lepakcsolja, kézzel kicsit visszatekeri, behallgat:

- Telek testvéri szeretettel.

Újra a mikrofonba mondja:

- Balogh Zsolti, egykori tanítványom, ügyvéd, csak benne bízhatok. Ezt a hangos levelet majd átmásolja, Pesten letétbe helyezi, a másolatot pedig kiviszi Bécsbe, ott fogja föladni a címedre, a messzi Amerikába, Floridába.

A tanító úr újra visszahallgatja az utolsó szavakat:

- A messzi Amerikába, Floridába.

Folytatja:

- Az egykori nagy Deák famíliából egyedül te és a családod maradt. Ti is a távoli idegenben. Én itt élek ma is a szülőfalumban, ahol édes testvéremmel, Erzsike nénéddel nevelődtünk. Egyedül élek, magamra maradtam. Július elején, két hét múlva nyugállományba kerülök. 1908-tól 50 évig tanítottam ebben az iskolában. Közben két háborúban szolgáltam. Az első nagy háborúban elvesztettem a családomat. Kivittek a frontra, ahol századparancsnok voltam. Ide meg bejöttek a román katonák.

A tanító úr megáll, törli az utolsó mondatot. Újra mondja:

- Ide, a faluba bejöttek az idegen katonák, drága feleségem a négy gyerekkel apósomékhöz menekültek, de oda is bevonultak az idegen katonák és fölgyújtották a falut. Aki menekülni próbált, azokat legéppuskázták. A háború után elmentem a faluba, a malomárok szélén álltam. Tömegsír lett a malomárok. Kihantolni nem engedték a holtakat. Ott imádkoztam, aztán újra elmentem apósomékhöz házához. Házához? A leégett ház helyén játszótér volt. Álltam a hinta mellett, ahol egykor a feleségem és a gyerekek szobája lehetett. Befelé nyeltem a könnyeimet, amikor a homokozóból egy kicsi leányka odaszaladt, beleült a hintába, rám nézett és kérlelt:

- Bácsi kérem, tessék engem egy kicsit hintáztatni.

Hintáztattam. Kis idő múlva odajött egy asszony.

- A Deák családból tetszik lenni?

- Igen - mondtam. Deák Péter. Itt állt apósomékháza, amit felgyújtottak, és odaveszett a családom.

- Megismertem. Részvétem. Szörnyű, ami történt. Anyám előtte szekérrakott bennünket, mi még időben elmenekültünk. Katóka néni, a felesége még csomagolt, mondta, hogy hajnalban jön egy nagyobb szekér. De a katonák éjfél után csaptak le a falura, raboltak, fosztogattak, mindenkit legéppuskáztak.

(Kint harangoznak. Dél van.)

Deák tanító úr a könnyeivel küszködik. Leállítja a magnót. Aztán újra bekapcsolja, és mondja:

- Harangoznak. Dél van, kedves Gáspár. Holnap lesz a tanévzáró, bizonyítványosztás, jönnek a szülők, ilyenkor bábozok nekik. Mesejátékot. Most egy tanmesét, ezzel köszönök el a gyerekektől, szülőktől, az iskolától. Megyek próbálni,

ezt a hangos levelet azzal zárom, hogy adj életjelt magadról, látogassatok meg. Ti utazhattok, én még útlevelet sem kapok, még Magyarba se tudok menni. Isten veletek, Gáspár öcsém. Isten akkor lesz velem, kedves Gáspár öcsém, ha nem hagyod válasz nélkül ezt a hangos levelet.

A könyvespolchoz megy, a Sztálin-albumba visszateszi a magnótekeresztet.

Hallgatózik. Kinéz az ablakon, a két szekrény közötti bábos paravánhoz megy, azt a padok felé fordítja, ahol majd a gyerekek és a szülők ülnek, állnak. A függöny szétnyílik. A bábfigura Deák Péter tanító úr hasonmása.

- Tisztelt szülők! *(A bábu kis csönd után előre hajol.)*

- Hah? ... és tisztelt nagymamák! *(Újra előre hajol.)*

- Hah? ... és nagypapák! *(Ide-oda figyel, hahóz, a bábunak bekiabálhatnak, mert hol balra, hol középre, hol jobbra figyel.)*

- És tisztelt mindenki! ... Karácsony előtt *(körbenéz, előrehajol, püsszeg, suttogva mondja)* szenteste előtt *(hangosan folytatja)* bábos társulatom bemutatta a Csikicsuki kalandjaiból – *A kútmérgező leleplezése, avagy a szép új világ* című vidám szomorújátékot. Most a vakáció, a gyerekeknek két és fél hónap, hozzám pedig az örökös vakáció előtt egy fővárosi kútmérgező érkezik. Csikicsuki falujába, hogy agitáljon az ósdi, elavult falusi életmód ellen és agitáljon a modern városi életmód mellett *(kopogás)*. Deák-bábu oldalra néz.

- Szabad!

Csőnd. Deák bábu:

- Félig szabad. *(Jön a fővárosi tanfelügyelet hivatalnoka, öltönyben, fekete keretes szemüvegben. Kezében egy pakli fénykép. Nem kártya, fénykép. Nézegeti, azonosít.)*

Fővárosi tanfelügyelő *(Ezt még csak mi tudjuk, hogy tanfelügyelő. A képzetesebb olvasók azt is sejtik, hogy a fővárosi tanfelügyelő Deák tanító úr elváltoztatott hangja. Deák tanító úr jobb kezén a hasonmás bábujá, bal kezén a tanfelügyelő.)*

- Hová siet, Tanító úr?

TANÍTÓ

Megyek a templomba.

TANFELÜGYELŐ

Álljon már meg, Tanító úr!

TANÍTÓ

Engedj az utamra, megyek a templomba.

TANFELÜGYELŐ *(eléje áll, nem engedi)*

Miért mész a templomba, Tanító úr?

TANÍTÓ *(próbálja kikerülni)*

Szentmise lesz, mindjárt 10 óra, onnan nem lehet elkésni.

(Megszólal a harang.)

TANFELÜGYELŐ

Ne siess! Nem sokáig fognak harangozni! Új világ lesz itt, Tanító úr!

TANÍTÓ

Miket beszél az úr? Nem fognak harangozni?

TANFELÜGYELŐ

Új világ lesz itt, Tanító úr! A harangozáshoz hatósági engedély kell.
A hatóság meg mi vagyunk.

TANÍTÓ

Engedély? A kakaskukorékoláshoz is?

TANFELÜGYELŐ

Okos ember maga, Tanító úr!

TANÍTÓ

Ki vagy te, hogy így beszélsz velem?

TANFELÜGYELŐ

A tanfelügyeletről jövök, a fővárosból.

TANÍTÓ

A fővárosból?

TANFELÜGYELŐ

Onnan. A központból. Itt a hivatalos igazolványom, a pecsétes megbízólevél. Ő írta alá.

TANÍTÓ

Ő?

TANFELÜGYELŐ

Igen, Ő. Személyesen.

(A tanító nézi, olvassa.)

TANÍTÓ

„A megszólított köteles a kérdésekre válaszolni, az utasításokat azonnal végrehajtani. Aki ellenszegül, az bűncselekményt követ el, és arra lesújt a néphatalom.” ...Nem lehetne a templom után?

TANFELÜGYELŐ

A megszólításom: Tisztelt Vezető Küldött Elvtárs.

TANÍTÓ

Tisztelt Vezető Küldött Elvtárs, nem lehetne találkozni a szentmise után?

TANFELÜGYELŐ

Nem! Nincs sok időm. Ma még három falusi iskolát kell elintézniem. A Faluházban már bejelentkeztem, rendőr jön értem, és visznek tovább. A társaim, az elvtársaim is járják a vidéket, kevesen mennek ma templomba. Később meg még kevesebben. Maga pedig holnap a tanévzárón ezt felolvassa, és minden szülővel aláírhatja.

TANÍTÓ

Ez hirdetemény?

TANFELÜGYELŐ

Nem hirdetemény, ez utasítás. A néphatalom nevében Ő írt.

Tanító

Ő?

TANFELÜGYELŐ

Igen, Ő. Személyesen. Inkább előbb, mint utóbb megszüntetjük a felső tagozatot, mert fogy a gyereklétszám.

TANÍTÓ

Most költözik ide egy család három gyerekkel.

TANFELÜGYELŐ *(nézi a kártyákat)*

Nem költözik. A városban kapnak lakást és munkahelyet. *(nézi a kártyákat)*
Maga itt népszerű, magára hallgatnak az emberek. Beszéljen a szép új világról! A városé a jövő, Tanító úr. A falu a múlt maradványa, csökevénye. A falunak nincs jövője, a fiatalok elköltöznek a városba, ez a falu is az öregek otthona lesz. Aztán eldőzerolják.

TANÍTÓ

Nem, én ilyet nem mondok.

TANFELÜGYELŐ *(gúnyosan)*

Mondani fogja, Tanító úr.

TANÍTÓ

Nem és nem.

TANFELÜGYELŐ

Nem? Akkor azt mondja meg, Tanító úr: honnan tudja, hogy Párizsban szép a nyár? Ki az a Paulette meg a szép Pierre? Már a Szajna-parton is szervezkednek, nem csak a Duna-parton? Tanító úr, vagy fölolvassa és aláírhatja ezt a korparancsot holnap a szülőkkel, vagy az államrendünkre veszélyes külföldi kapcsolatok, tiltott határátlépésre irányuló szervezkedés miatt letartóztatjuk.

TANÍTÓ

Elég volt! Fogd be szád, te nyálas agitátor! Ördögfatty!

TANFELÜGYELŐ

Hogy merészelsz így beszélni velem? Én a Központ embere vagyok!

TANÍTÓ

Én meg a falu embere. Most hallgass végig, mert ha nem *(bicskát vesz elő)*, leöllek, mint Kovács hentes a megvadult birkát.

TANFELÜGYELŐ

De...

TANÍTÓ *(megfogja, erősen rázza)*

Tisztelt szülők, diákok! Nagymamák és nagypapák! Tisztelt mindenki! *(erősen rázogatja a tanfelügyelőt)* A kútmérgezők után most itt ez a lélekmérgező. Adni akarnak kicsi, városi panellakást, másfél szobát, hogy két gyereknél több ne férjen el, és már nálunk is többen halnak, mint születnek, és előbb a felső tagozat szűnik meg, utána az alsó, és bezárják az iskolát, és elmegy a papunk, és nem lesz focicsapatunk, a focipályát föl-szántják, és új címerünk lesz: a búzatáblában focikapu.

TANFELÜGYELŐ

Elég már, szédülök! Ha elengedsz, megkapod a csontvázat, amit évek óta kérsz.

TANÍTÓ *(nem engedi el)*

Csiki-csuki helyzetben ne ígérj te semmit.

TANFELÜGYELŐ *(kiáltozik)*

Segítség! Segítség!

TANÍTÓ

Nem kell ide segítség, elbánok én véled magam is. *(Kihúzza a bábszínpadról. Sziréna hangja. Mentőr? Rendőr? Nem tudjuk. De még nincs vége. Függyöny. Sötétség, gyors átrendezés, színhely az előbbi, évtizedek múlva.)*

A továbbiakban történetünk napjainkban játszódik, valahol a Kárpát-medencében március végén, délidőben.

A 19. század végén épült falusi iskola egyik termében vagyunk. Bejárat baloldalt, kis előszobán át. A tanterem bal oldalán három ablak, az ablakok között fogasok és könyvespolcok. Elöl, középen dobogó, tanári asztal nélkül. A jobb sarokban vaskályha, oldalt vízcsap, mosdótál. A jobb oldali három nagyméretű szekrények között könyvespolcok és ruhafogasok. A falakon tanítótáblák, a „j” hang kétféle jelölése, ABC, szorzótábla. Több képnek, így egy kerek órának is csak a helye van meg. Az egyik szekrény tetején földgömb. A falakon Petőfi, Arany János, Kölcsey, Móra Ferenc és Móricz Zsigmond fényképe üveges keretben. Farácsos üres faliújság, rajta kivágott betűkből Ó-ÍÓ-CÍÓ-ÁCIÓ-KÁCIÓ-AKÁCIÓ-VAKÁCIÓ. A középső szekrény üvegét betörték, benne fizikai, kémiai kísérletekhez eszközök, amit még nem vittek el. A baloldali szekrény mellett fából faragott köpülőben hurkapálcikás papírbábok, a másikban nemzeti színű papírzászlók. Iskolai golyós számológép, szépírás-minták, fa kerettel védve országtérképek. A tanári dobogó mögött kockás, vonalas és sima zöld táblák, a tartóban kréta, szivacs és törlőrongy. Kisebb-nagyobb méretű iskolai padok, nagy rendetlenségben, oldalt néhány egymásra rakva. A jobboldali két szekrény között bábparaván BÁBSZÍNHÁZ felirattal.

A mennyezetről három lámpa lóg, egy lámpabúra, a másiktól csak a foglalat maradt, a harmadik villanykörte ég.

Ágh István

Előcentenárium

Ma 2024. július 17-én, Nagy László 99. születésnapján, valószínűtlen érzés, valami keserű, krizantémillatú szomorúság fogott el, hiszen a 100. esztendőhöz vezető utat sírok szegélyezik, és aki mégis odaér, halálos szakadék szélén találja magát, 86. évemmel már csak én közeledem a családból ehhez az elérhetetlen célhoz, annak ellenére öregszem, aki a fele úton mindig 53. éves marad, megfordult és elfogyott a 13-as korkülönbség, kijelölik az időt a számok, és összekötik az eseményeket, bármennyire elszomorít a 99. ténye és lehetetlensége, alkalmat keresek olyan igazságok kimondására, melyeket nem szoktak a centenáriumi köszöntőben, például azon tűnődni, milyennek látszana most, míg az én külsőm egy komolytalan aggastyáné, ő az utolsó fényképén a dérből lép elő gyanútlan, 1977 karácsonyán Szigligeten, mintha ezüstből lenne kikalapálva, eleven tűz alatt, rá 1 hónapra kivasalt pergamen a ravatalon, rózsaszín púderrel befújva, azt képzelem, az élő arc alig változna máig, alkata szerint kortalan, 30 évesen ősz, csak karizmai fogynának el, csökkenne termete, mint apánké 80. éve felé, ő a 90-en túl, mint egy öreg sas, húzná a szárnyát a porban.

Mielőtt elérkezne a centenárium,
a 100. évforduló árnyékában megjegyzem,
hogy 53 évet élt a 100 mínusz 1-ből,
a kerek évfordulón méltatják majd, ami
számára ugyancsak kijár, most a korai halál
következményeivel gondolkodom,
mint a meg nem született gyermek sorsán,
a nem létező 46 év úri hiánya életműre való,
arra vonatkozólag MINDEN CSAK FÖLTÉTELEZÉS,
s AMI NEM VOLT, arra nem lehet rákérdezni,
mert a gyomorfájdalom kínjai nem folytatódtak,
ha nincsen alkotó, nincs mű és letiltható siker,
nincs mire ráereszteni az újabb nemzedéket,
ha már a szervezet bomlása is befejeződött,
mást jelent másnak, mint nekem, ha őt idézzük,
a vajon mi lenne a véleménye a korrupcióról
és az orosz-ukrán háborúról, a kormányról és az
ellenzékről, ha ők most azt se tudják,
mennyire hiányzik bölcs tanácsa, féregirtó mérge,
fegyelmező ütése, a művek jelenből kelt kérdései,
mert csak a műalkotás marad érvényes, aminek
szerelmi viszonya van az emberiséggel,
nem döntő, bár sajnálatos, hogy valaki ennyit él,
MÍG A CSONKA ÉPPÉ VÁLIK, EGÉSSZÉ A TÖREDÉK.

Nem hozzák szóba a közelgő centenáriumon,
ha lesz, aki megrendezi majd egyáltalán,
mert kérdés lehet, megéri-e nekik Nagy László,
nem hozzák szóba a gonoszságokat, melyeket
a primitív viccektől kezdve, az életbe vágó
megvonáson át, az intellektuális fortélyig
spricceltek, az erőszakos narratívával kizártak
mindent, ami az iránnyal nem egyezett,
a lassú lejáratással, a sikeres elhallgatással
tagadták ki a fiatalok szívéből, s azt is
elhallgatták, hogy kapitális vad volt a zsákmány,
mennyi szín- és alakváltoztató alak irigyli
a tehetséget és a sikert, a követők rengetegét,
színre léptek a változástól mámoros kufárok,
börtönörből vagyönörök, akiknek, azt hiszik,
eljött a világuk, dőzsölnek a második hatalomban,
nyilvános konditermekben edzik gyűlöletük.

Volt egy család a valóságban, s mára a lírai
dimenzióban, nemzedékek készülődtek rá,
megrögzött gének vitték a teremtés üzenetét,
hogy legyen valaki alanya a költészetnek,
a hagyomány és a szeretet sablonjai közt
lettek szülők a tűz és jácint regéjéhez,
asszony a havon delelő szivárványhoz
és férfiak az angyali és emberré vált lovakhoz,
egy család 100 éve végződik be NAGY LÁSZLÓ
nevében, férfiak a családban, mi hárman,
de sose mondtuk, mi férfiak,
bátyám Pesten lakott már, én meg
sokáig gyerek voltam, nem is mondhattam,
s most éveim száma szerint én élek legtovább,
nélkülük mintha más világba kerültem volna,
megszűntek a hozzájuk mért szavak, mozdulatok,
leváltja az élményt, s halványuló az emlék,
apánk a családfő, a gazda, aki 1000 év óta
helybeli, s a rangot kiérdemelte a családfán,
s bátyám is, mint a család nagy tekintélyű tagja,
bármerre járt, ha visszajött, elfoglalhatta helyét
a férfiak közt, s végeztünk olyan munkát,
mikor egyik a másik kezére dolgozik, úgy éreztük
egymást, mintha el se mentünk volna.

Búcsú megmentőmtől

Arnóth Károly emlékére

A forradalom gyermekei közül
valaki megint itt hagyott bennünket,
talán csak engem, hiszen ötvenhatot
egymásnak ketten együtt jelentettük,
aki életem megmentette, meghalt,
és végleges hiányérzettel sújt le,
hogy tartozásom nem adhatom vissza,
annyira sem, hogy emlékeztethessem,
akár szótlán jelenlétemmel is,
miről egymás között alig beszéltünk,
mintha számunkra meg se történt volna,
rémületét lekapcsoltuk magunkban,
s a véres csütörtököt ott feledtük
a mindennapi hétköznapiak között.

Nem várta el azt, hogy hálás legyek,
amiért értem föláladozta magát,
az isten küldte mint egy őrzőangyalt,
és a sortűzben mellé fektetett,
hogy a halál útján menekítsen,
s ha akkor nem fogódzhatok karjába,
úgy meghalok, mint most ő, mégis együtt
jártunk öt éven át az egyetemre,
fölrobbantott karja miatt a tollat
merőlegesen húzta a papíron,
aztán rendben megszoktam vagy begyógyult,
mint akkori sebeink általában,
a szilánkok, az én szilánkjaim,
békén hagytak vagy valamire vártak,
figyelmeztettek, amíg szívem dobog,
a vér jele lüktet homlokomra égve.

Ki volt ő? sose kérdeztem magamban,
haja úgy ült a fején, mint a sapka,
szemüveg nélkül nem őt láttam volna,
és akkor sem, ha bántana valakit,
úgy volt maga, hogy közösségben élt,

ahogy a kollégium folyosóján
törölközővel vállán ment fürödni,
anyja Kispestről, apja Apátfalváról
külön jelentek meg közös szobánkban,
mintha véletlenül jöttek volna,
zárkózott volt, akár egy dacos árva,
ki a titkáról sikeresen hallgat,
egy nemzedékből valók, mégis másképp
jutottunk a kivégzésünk terére,
hol a véráztatta föld tetanussszal
fertőzte meg, azután sem akarta
elengedni a martalóc halál.

Hű barát volt, de óvatosan bizalmas,
mint Szent Kristóf, segített volna bárkin,
a szíve volt hatalmas, nem a teste,
ki a lányoknak a pajtása inkább,
hűséges férj volt, és hű önmagához,
úgy őrizte a családi tűzhelyet,
sosem kellett lennie végeznie a dolgát,
kedveltük egymást, ha néha közénk állt
valaki, az mégis csak mi voltunk,
így nem tudtunk eltávolodni mégsem,
monogám volt, és nagyon korán özvegy,
koporsók hosszú útját járta végig,
azt hittem, majd engem is elbúcsúztat,
már mint özvegy az özvegyet fogadtam,
nem gondoltam, mikor jött maga főzte
kocsonyával a születésnapomra,
sose adhatom vissza majd a tányért,
és véget ér a vita, hogy a téren
melyikünk melyik oldalán feküdtünk.

Hajótörés

Megy a gőzös, megy a gőzös – ezúttal azonban nem Kanizsára, hanem Kanizsáról jön. Este indul, hajnali félhomályban ér Kelenföldre, s onnan megy tovább a Délibe. A szőke fiú, aki egész éjjel a gyorsvonati kocsi kétszemélyes fapadján ült, nem tudni szorong-e, vagy boldog, mert mostantól „Pesten” – azaz Budán – tanulhat. Már tudja, hogy a Bérc utcai diákszállóban fog lakni, csak arra nem emlékszik, hol lehet a Bérc utca. Pedig kilencéves korában néhány hétig a Gellért-hegyen lakott nagynénjénél, de hogy akkor mit fedezett föl a környéken, azt rég elfelejtette. Illetve arra azért emlékszik, amikor egy légitámadás kellős közepén a Duna felőli oldalon fölmásztak a Sánc utcába, s onnan – ismeretlen kerteken átgázolva – a hegyen keresztül gyalogoltak a Plósz Lajos (ma Gombocz Zoltán) utcáig. Bármelyik kertbe bemehettek, hiszen légiriadó volt, azaz mindenkinek a pincében kellett lennie. Szerencsére a kihalt utcákon a szigorú tilalom miatt úgy bujkáltak, hogy senki sem szólt rájuk, még ha talán észre is vette a kisiút és a gyermeket váró fiatalasszonyt.

Amikor végre hajnalodott, s öt-hat óra vonatkozás után a fiúnak el kellett döntenie, hogy Kelenföldön vagy a Déliben szálljon-e le, az utóbbit választotta, nyilván nosztalgiából, kiskorára és a Szent János térre gondolva. Ámbár fogalma sem volt, milyen útvonalon jut a diákszállóba. Neki Kelenföld külváros volt. A Déli – persze a régi, aminek már 1954-re eltakarították a romjait, mégis hordozott valamit emlékeiből. A fogadóépület – ahogy erről később meggyőződött – ekkor még ideiglenes kényszermegoldás volt.

A vonat azonban megállt az Alagút bejárata előtt, s ahhoz elég soká nem indult tovább, hogy a fiú ismét szabályt szegjen, s leugorjon a kocsi hátsó peronjáról a jobb oldali vasútpartra. Az rémlett neki, hogy nagy bőröndjével, amelyben őszi ruháit cipelte, ott föl tud mászni a meredeken, de tizennyolc évesen alaposan lebecsülte ezt a feladatot. A nyári napszitta domboldal zöldjét vadon nőtt bokrok – köztük igen szúrósak – borították. Mire fölvergődött a Hegyalja útig, a csípős hajnali levegő ellenére megizzadt. Azt ugyan tudta, onnan

TAXNER-TÓTH ERNŐ (1935) Széchenyi-díjas irodalomtörténész, professzor emeritus. Kazinczy, Kölcsey, Vörösmarty, Eötvös életművének kutatója.

hogyan juthatna el a Plósz Lajos utcába, ahová majd csak vendégségbe megy. Most rá kellett találnia a Bérc utcába vezető útra. Azzal tisztában volt, hogy a Hegyalja útról a Dunától fölfelé kell mennie. Újabb meglepetésére azonban a Sánc utcán is meredek vezetett – talán – jó irányba, csak találgathatta, hogyan tovább? Senkit nem látott, akitől megkérdezhetne volna. Amikor végre rátalált a Bérc utcára (ami valóban a Gellért-hegy bérécn található), s az akkor diákszállóul szolgáló tekintélyes villa kapuja előtt kicsit magához tért, hosszan kellett csengetnie, míg beengedték. Amikor később a Tabán felől mászott föl ide, sokszor eszébe jutott a megérkezés csomagcipelő és hegymászó nehézsége. Mint oly gyakran, ezen a hajnalon is túlbecsülte saját erejét. Vajon később miért a Rácz fürdő mellől járt föl a diákszállóba, amikor a Műegyetem Vegyész kara a Gellért téren van? Talán, mert a még romos, hírneves hotel körbe volt kerítve, s egyáltalában nem bizonyult egyszerűnek a fölfelé vezető utat megtalálni. Mindez persze – ahogy később hallotta és tapasztalta – nem zavarta az életerőtől duzzadó fiatalságot, hogy egyetemi órák helyett (meg szünetekben) a „Gellért tanszékre” járjanak andalogni, szerencsés esetben egy más nemű diák kezét fogva. A Rácz fürdőtől jól látszottak a Hagenmacher-villa vörös tornyai, s ennek irányába kellett kanyargó parki utakon följutni a Vida-villába, ahol a diákszálló volt. Hatvan évvel később csupa átláthatatlan bonyodalom! Pedig akkor valahogy magától értetődő volt. De ki emlékezhet rá, miért történt így vagy úgy?

A Műegyetem menzája a hajdan – és később – a divatos Kis Rablóban volt, a legendás Hadik laktanya mellett. „Italt?” – volt a régről ott ragadt pincér – most főszoigáló – első kérdése, ahogy asztalhoz ültek. Mire átadták az ebédjegyeket, mert legtöbbször csak csapvízre futotta, alig titkolt kelletlenséggel egyszerre tette eléjük – az éhenkórász egyetemisták elé – a három fogást. Mit sem törődve azzal, hogy mire a levest bekanalazták, a köret vagy a főzelék kihűlt. Ahogy az öregember visszaemlékezik, a koszt nem volt rossz, sőt sokkal gyakrabban kaptak húst is, mint otthon. Amiben biztosak lehettek, pénteken mindig volt valami húsos étel, hiszen a katolikus egyház tiltotta aznap a fogasztását. Vajon mit ettek vasárnap? Akkor is volt menza? Az öregember nem emlékszik rá. Ebéd után is voltak órák vagy laborgyakorlatok, s a fiú is beült a többiek közé, csak éppen ki-kihagyott a figyelme, nem tudta követni a képleteket, nem értette sem a matekot, sem a fizikát.

A város, ahová nyolc évig hiába vágyott, egészen más volt, mint amire emlékezett, ahonnan '44-ben elmenekültek. Az Erzsébet híd még a Dunába lógott, de a többi „rég” hídon át lehetett már menni Budáról Pestre és vissza. Pestre azonban ritkán mentek. Pedig a Bérc utcában sok kedvezményes színház- és hangversenyjegyet árultak, s hamarosan kialakult egy kis társaság, akik együtt jártak akkor is színházba, hangversenyre és más vonzó helyekre, amikor már a második évben a Várban laktak. A romokból félig-meddig újjáépített volt Pénzügyminisztérium hatalmas szecessziós épületében, amelynek északi végében diákszállót alakítottak ki. Kollégiumnak nevezték ezt is, de a történelmi

hírű elődeiknél sokkal ridegebb körülmények között adott szállást magyar és külföldi diákoknak. Az öregember leginkább a sajátos szagot árasztó észak-koreaiakra és a sahot fanatikusan gyűlölő perzsákra emlékszik. A mesterségesen táplált gyűlölet – ami már az osztályharc pusztá elméletét is átította – hazánkban rengeteg embert megégetett, de azért az iráni diákok belső fűtöttségű mohamedán fanatizmusától messze elmaradt.

Az eleinte főleg vidéki fiúkból álló színházi csapathoz „pestiek” is csatlakoztak, köztük néhány lány is, akik korábban is rendszeresen jártak a szórakoztatóipar részének minősített színházba és operába. Ismerték a lehangoló választékot, keresték a számtalanszor elmarasztalt „polgári kultúra” színvonalasabb termékeit. Na és kiigazodtak a még erősen romos városban, s tudták, minek van kevésbé népnevelő szándéka, mi nem része az erőltetett szovjet „proletár romantika” mesterkéltnak. Sokat és rendszeresen jártak volna színházba? Ha az öregember megnézi a szegényes kínálatot, s abból tudja, mennyi rossz darabot játszottak, ahol a színészek hiába voltak nagyszerűek, kételkedik emlékezetében. Az azonban biztos, hogy a *Fáklyaláng* előadása megragadta a figyelmét, a *Hamlet* pedig fölkelte az érdeklődését Major Tamás iránt is. Látták a fiatal Tolnay Klárit, Darvas Ivánt, Bessenyei Ferencet és sok más nagy színészt: az öregember elsőként mégis Majorra gondol. Ő volt a Párt, a Teljhatalom, mint ha az egész színházi élet körülötte forgott volna... Hogyan? Jól is, mert néhány előadás emléke megőrződött; rosszul, de az emlékező azokat elfelejtette. Mindenesetre a főkolompos lányokat a színésznők szerelmi élete jobban érdekelte a Major-legendánál. A Nemzeti Színházban a szakmát jól ismerő Gellért Endre és Marton Endre alá játszottak. Arra a derék vegyészhallgatók bizonyára nem jöttek rá, hogyan működött ez a rendszer úgy, hogy kultúrára éhes pestiek többnyire megtöltötték a nézőtereket. De azért az is előfordult, hogy a néphadsereg kevésbé fogékony legénységét kellett kivezényelni, hogy legyen közönség is. No meg a még engedelmesebb – már mindenbe beletörődöttnek vélt – diákságot. Az évfolyamtársnő, aki a társaság lelke volt, nem tűnt ki sem külsejével, sem mással, de a vegyészet tudományában járatos volt. Illetve lett, mert nehézségek nélkül és többnyire jó eredményekkel teljesítette vizsgakötelezettségeit. Minden bizonnyal az is közrejátszott ebben – minden föltűnés nélkül –, hogy gyorsan kiválasztotta magának azt a fiút, akinek jóval később a felesége lett. Noha kis társaságuk nagyon igyekezett kirekeszteni minden politikai (és ideológiai) kérdést a közös színházba járással járó beszélgetésekből, e szándék már az Illyés-darab után megrendült. A téma fölkaparta a tanultak és otthon hallottak közti ellentmondást. Igazi énjük *Az ifjú gárda* operaházi előadásán robbant ki. A leírtak főszereplője Nagykanizsán is látott operaelőadást, vidékről jött társai azonban először ültek be a fényes Operaház harmadik emeleti (legolcsóbb) karzatára. Amikor a Ljuba szerepét éneklőnek azt az áriát kellett – hangsúlyozott pátosszal – megszólaltatnia, amelyik így kezdődik: „Elvtársak! Baj van! Megölték Szását!” A dög unalom alól fölszabadult fiatalságból kirobbant a harsány röhögés. Átjárta a páholyokat, megremegetett néhány zsöllyét,

s eljutott a zenészekig. Óriási szerencsére a karmester nézőtérnek háttal vezényelt, nem lehetett az arcát látni a botránynál, így nem kellett a kotta mögé bújni, mint a fúvósoknak. Mindezt persze a harmadik emeletről csak elképzelni lehetett, látni nem, de a hatás olyan felszabadító volt, amivel majd csak október 23-a után találkozunk ismét ötvenhatban. A hazugságok korának ifjúsága sok mindent kénytelen volt lenyelni, de ezt már némán nem bírta ki. Sajnos, a következő szovjet operát a fiú már nem röhögötte végig évfolyamtársaival, mert közben elsüllyedt a hajója. Az örvényből nehezen szabadult – sok szerencsével. Ezen töprengve az öregember azt a lányt látja maga előtt, akibe fiatalon nem szeretett bele, pedig rövid ismeretségük alatt is rengeteget köszönhet neki. Nem azért, mert valami megnevezhetetlen vonzerő sugárzott belőle, noha az is hozzátartozik, hanem mert mindent, amire emlékezni érdemes, ő talált ki. A közös színházba járást is. No, meg fergeteges házibulikát szervezett budai – szép és nagy – lakásukban. (Vagy azokat még zsúrnak hívták?) Zenegépre táncoltak, de néha a lány is játszott ezt-azt a zongorán, és énekelt hozzá. Minden új slágert tudott. Azt is, amit csak a bécsi rádióban hallhatott. És micsoda süteményeket sütött! Sokfelé elvitte őket Budán és Pesten. Otthon volt Mimi néni tánciskolájában, ahol a fiúnak arra kellett gondolnia, ilyen bizony nem volt Kanizsán, nem is tanult meg táncolni. Elvitte őket a Pilvaxba is, persze nem Petőfi miatt, ámbár erről is többet tudott a többi vegyésznel, hanem mert ott Zsolnay Hédi énekelt, és a zongorán Cziffra György játszott. A fiú meg – akár milyen szerencsétlennek érezte magát – már akkor sejtette, milyen nagy művészt hallgat, akinek ujjai úgy száguldoznak a billentyűkön, hogy nem lehet követni. Az a lány persze... Vajon milyen felesége lett Mikinek? Aki őt is meghívta az esküvőjükre. Neki azonban azt kellett válaszolnia – levélben, mert nem volt se telefonja, sem telefonálási lehetősége –, hogy nem mehet, mert éjszakás. És tényleg az volt, márpedig éjszaka a zsákok, amelyekkel a gépet föl kellett töltenie, kétszer olyan nehezek, mint nappal, s az embernek le-lecsukódik a szeme, de mindig új parancsot kap, nincs idő elszundítani. Most viszont itt a számítógép előtt... És talán már ki is találták, a fiú kibukott a műgyetemről. Süllyedő hajóként a semmibe. Vagy majdnem semmibe...

1954. május 30-án vasárnap délután utazott vissza Kanizsáról – ahol édesanyjánál „vendégeskedett” korábbi otthonában –, hogy másnap reggel Budapestén újból egyetemi előadásra menjen. A gőzmozdony ezen a távon háromszor vagy négyszer „itatott”, azaz föltöltötték vízzel a kazánjához tartozó tartályát. A fiú aludni igyekezett, s arra lett figyelmes, hogy már sokkal régebben állnak Siófokon, mint szoktak. Egyszer csak izgatott hangon ordító utasok lepték el a már jócskán megtelt szerelvény minden kocsiját. Ahogy ülőhelyet találtak (vagy kényelmesebben tudtak állni), az összemosódó beszédjük lassan letisztult, s kiderült, az újonnan érkezettek szemtanúi voltak – vagy a szemtanúktól közvetlenül hallották –, hogyan borult föl Fürednél a Pajtás nevű gőzhajó, hogy húzták mélybe a nehéz csizmájuk az orosz katonákat. Milyen kétségbeesetten igyekezett gyermekét víz fölé tartva egy fiatalasszony a part felé,

miként mentették az áldozatokat, mégis ötven, száz, több száz ember belefulladt a vízbe. (Valójában csak huszonhárom utast nyelt el a Balaton.) Kelenföldig erről beszéltek a döbrent és megrendült utasok. A fiú másnap hiába kereste a *Szabad Népb*ben, majd a *Magyar Nemzet*ben az erről szóló riportot, talán maga a hír megjelent, de csak egy évtizeddel később derült fény a történetek részleteire. Közben öregember emlékezete összemosta a Pajtás és a Beloiannisztörténetét, s e sorok leírásáig úgy tudta, az utóbbi süllyedt el. Valószínűleg az hozta létre ezt a tévhitet, hogy a hírhedt görög kommunista neve hajóként is kevesebb együttérzést váltott ki belőle, mint a pajtás szó, noha úttörő nem volt. (Ehhez korán született.) Jóval nagyobb sajtója volt annak, hogy a Beloianniszt jó tíz évvel később azért építették át, nehogy a Pajtás sorsára jusson. Az kelthette ezt a gyanút, hogy mindkettőt folyami hajónak szánták, mégis a Balatonon használták, ahol könnyen fölborulhattak, ahogy azon a májusi napon megtörtént, amikor a diákiú türelmetlenül várta az indulást Siófokon. (A megmenekültek fölvétele végett – és a zűrzavar miatt – ácsorgott a vonat az állomáson. Vajon miért Siófokra s nem a közeli Füredre ment a mentőhajók egy része?) A borulás látványa, az utasok küzdelme a Balaton – máskor kellemes – vízének sodrában, borzalmas lehetett, amit a mesélők tovább színezték, és hozzáképzelték olyasmit is, ami nem is történt meg. Sokat olvasó hősünk felfedezői és utazói a hajóban célba juttató járművet láttak, amit legfőljebb világrendítő tengeri viharok, háborús összecsapások vagy más rendkívüli események veszélyeztethetnek. S íme: a békés, napsütötte Balatonon elnyelt a víz egy a kirándulókkal teli hajót! Egyszerű – mondja fél évszázaddal korábban Virginia Woolf családregényének szereplője -: Indiába menni, elég hozzá megvenni a hajójegyet. És célba ért. A Pajtás nem találkozott jéghegygel, mint a Titanic, mégis elsüllyedt.

Az első évben – ki tudja, hogyan – majdnem minden vizsgáját sikerrel letette. Csak egy utóvizsgát halasztott észre, amin aztán megbukott. A folytatáshoz dékáni, majd rektori engedély kellett. A dékánál nem én jelentkeztem, ő hívott, amikor az írott engedélykérelmet elé terjesztették. Már nem emlékszem, hogy apámmal barátságban vagy csak szakmai ismeretségben voltak. Most a lelkemre beszélt, ami a makacsságomat erősítette. Nem! Ebből elegendő volt. Nem tudom, mit fogok csinálni, de többé nem ugrok neki annak a tárgynak, amiből egy szót sem értettem. Évfolyamtársai, Miki és a menyasszonya hiába magyarázták.

A szállói szobatársai közül kiemelkedett egy somogyi parasztfiú – magas, jóképű, nők bálványa –, aki lefekvés után Heideggerről tartott előadást, amiből ő semmit sem értett. Nem is érdekelt. Valószínűleg a szoba többi lakóját se. Talán nem is Heideggerről, hanem Heisenbergéről beszélhetett. Amíg az előadó – a fedés mélyére süllyedő kanyarok és labirintusok után – el nem jutott a „tapasztalt nőekkel” kapcsolatos élményeihez. Erre már mindenki a fülét hegyezte, akár voltak már kalandjai kevésbé tapasztalt nőekkel, akár csak álmodoztak (sokan) valakiről, aki ugyan aligha volt tapasztalt, de legalább csókolózásig eljutottak.

Ez már másodéves korában történt, amikor a Várban laktak. A fiú az egyik felső ágyat választotta, mert ott több a levegő, és a takaró alatt regényt is olvashatott. (A Bérc utcában talán nem is voltak emeletes ágyak.) Itt a háború előtti Pénzügyminisztérium épületében – a Hess András téren – kialakított hálótermek mellett a tanuláshoz külön szoba állt az ott lakók rendelkezésére. Itt minden nagy volt, a többnyire foglalt WC és a zuhanyzó kivételével. Szerencsére a mi fiunk az uszodában hosszan zuhanyozhatott, ott hallhatta a legzaftosabb történeteket, és a legérdekesebb olvasmányismertetéseket, politikai pletykákat és színészsikereket. No meg ott vitatták meg – különböző szurkolói elfogultsággal – a foci- és vízilabdameccsek eseményeit. (Ötvenhat után a zuhany alatt vitáztak Buci Gyurival, a hírhedt Marosán Györggyel, aki ugyanolyan meztelenül állt a forró víz alatt, mint ők. Nem kísérté testőr – és aki az úszók szerint senkit nem vitetett el.) Évfolyamtársait kerülte a fiú, esténként edzésre járt: ide menekült – a tanulás elől.

Az öregember csöngetésre ébredt zaklatott álmából. Fölkelt, hogy megnézzze, ki lehet éjjel háromkor, de nem volt ott senki. Ezt is álmodta. Amikor újra lehunyta a szemét, a képernyőt betöltő íráskép jelent meg előtte, amelynek egyes sorait rövid fehér betűhiányok szakították meg. Bizonyára délelőtt ezen a szövegen dolgozott, amikor eszébe jutott végiggondolni, hogyan fejlesztette a népköztársaság honvédségét. Minden hímnemű egyetemi hallgatóval együtt – nyáron – egy-egy hónapra behívták katonának. (A többiek két nyáron át „táboroztak”.) A Béketábor védelmére képezték ki őket. Legalábbis ezt mondták, s ebből meg is tanulták, alakzatban hogyan kell végrehajtani a „menetközben hátraarc” parancsot. A nyolcvanas évek végén fia építőmérnöki előfelvételi (egyéves szolgálatra változtatták a két hónapot) évfolyamát ilyesmivel már alig gyötörték, az eskü letétele után azonnal egy építkezésre vezényelték őket, hogy segéd munkásként részt vegyenek a szocializmus építésében. Ami annyiban eredményes volt, hogy a tiszti lakóházak valóban fölépültek, s harminc év után sem omlottak össze.

Éjszaka vitték a fiú egységét – még civilben – Debrecenbe. A Nagyállomásra – hajnalban – először elgyalogoltak egy laktanyáig, ahol egyenruhát kaptak. Mielőtt azonban fölhúzhatták volna, le kellett zuhanyozniuk, aztán reggelit kaptak. Azaz rántott levest – alig használt – most kiosztott csajkájukban, ahogy ezután egy hónapig mindig ezt reggeliztek. Talán arra akarta őket a néphadsereg rávezetni, mire számítsanak az imperialistákkal harcoló fronton. A párt ötvennégy nyarára megtisztította a sereget a horthysta tisztektől, helyükre „népi káderek” kerültek, olyanok, akik – elégtelen felvételijükkel – egyetemre „jó” származásuk ellenére sem jutottak be. Megmaradtak viszont a „jutasi őrmesterek” és az általuk képviselt szellem. A fiúnak nagy volt a csizma, amit kapott, de nem cserélték ki, hiába kérte: mire kigyalogoltak Pallag-pusztára, a városiaknak – akiknek többsége addig soha nem tekert kapcát a zokni helyére – a lábfeje tele volt víz- és vérhólyagokkal. Rögtön beteget jelentettek volna, de az őrmesterek csak legyintettek: meg kell szokni a fájdalmak leküzdését.

Voltaképpen ez volt az első menetgyakorlatuk, noha még az ütemre lépés se nagyon ment nekik.

Kiosztották az ágyneműt, és elhangzott a parancs: az „ágyakat rendbe rakni!” Nem bíztak ügyességükben, a nyolc-tíz személyes sátrakat előre felállították nekik. A priccseken szalmazsák várta őket. Azon kellett tükörsimára kihúzni a lepedőt, szabályos rendbe tenni a pokrócot. Ám a „katonás rend” talán senkinek sem sikerült. „Újra!” – hányták szét az ágyakat a raj- és szakaszparancsnoknak kijelölt „öreg katonák”, aki már két éve szolgáltak. Addig gyakorolták a beágyazást, amíg elfogadhatóvá nem sikeredett. Egyetlen ránc nem lehetett a lepedőn. És a takarón sem. Még aznap megkezdődött a sorakozók gyakorlása is. Voltaképpen reggel hattól este tízig ezzel telt el az egy hónap. No meg végtelen éjszakai menetgyakorlatokkal, amikor föltört lábaikkal összeesésig cipelték a teljes felszerelést a gyalogsági ásótól a gázálarcig és a „48 mintájú” (szovjet) hosszúpuskákig. Csak lőszert nem kaptak. A lögyakorlathoz sem. Élessel soha nem lőttek, csak durrogtattak, s szuronyos puskákkal rohamozták a szalmazsák ellenséget. Mindez, gondolja az öregember, tökéletesen értelmetlen és fölösleges volt. Két év múlva azonban beigazolódtott, hogy mégsem volt az. A forradalmi megmozdulásokban részt vevő egyetemisták jól hasznosították a „honvédelmi” órákon és a táborokban tanultakat.

Egyetemi előadójuk volt a tábor politikai tisztje. Helyettes századparancsnokként ő adta a parancsokat. Fölöttesét csak szemlék előkészületeinél látták, lényegében csak annyit tudtak róla, hogy főhadnagyi rangban szolgál. A „politiszt” biztosan nem volt soha ludovikás. Az idegen szavakkal vívott kilátástalan küzdelméről vált híressé. Az egyetemi tanteremben a fűtőtesthez támaszkodva dühösen fölkiáltott: „de meleg ez a gladiátor!” Pallagon a legnagyobb gondja az volt, hogyan kell kiejteni – az imperialisták által bombázott – Guatemala City-t. Mi a helyes? Kitty? Vagy Kityi? A táborozás után (csak egyszer voltam a katonája) legközelebb ötvenhat november közepén a Nagykörúton köszönt rám. Lelkesen, barátságosan beszélt a „mi forradalmunkról”. A harcok már lecsillapodtak, de Kitty vagy Kityi nem jelentkezett a tisztí különítményekbe, nem lett pufajkás. Vajon mi történt vele?

A katonaságnak köszönhetem életem legkülönösebb úszóversenyét. Százon versenyeztünk. Abban a tizenkettes csapatban indítottak, amelyben minden vitán felül első lettem. Volt még egy tucat futam, gépészek, jogászok, bölcsészek is indultak, s mindegyiknek volt első helyezettje. Itt eszébe jutott a parancsnoknak sok más uszodán kívüli feladat, s befejezettnek nyilvánította a versenyt azzal, hogy a sorrendet az időeredmények alapján állapítsák meg. Győztesnek az elbeszélőt hirdettette ki. Ami vihart kavart. Egy irodalom szakos fiú, aki ötvenhat után Írországból jelentős magyar íróvá lett, előtte pedig nálam jobb úszóeredményeket ért el, fölháborodottan tiltakozott. Lehetetlen, hogy ez az uszodában ismeretlen fickó jobb eredményt ért volna el, mint ő. Az öregember nem tudja, mivel rendítette meg az uszodai gyakorlatot vezető századost. Talán azzal, hogy ő volt a bölcsészek egységének a parancsnoka. Megváltoztatta az

eredeti döntést, lehordta az időmérő tiszteket és tiszthelyetteseket, majd igazságot hirdetett: egyikünk sem győzött. Fogjanak kezét, s felezzék el a győztesnek járó krémest. További úszkálásra nincs idő! És vezényelt: „Indulás! Lépés! Nóta in-dul!” És belevágott: „Ott voltunk boldogok, / Ahol az Öreg Tisza lasacsakán ballagott, / Szívtuk az öreg hárs illatát, / Egymás karjai közt tovább.” Ne zavarjon senkit, hogy a Tisza partjától messze voltunk. *Boldog, én, aki már győztesnek éreztem magam, aligha lehettem. Ölelő karokról meg legföljebb álmodoztunk, a strand aznap zárva volt a néphadsereg – erőfelmérő – kiképzési gyakorlata miatt. Igaz, nem maradhattunk a zárás szokásos időpontjáig, de mire kora délután elmentünk, nem jött már senki strandolni.*

Az önmagát Nagykanizsán száműzöttnek érző fiatalember – bukással végződő – egyetemi tanulmányainak két nem várt hozadéka volt: a kis társaság, amely hozzászoktatta a színházi élmények élvezetéhez, és segített fölfedezni az ötvenes évek Budapestjét, ami majd mindenben más volt, mint amit a Szent János tér és a Monda utca halványuló emlékei tudatában kirajzoltak. És két pótapa belépése az életében. Szorongva jelentkezett be Rudi bácsinál, a „rausch” altatás szörnyű élménye súlyosan ránehezedett édesanyja kérésének teljesítési szándékára, aki talán valami receptért küldte apja fül-orr-gégész barátjához. Igen, kislányként ült egy orvos nagy, forgatható vizsgálószékben, az asszisztensnő gézmaszkot borított orrára és szájára, arra étert spriccelt, ő pedig zuhant a rémisztő mélységbe, amiről nem tudta, mi az. Aztán a semmi következett, majd újabb fojtogató szorongás, a félelem még fokozódott, míg Rudi bácsi be nem fejezte a műtétet, és azt nem mondta, állj föl, igyál egy korty vizet. Nem volt tudatában, de a nemlét szakadékába zuhant, s ébredéskor élte át a torkát szorító, gyomrát összerántó halálfélelmet. Egy Krisztina körüti lakóházban levő magánrendelő bizonytalan látványának emlékképével lépett be egy másik házba, az emlékeiben élőnél jóval kisebb (ugyancsak Krisztina körüti) lakás művészi ízléssel berendezett szalonjába. Az az épület, ami haloványan rémlett neki, az ostrom alatt nagyrészt elpusztult, s mire Rudi bácsiék (és a háziúr) lakhatóvá tették, jöttek az államosítások, a lakás tanácsi tulajdonba került, s rendszeressé vált a társbérlők betelepítése. Apám barátjának és feleségének (gyerekük nem volt) sikerült a közelben egy kétszobást találnia, ahová bezsúfolták a megmaradt bútorok és műtárgyak legértékesebb részét. A falakon – a fiúnak rögtön szemébe ötlöttek – a festmények. Köztük Gulácsy, Mednyánszky, Vaszary képei. (Vajon hová kerültek?) A vizsgálószék helyett napfényes tengerpartot és elegáns asszonyokat ábrázoló festmény nézett rá. Egy békebeli, de újonnan áthúzott bútorokkal berendezett szoba fogadta. Az erkélyajtó előtt várt rá három személyre – porcelánnal és ezüsttel – megterített kis étkezőasztal. Ott tartották vacsorára, s hívták, jöjjön máskor is. Rudi bácsi és felesége, Anna néni színházról, zenéről és – soha nem hallott – könyvekről beszélgettek. Igyekeztek őt is bevonni a társalgásba, közben fölmérték érdeklődése határait. Szó volt több festőről, írókról, zenészekről, színészekről, akiket személyesen ismertek, és

énekesekről, akik közül néhányan Rudi bácsi páciensei voltak. Az ötvenes évek hírhedt szelleméből ide semmi nem szívároghatott be. Az orvosok nélkülözhetetlenek voltak, másokhoz képest meg is becsülték őket. De a „lakásügy” azt is világossá tette, hogyan szivattyúzta ki a párt magánemberek életének anyagi eredményeit, azt a tőkét, ami az Európai Unió nyugati tagországainak óriási életminőségi fölényt biztosít. És egyúttal – kis részletekben – magában foglalja azt a tőketartalékot, amiből technológiai fölényük folyamatos megújítása táplálkozik. A magyar polgárság anyagi és szellemi tartalékait a háború és a kommunista hatalmi gyakorlat kiszivattyúzta, miközben egy új uralkodó réteget hozott létre, amely magáévá tette és eltékozolta azt. Anna néni Nyugaton élő rokonai mindig küldtek valamit, nemcsak angol teát, de újságokat, képeslapokat és (német, francia vagy angol nyelvű) könyveket is. A fiú már ettől csodálattal tekintett rájuk. Egy ismeretlen világot nyitottak meg előtte. (Csak bele kellett tanulnia.)

Megszólalt a telefon, Bilicsi Tivadar kérte, Rudi bácsi nézze meg az egyik lányát. Mivel kíváncsi kölyökként hallgatózott, megtudta, érdemes a Vígszínházba járni, és megismert egy addig soha nem hallott nevet, Németh Lászlóét, aki osztálytársa volt a színésznek a Medve utcai elemiben. Majd operettet hallgattak, s ennek ellensúlyozására Veress Sándor zenéjét, akivel Rudi bácsi szintén régi barátként levelezett. A fiú mintha visszacseppent volna a Monda utca világába, nagyon jól érezte magát, s nem kellett több anyai kérdés, hogy megismételje a látogatást. Sajnos Rudi bácsi nem sokkal a forradalom után – korán – meghalt. Olyan ember volt, aki, ha belépett egy szobába, rendelőbe vagy bárhová, akkor minden megváltozott, amit ott kimondtak és éreztek, akár barátaik voltak, akár betegek, akár csak ismerősök; személyiségének kisugárzása ellenállhatatlanul hatott mindenkire. Mielőtt itt hagyta e földi világot, Anna nénivel még eljutottak Franciaországba, hogy a Pireneusokban megnézzék a mandula-fák virágzását. De talán azért is, hogy Rudi bácsi halála után Anna néni egy dél-német kolostorba vonulhasson vissza. Az öregember fiatalkori énjére gondol, hogy talán ez volt első kapaszkodója a hajótörés utáni örvényben. És újabb szerencséjére ezután sem maradt apahelyettes nélkül.

Az öregember tudja már, hogy a germán eredetű Edwin név birtokost (vagyon), de barátot is jelent. Édesanyja az első jelentéssel azonosította apja másik (és régebbi) barátját, Edwin bácsit, aki őt mindig fölényeskedve kezelte. Ezért, amikor a fiú Rudi bácsinál találkozott vele – Galsworthy lelkes olvasójaként – először ő is a „vagyon urát” látta benne, hiszen első (újabb kori) látásakor vele is lekezelően bánt. Mindketten szász származásúnak vallották magukat, pedig már a magyar fővárosban születtek és nőttek föl. Egyikük kevesebb, a másikuk több külföldi tanulmánnyal s azzal a különbséggel, hogy Rudi bácsi polgár családja a Szepességből, Edwin bácsié Erdély szász szögletéből származott. Rudi bácsi magyarnak vallotta magát, és büszke volt modern gondolkodására. Edwin bácsi németnek és konzervatívnak. A marxista világszemlélet persze mindkettőjüktől ugyanolyan távol állt. S mindkettőjüknek bőven volt okuk, hogy

semmi rokonszenvet ne érezzenek a tanácsköztársaság, majd Rákosiék iránt, akikhez az utóbbi – mivel tovább élt birodalmában – Kádárt, illetve Kádárékat is hozzácsatolta. Felmenői Habsburg-hú császári főtisztviselők voltak, édesapját a Belügyminisztérium hozatta magas rangban Budapestre – illetve Budára, mert ez volt hármuk (és még néhányak) barátságának kiindulási pontja. Edwin bácsi osztrák és német egyetemeken szerzett közgazdasági diplomát, majd doktorátust. A körülmények részleteit nem ismerem, de – anyám szerint – már a háború előtt gazdag volt. Vállalkozását az ostrom után is megpróbálta folytatni, teljes kudarccal, ami arra kényszerítette, hogy közgazdasági doktorátussal a Kender-Jutában legyen eleinte géptisztogató, aztán műszaki rajzoló.

Edwin bácsi valószínűleg egészen más ízlésű otthona még teljesebben megsemmisült, mint Rudi bácsi lakása. Jóformán semmi nem maradt – részben örökölt – műkincseiből, s új lakásának egész szobájában (egy félszoba volt a háló) alig néhány darab volt a romok alól kiásott, a többit újonnan vásárolta vagy csináltatta. Felesége – Margó néni – az ezüstöt és porcelánt pótolta, azaz a vagyon töredékéből aránylag jól felszerelték kis lakásukat. Edwin bácsi lelki alkata és beállítottsága egészen más volt, mint Rudi bácsié – vagy a fiú apjáié. Az öregember ifjúkori énjét először elképesztő történelmi tudásával nyugözte le. Róma alapításától – a harmincéves háború bonyodalmaiktól – Hitlerig részletesen levezette a mélyen tisztelt Habsburgok téves döntéseit, amelyek megakadályozták egy Bécs központú német birodalom kialakulását, s végső soron ezzel nyitottak – szerinte – lehetőséget az ausztriai születésű szobafestőnek, hogy örült és világméretűn veszedelmes fölfordulásba sodorja – Sztálin aktív közreműködésével – a világot, amelyben minden fontos érték elpusztult, nemcsak az ő tulajdonából. A vagyont is fájlalta, de még inkább az eszményeinek megfelelő rendet. Történelemszemlélete mélyen konzervatív, értékőrző és igazságkereső volt. Az igazságot azonban alighanem csak Isten ismeri, az ember – helyzetéből (és műveltségéből) adódóan – látja hol így, hol úgy. Az idő úgyis mindent mozgásban tart, az ember csak fölgyorsíthatja (vagy lassíthatja) talán, de mindkét lehetőségből pusztító erőszak következik. A hajótörés következményeivel küszködő fiú sok részletet fölfogott ebből a gondolatsorból, de teljesen megérteni nem tudta. Arra azonban rádöbbsent, hogy az Edwin szó másik jelentésével találkozott, (apai) barátira lelt. Ahogy Vörösmarty Tudósa, úgy a gyermektelen férfi is arra vágyott, hogy érdeklődéssel meghallgassák az ő szerteágazó tudásának különböző részleteit. A legfontosabb, amit az álmodozóba beültetni igyekezett, a racionalista világszemlélet volt. Rudi bácsi színházba, hangversenyre, kiállításokra küldte, Edwin bácsi inkább olvastatta, jóval rendezettebben, mint korában. És beleoltotta a soha meg nem elégedés babitsi eszményét, ami elsődlegesen nem külső tényezőkkel, hanem az önmagával szembeni igényességet jelenti. Noha mire Edwin bácsi érzelmileg oda jutott, hogy bele is akarjon szólni sorsa alakításába, a fiú maga is rájött, ha ki akar vergődni az örvényből, egyetemet kell végeznie. Ez az elhatározás azonban nem biztos, hogy Edwin bácsi nélkül megvalósult volna.

Nyolc év suhant el mellette, mint egy száguldó motorcsónak az örvényben kapálódzó mellett. Többnyire persze közönséges gyalogos volt, aki mellett gépkocsik suhantak el, néha talán hintók is, amelyek esős időben „beverték sárral”. Csakhogy Arany minden elégedetlenkedése ellenére sikeres költőként könnyű szívvel letörölte annak a mocskát, a bukott vegyészhallgatóra viszont rászáradt a sár, és a nagy ötvenhatos élmény után elkezdte lefelé húzni. Hiába mondogatta, hogy ő sem törődik vele, csípte a bőrét – és a lelkét. Ekkor megszólalt benne az ellentmondás nyugtalan szelleme. Angol órákkal kísérletezett, föl járt a Várba Csánk Béla bácsi Tóth Árpád sétányon levő lakására. Olyanokkal, akikből később nemzetközi hírű akadémikus lett, vagy országos ismertségű zenekritikus. Béla bécsi magas rangú tisztviselő volt a „régii” Belügyminisztériumban, s 1945-ben azért igazolták, mert a németek bevonulása után nem járt be dolgozni. Azaz nem szolgálta a Sztójay-kormányt, még kevésbé Széllásit. Néhány év múlva azonban – nyugdíj-jogosultságának elvételeivel – „B”-listára tették. Mivel valamiből meg kellett élnie, nyelvórákat adott. Noha szomszédjában az angol követ lakott, tanítványai csak vele tudhattak a tanult nyelven beszélni, s ez bizony nehézségeket okozott később, amikor született angolokkal is kapcsolatba kerültek.

Még ötvenhatban, amikor a tűzharc miatt nem jutott a Rádió székházához, – más irányból – megragadta a figyelmét a Nemzeti Múzeum klasszicista épülete, amiben még nem járt, hiszen a középiskolát nem Pesten végezte, tanárai nem hívták föl rá máshol a figyelmét, csak Petőfi márciusi 15-ei szerepe kapcsán említették. Ahogy lehetővé vált ötvenhét elején, fölment a híres lépcsőn, s kiderült, a Múzeum mellett (korábban közös név alatt) található a Nemzeti Könyvtár is. Ahogy kiváltotta az OSZK olvasójegyet, rendszeres látogató lett. Különös gyakorisággal a második évtől kezdődően, amikor egy csinos lány az előző olvasójegye alapján töltötte ki az újat, s – nem tudhatja, véletlenül vagy jóindulatból – könyvtárosnak olvasta raktáros foglalkozását. Ettől kezdve a tudományos olvasót és a külön gyűjteményeket is használhatta, s majd minden szabadidejét az OSZK-ban töltötte. Ott fedezte el a 16. századi postillákat s Telegdi Miklós munkásságát. Úgy döntött, ebben a korszakban érvényesült legkevésbé a kötelező marxizmus, ezzel foglalkozik majd, ha eljön az ideje.

Ide kénytelen vagyok egy rövidke életrajzi kiegészítést illeszteni. Hogy a nyolc év mégsem egészen nyomtalanul ment el mellettem, azt a pártnak köszönhetem. Állama ugyanis könyörtelenül érvényesítette azt a kényszert, hogy mindenkinek dolgoznia és laknia kell valahol. Egyebek között ennek az ellenőrzésére vezették be a személyi igazolványt, s a rendőrség igazoltatott minden „gyanús” elemet: elkérte a személyi igazolványát, s ellenőrizte, hol dolgozik, hol lakik. Törvénybe rögzítetten büntette a munkakerülést; a munkahelyek megalkalmazási előfeltételnek tekintették annak igazolását, hol lakik. Ráadásul a hiánytársadalom nem is rendelkezett annyi fölösleggel, hogy „ingyenebédéket” tudott volna biztosítani. Márpedig enni akkor is kellett. Ahogy egyetemi ösztöndíjamat elfogyott, egy volt évfolyamtársnőm tanácsára munkát kerestem a Chinoin Gyógyszergyárban.

Ott éppen nem volt fölvetel, pedig a legnehezebb (fizikai) munkára nem mindég találtak – a gyárak, a bányák és a mezőgazdaság – jelentkezőt. Viszont az újpesti üzem területén működő Gyógyszeripari Kutató fölvetett segédlaboránsnak havi 550 forint fizetésért. Ezt a határt évekig nem tudtam átlépni, noha az itteni munkaviszonyom három hónap múlva megszűnt. Ugyanis a kutatásvezető professzort meghívták egy konferenciára Svájcba, s ott felejtette magát. Hogy ezzel megszabadult megunt feleségétől, vagy a távolból örök szerelemmel gondolt rá, azt nem tudhatjuk, mindenesetre az asszony nem kapott útlevelet, ami persze önző éneket kevésbé foglalkoztatta, mint az, hogy csak a Budapesti Vegyiműveknél találtam nehéz megpróbáltatást hozó munkát. Innen a Budapesti Csokoládégyárba mentem idénymunkásnak, ahol jó sok édességet ehettem, amíg a karácsonyi ünnepekkel véget nem ért a munkaviszonyom. Onnan kerültem 1956. január 13-án a KISTEXT-be, amiről ötvenhat ürügyén már írtam. Attól a gondtól azonban nem szabadultam meg, hogy – nagyságrendelig azonos jövedelmemből – albérletet kellett fizetnem, ami többnyire csak egy fekhelyet jelentett. Ezeket az éber államvédelem gondosan számba vette és ellenőrizte, az erről szóló jelentés megtalálható az Állambiztonsági Levéltárban. Ismeretlen okból egy hiányzik a címek közül, mert időközben – aránylag rövid időre – kitiltottak Budapestről, s akkor Vecsésen laktam, amit az nehezített, hogy nem volt a tömegközlekedéshez bérletvásárlási jogom, pénzből pedig csak odáig futotta, hogy a kék busszal kimentem Lőrinc határáig, s onnan elgyalogoltam a szállásomra. Még kalandosabb volt a törvénysértő reggeli visszautam (lógtam a vonaton), de ebből annyi bőven elég, hogy fiatal voltam hozzá. Noha azért elég érzékenyen érintett ahhoz, hogy itt egyes szám első személyben szóljak róla.

Az örvény mégsem nyelte el. Óriási erőfeszítéssel – és családi segítségével – nagyot lökött magán, feje a felszínre ért, levegőt vett, s máris könnyebben úszott a part felé. Vett egy öröklakást. Hogy legyen hol élnie, tanulnia, dolgoznia. Arról, hogy a Népköztársaságban máshoz, mint egy szűk albérleti szobához juthasson, a legkisebb reménye sem lehetett. A hatvanas évek elején – nem az állam, de az állami tulajdonban levő OTP építtetett „foghíjtelkeken” meglehetősen drága, egy- és kétszobás öröklakásokat. Az árát készpénzben legföljebb néhány pártkedvenc vagy átlag fölöttien ügyes „maszek zöldséges” csencselő tudta kifizetni. Hogy az elkészülő lakások mégis eladhatók legyenek, hosszú távú és kedvező törlesztésű hiteleket kellett hozzá kínálni. Annak a kedvéért, akit ez a gond nem érintett, valami fogalma lehessen a nehézségekről, vegyünk szemügyre néhány tényezőt. A fiú – vagy már fiatalember – édesanyjának sikerült értékesítenie kanizsai lakásukat, amiért körülbelül egy tizedét kapták annak, amibe a jóval kisebb OTP lakás került. Ez sem ment ilyen egyszerűen. A még csak papíron létező tervek alapján kellett a vevőnek arról alkudnia, mennyit tud a megszabott vételárból készpénzben kifizetni. Noha ehhez semmiféle fogódzó nem volt: hivatalosan azt mondták, minél nagyobb az ajánlat összege, annál nagyobb az esély rá, hogy megkapja. A szabadon szállongó hírek arra utaltak, hogy a Kanizsán kapott összeg ehhez egyáltalán nem elegendő. Ki kellett a fiú megtakarításából egészítenie ahhoz, hogy a lipótvárosi Széchenyi

utcában a legkevésbé kelendőnek vélt (két szoba hallos) lakásra siker esélyével pályázhasson. Ez azt jelentette, hogy a pazar kilátású dunai oldalról le kellett mondania, ami aztán azzal az előnyös tulajdonsággal járt, hogy az ő lakását nem fújták kifúthetetlené a dunai szelek. Vagyis jól alkudott, megkapta azt, amit választott. Ehhez harminc évre akkora hitelt kellett fölvennie, aminek havi törlesztése több volt a jövedelme felénél, úgyhogy kezes is kellett hozzá találnia. A nagyobb baj az volt, hogy az öröklakás karbantartási költségei is a tulajdonost terhelik, így lakás eleinte a törlesztéssel, közös költséggel és a többi számlával együtt többbe került a havi fizetésénél. Aztán segített az infláció, valamint eleinte édesanyja és Klári húga, majd a későbbi feleségének a hozzájárulása. No meg, hogy szerencsésen sok különmunkát kapott. Végül az utolsó néhány év törlesztése már semmi gondot nem okozott, de ez csak 1990 után következett be.

Mire az ELTE Bölcsészkarának esti tagozatára fölvették, Edwin bácsi és Margó néni úgy döntöttek, hogy rendezett viszonyok között áttelepülnek Münchenbe. Amíg a fiú megszerezte magyar-történelem szakos diplomáját, és sok botladozással elindult az irodalmár lét rögzös útján, Edwin bácsinak Nyugatra érvényes útlevelet kellett kapnia, aminek ki nem mondott feltétele volt, hogy felesége nélkül utazik valamelyik rokonához, öt dollárral a zsebében. Nem emlékszem, hová, mert a lényeg az volt, hogy elrepüljön Nyugat-Berlinbe, ahová csak így mehetett. (Öt dollár nem volt elég a repülőjegyhez.) Ugyanis a Szövetségi Köztársaság ott működtette (mert ott voltak az eredeti iratok) azt a kormányhivatalt, ahol megfelelő okmányok alapján – származási alapon – megkaphatta a német állampolgárságot, a vagyoni kárptólást és a megélhetést biztosító nyugdíjat. Egyedül – és voltaképpen ruhátlanul – ott is maradhatott volna, de útlevelének határideje miatt (meg anyagi okokból) haza kellett jönnie, hogy a magyarországi hatóságok is megadják a kitelepedési engedélyt neki és a feleségének. Ennek is feltételei voltak. Mindkettőjüknek le kellett mondaniuk magyar nyugdíjjogosultságukról, „önként” följárnlhatták a Tanácsnak – a berendezés egy részével – lakásukat, s meghatározták nekik annak a kereteit, mennyi és milyen ingóságokat vihetnek magukkal. A német kártérítésből Münchenben vettek kétszobás lakást, a német nyugdíj kényelmes megélhetést biztosított. Vesztesnek a fiú érezhette volna magát, ha nincsenek megjelent írásai, nem tanít egy iskolában, s ha a bármikor hívható atyai barát helyett nem lesz ő maga apává, amiről majd még szólnia kell.

Az uszoda már jóval ez előtt a „szocialista Magyarország” különleges közegébe vezette be. Kiskorától úszóedzéseken nőtt fel Nagykanizsán, majd otthonra talált a margitszigeti Sportban és a budai Csasziban (Császár uszoda), amelyek törzsközönsége összehangolt társaságot alkotott. Köztük talált cimborákat, barátokat és szerelmeket, illetve inkább csak lányokat, akik neki tetszettek, de ezt ők nem vették tudomásul. A két uszoda – némileg különböző – közösségében azonos normarendszerhez igazodtak a „beleszületettek” és a (főleg) felsőfokú

tanulmányaik végett itt tartózkodó vidékiek, s akik (származásuktól függetlenül) teljesen „egyenrangúak” lettek. Az uszodák szellemét a közös sikervágy határozta meg, amit az a tudat táplált, hogy a társadalmat uraló kapcsolatrendszerek, pártkötődések, alávetettségek helyett itt az eredmények egyértelmű teljesítményeken alapulnak. Másként fogalmazva: aki előbb érte el a falat, annak sem a származása, se a hatalomhoz fűződő viszonya nem számított, győzött. Ám a sikerhez az ötvenes években már nem volt elég – noha pótolhatatlan maradt – a velünk született tehetség. A szorgalom, az erőfeszítés, a munka és az akarat egyre fontosabb tényezővé vált. Az úszósportban ennyi elég volt, a vízilabda-játékban szükség volt még beilleszkedési szándékra, több-kevesebb alázaatra (miközben az önbizalom is fontos volt), együttműködési készségre és arra, amit az uszodában fifikának (találékonyáságnak) nevezetünk. Az ötvenes-hatvanas évek magyar társadalmá ettől erősen különböző (mondhatjuk: ezzel elmentéses) normák értékrendje szerint működött. Az uszodában szabadság uralkodott, de szigorú szabályok alapján. Feltétlen tisztelet övezte a sikereken alapuló Tekintélyt, amit eredmények támasztottak alá a versenyzők, játékosok és edzők szintjén egyaránt.

Edzőink között voltak foglalkozásuktól eltiltott ügyvédek, „horthysta” katonatisztek, köztük egy hadbíró és többen mások, akikről tudni lehetett, hogy nem tartoznak „ezek” kedvencei közé. Természetesen az edzők is gyarló emberek voltak, tévedtek, lehettek (aránylag ritkán) elfogultak. Az ötvenes évek elején felnőtt korosztály azt tapasztalta, hogy az érvényesülésnek mindössze két útja van: a beilleszkedés és a hatalom kijátszása. A párton keresztül jólét és siker kínálkozik, ha azonban ezt nem vállalod, ki kell használnod a képmutatást (Tartuffe ebben csak kisinas, és sejtelve sincs a Kádár-kor aljasságáról) és a megtevesztés kanyargó ösvényeit. Mivel minden hazugság volt, amire a hatalom hivatkozott, nem volt más lehetőség: kellett a kiskapuk. (Itt megint idéznem kellene Illyés Gyula tökéletes korleíró versét, az *Egy mondatot...*)

Közismert, hogy a párt- és állami vezetők is jártak ezekben az uszodákba (a Csasziba kevesebben), de ahogy átöltöztek a vízbe menetelhez, elvesztették politikai rangjukat. Más világhoz tartoztak, s az uszoda népe ugyanúgy nem kereste velük az érintkezést, ahogy ők sem tudták, mit kezdjenek a tekintélyükre fittyet hányó fiúkkal és lányokkal. Akik az uszoda bejáratán áthaladva kiléptek a társadalom mindennapi rendjéből: ettől elszakadva összpontosítottak a győzelem elérésére. Annak tudatában is, hogy azt nem mindenki érheti el. A sportban szigorú fegyelemhez, a meleg vízben – a „brüglőben” – a majdnem korlátlan szabadsághoz szoktak.

Elbeszélésünk főszereplőjének úszóálmait gyorsan elvitte a dunai szél, csak az úzás élvezete maradt neki élete nagyobbik részére. Hamar átnyergelt a vízilabdára, aminek lett is annyi eredménye, hogy – amikor nagyon kellett – állást kapott a KISTEXT-ben, aminek részleteit, ötvenhathoz kötve már megírtam. Itt csak annyit, a csapattal beutazta Magyarországot. Többször jártak Egerben, ahol – helyi úszók jóvoltából – még kóstolgathatta a fölosztott püspöki szőlő híres

Medocját. (Hogy mennyire egy legenda s mennyire a valóságos bor emlékét őrzi, nem tudni. De az a Medoc eltűnt a történelem süllyesztőjében, sok mással együtt.) Néhány téli hónapban Szolnokra jártak edzőmeccsre, s utána vacsorát kaptak egy Tisza parti vendéglőben. Roston sült kecsagét. Aki sokat olvas talán már találkozott e finom húsú hal hírével, e sorok írója az óta sem látta egyetlen étlapon sem. Még kevésbé a Nagycsarnok halasainál. Valószínűleg, ha előfordul, átlagembernek megfizethetetlen. *Hosszú életem lehetővé tette, hogy méregdrága és világhírű szakácsok mesterművének számító halat is megízleljek, de a tiszai kecsagét egyik sem múlta felül. Ez azonban már más történet.*

E történetben szereplő fiúval azonos évben születettek közül (az uszodák világában) többen eljutottak az olimpiákra. Néhányan a legnagyobb sikert is elérték: aranyérmes bajnokok lettek. Ez mindenkire húzóerőt gyakorolt. De volt más is. Peterdi Pál edzésein a csinosnál csinosabb lányok kedvéért ácsorogtam, keresve a módját, milyen megszólításra állnának velem szóba. Nagyon el voltak telve önmagukkal – no, meg töménytelen csodálójukkal. Ők tették néhány évre divattá a hullahopp karika forгатását. Tudják mi lett e mutatvány talán legügyesebb (uszodai) művésznőjéből? Fül-orr-gégész főorvos. E vidám kép mellé oda tolakodik az öregember emlékezetében fiatal kori énjének egyik megrendítő híre: „belegéppuskázták őket a Dunába”.

A tragikus történetet hőse 1956 augusztusában még a lányok nyújtotta élményeiről mesélt, mialatt edzés után ballagtak a hatos villamos megállója felé, a Margit hídra. Jó Sanyival, egy vele egyidős, csak sokkal tehetségesebb vízilabdázóval majdnem baráti kapcsolatban volt. Tudta, csapata Pozsonyban fog szerepelni, ezért utazik oda. Azt viszont nem is sejtette, mit terveznek a londoni olimpián gyorsúszóként sikeres Szilárd Zolival (és két másik fiatalemberrel). Sanyi, aki addig is más körökben forgott, mint a gyárban nyolc órát robotoló fiú, augusztus végén eltűnt az életéből. A vízilabda csapat, amellyel Pozsonyba utazott, rendben hazajött, de senki nem tudta, illetve senki nem mondta (ha tudta sem), hová tűnt el Sanyi. Csak a forradalom alatt, amikor ő már szerencsésen átélte a Kossuth téri tömeggyilkosságot, jutottak el hozzá a tragédia (bizonyos) részletei. Sanyi augusztus 19-én fölszállt – három társával és ezernyi turistával – egy Pozsonyból induló sétahajóra, amely Wachau felé mutatta meg az érdeklődőknek a természeti szépségeket, a folyó változásait, s – minden szó nélkül – az osztrák partot, ami közel volt a Duna „másik” oldalához. (Az „egyik” Csehszlovák terület volt.) Az út végén a nehézkes, lapátkerekes hajó balra nagy ívben fordult, hogy visszavigye utasait az egykori koronázó városba (ahová a Habsburg királyok azért helyezték hosszabb időszakra a magyar országgyűlés színhelyét, mert közel van Bécshez.) A fordulónál az erős sodrású folyó igen keskeny, s a sétahajó közel került a kihaltnak látszó osztrák vízparthoz. A sok turista meglepetésére, egyszer csak négy fiatal férfi ugrott a lapátkerek mellől a Dunába. Eleinte aggódva azt nézték, ki tudnak-e keveredni a fölgyorsított kerék okozta örvényből. Örömmel látták, hogy ez mindegyiküknek sikerült, de nem egymás közelében jöttek föl a vízből. Am a csehszlovák állambiztonság

négyfős kíséző „naszádjá” észrevette őket, s mivel közelítettek Ausztriához, géppuskatűzet zúdított rájuk. Kevesen látták, de egyikük – Szilárd Zoltán gyorsúszóbajnok – osztrák partra vergődött. Annál többen nézték döbbenet, hogy a másik háromtól véres a víz. Egyiküket az állambiztonságiak a naszádra rángatták, kettőt magával sodort a víz. De csak egy holttestet találtak. Sanyit sokáig keresték. Harminc golyót kapott teste csak hetek múlva került elő, híre csak október körül jutott el az uszodai társaságokhoz. A fiú ekkor már saját tapasztalata alapján is tudta, „ezek” a hatalom megtartásáért mindenre képesek.

Mivel akkor még e sorok írója is fiatal volt, emlékezetében kitörölhetetlenül él egy szőke lány részletesen kirajzolódó képe, akivel soha egy szót sem váltott, de aki a feltűnő Eleganciát képviselte a többségében egyszerűen öltöző úszólányok között. Nehéz megmondani, ennek hatását mennyiben emelte két olimpiai bajnoki címének a fénye. Minden esetre megjelenése „esemény” volt. Ehhez képest ritkán járt uszodába, a szorgalmas, már akkor napi több kilométert ledaráló Nagyok között az utolsó lehetett, aki elégnek tartotta, ha éppen csak megfürdik, miközben az ötvenes medence partján egyre több fiú sündörög, mintha valami dolga lenne ott, noha csak a vízi tündér tág udvarába szeretnének tartozni. Utólag is örülök, hogy az ott lebzselők egyike lehettem. Mert szépsége hódolókat kívánt. Később két olimpiai bajnok vízilabdázó vette (természetesen) egymás után feleségül. Egyikük, állítólag grófnak született, és roppant elegáns volt a játékban, de a parton is. A másik társa lett a menekülésben, amikor nem jöttek haza Melbourne-ből, hanem az USA-ban telepedtek le. (Ott is haltak meg.) Viselte-e vajon feleségként két férje nevét is? Mert amíg Magyarországon élt, az uszodákban – illetve a versenysportban – nem használhatta azt a nevet, amit születésekor örökölt, noha édesapja is kétszeres olimpiai bajnok volt, de háborús bűnösnek nyilvánították, s amikor a velem egyidős lányát láthattam, már Argentínában élt. Helsinkiben Szőke Kató néven lepte meg a világot azzal, hogy száz gyorsan ő volt a legjobb. Nem tudhatom, ezt vagy őt magát csodáltam jobban és reménytelenebbül.

A kétezres évek tévénezője, aki talán látott már Európa-bajnoki úszóversenyeket, aligha tudja elképzelni milyen lehetett az 1958-ban a Margitszigeti Sportuszodában. Ahová egy új – gyakorló – medencét is építettek a kontinens bajnokainak, ami a rendezők egyetlen nagyobb befektetése volt – a nemzetközi szövetség erőteljes nyomására. Budapest még romokban hevert. Itthon és külföldön egyaránt fölmerült a kérdés: a forradalom véres leverése után itt rendezék-e – régebben elfogadott terv szerint – az úszó Európa-bajnokságot vagy más helyszínt kell találni? (Esetleg halasszák el?) Végül – talán a határozott szovjet sportdiplomácia nyomására – a magyar főváros mellett döntöttek, hiába hivatkoztak ellenzői az ENSZ „magyar vitájára” is. A belső karhatalomnak nem sokkal kisebb gondot okozott a sok „imperialista” befolyás alatt álló fiú- és lányversenyzők beengedése, megakadályozhatatlan kapcsolatba lépése a forradalom egyik-másik résztvevőjével. Ráadásul az „ellenséges” újságírók helyszíni

tudósításával is számolni kellett. Másfelől az esemény nagy segítség lehetett a Kádár-rendszer nemzetközi legitimációjához. De a lebonyolítás nagyon sokba kerül, a kormánynak meg nem volt – erre – pénze. (Kellott a hazai ellenséggel vívott harchoz.) Felemás megoldások születtek a legolcsóbb rendezés érdekében. Az ünnepélyes eseményeket a legszerényebbre tervezték, a rendezők és versenybírák egyenöltözetét – valamint a zenekarok és kilágítások költségét – elspórolták. (A versenybíráknak előírták, hogy saját fehér nadrágjukat és ingjüket viseljék. Egyiküknek-másikuknak végül nadrágot a MUSZ raktárából kölcsönöztek abban a reményben, hogy az se túl nagy, se túl kicsi nem lesz.) Mint annyi más ügyben, a párt ebben is óvatosan döntött: csináljuk meg, de a lehető legkisebb felhajtással és a legolcsóbban. Ezért a záró fogadást a két háború között világhírű Gellért Szállóban rendezték, amit azonban az ostrom okozta pusztulásból még nem állítottak teljesen helyre. Gyönyörű épület, de a szállodai rész még nem készült el, a fogadást csak a másik szárnyban lehetett megrendezni, ahol azonban csak a fürdő és az annak kiszolgálására szánt terek álltak rendelkezésre. Amelyeket eredetileg sem egy elegáns rendezvény számára tervezték, s nem is annak megfelelően állították a romokból helyre. A beépített márvánnyal együtt a fogadás helye úgy nézett ki, mint egy (korabeli) moszkvai zöldséges bolt, ahol nincs más, csak néhány fonnyadt krumpli, káposzta meg sok konzervdoboz. Maga a verseny is a lehető legegyszerűbben zajlott.

E sorok írójának nem mindennapi szerencséjére: sok önkéntessel. Államérdekre (ez volt indokként a formanyomtatványon) hivatkozva teljes fizetéssel „kikértek” őt is munkahelyéről, s ő persze boldogan vállalta, hogy zsákolás helyett (amiért alkalmazták) fordulóbíróként lopja a napot a Szigeten. Gyakorlatban persze kellett hozzá az Úszósövetség főtitkárának, a hajdani gyorsúszónak, Bárány Pista bácsinak a jóindulata. Noha ő több nyelven beszélt, a „meg tudsz más nyelven szólalni?” – kérdésére adott merészen túlzó választ nem ellenőrizte. A fiúnak sebtében el kellett végeznie egy (rövidített) versenybírói tanfolyamot. No meg kellett az államvédelem hozzájárulása, amit a foglalkozása: „munkás” bejegyzésre azonnal megkapott. Azaz kellett az is, hogy a sok tapasztalt versenybíró közül kevesen vállaljanak szerepet az EB-n. (Néhány év múlva a fiú már aligha kapja meg élete e váratlan lehetőségét.)

Így aztán ott sűrűsödött-foroghatott az úszók és műugrók (ritkábban a zártabb egységet alkotó vízilabdázók) körül. Újabb szerencséjére a fordulók a „nagymedence” műugrótorony felé eső végénél voltak (és vannak). Úszóversenyek alatt az ő rajtköve mögötti tribünrész a műugró lányok kedvelt napozóhelye lett. (Ha jól emlékszem, az úzás keveseket érdekelt, a nézőtér csak a vízilabdameccsre – főleg a hazai csapatéra – telt meg.) Ismeretlen okból főleg unatkozó skandináv lányokkal került beszélő kapcsolatba. Miért éppen a műugró lányokkal? Így adódott. De aztán egy úszólány kicsivel nagyobb szerepet kapott, ahogy arról még szó lesz. A lányok nagyokat röhögtek, miközben anyanyelvükön megvitatták, fogyatékosnak is alig nevezhető angol tudásával mit

mondhatott. Örültek, ha végre találtak egy fiatal férfit, aki – úgy, ahogy – válaszolni is tudott a kérdéseikre. Mentetegetőzéseként legfőljebb annyit, mások – önkéntes haverjai – őt kérték föl tolmácsolásra, mert végleg nem tudtak idegen nyelveken. Legfőljebb oroszul próbálkozhattak volna, de a szovjet sportvezetők egyáltalában nem lelkesedtek a versenyzőik és a magyarok közti beszélgetési kísérletekért. Ezért a versenyzők is szorongtak. Egy világért sem mondta volna valaki ki, de érzékelhető volt a magyar ellenszenv. A fiú legnagyobb sikere az volt, hogy egy a magyar ügyről valamit tudó norvég lánynak, aki menekültekkel is találkozott, megkísérelte elmagyarázni, mi és hogyan történt '56-ban.

Az EB alig különbözött a nagyobb hazai versenyektől. Legfőljebb abban, hogy a „Nagyokhoz” nehéz volt hozzáférni (a versenybírónak is), s bizony a legtöbb szám szovjet győzelmet hozott. Velük meg ő sem kereste a találkozást. A roppant kellemes hét végén a záró fogadásra is meghívták. Kellott egy rendes új nadrágot vennie, nyakkendőt kötött és vizsgázószakójában – szorongva – belépett a Gellért Szállóba. (Ünnepi öltönye még valamelyik ruhaboltban hiába kínálta magát.) Noha hősünk hírnevét éppen nem táncos lábainak köszönhette, egy szőke dán lány, akivel napozás közben úgy, ahogy szót értettek, fölkerlte táncolni. Talán a vízilabda válogatottak nem voltak ott, vagy a fiúk többsége nálánál is félszegebb volt, de hölgyválasznál a szőkeség őt nézte ki magának. Az est főszereplője mégsem ő, hanem egy fekete szemű, rövid barna hajú olasz lány lett, akivel odáig jutott, hogy majd egy évig leveleztek. Néhányszor hívta, látogasson el Velencébe, mert ott lakott, hogy újra találkozzanak. A lány talán nem is tudta, de itthon mindenki tisztában volt ennek akkori lehetetlenségével. Utoljára Garmisch Partenkirchenből kapott tőle egy képeslapot, ahol évfolyamtársaival sízett. Vajon az azon látható olasz fiúk közül melyik miatt ment oda? Mire egy évtizeddel később eljutott Velencébe, a lány már régen nyom nélkül eltűnt láthatáráról.

Az öregember többször leírta már, hogy minden elmúlik egyszer. Az olcsó ázsiai áru magával vitte a hazai textilipar vevőit. Ráadásul szinte mindent (a gyapottól a festékgig) „keményvalutáért” kellett venni hozzá, ezért gyorsan csökkent a korábban híres Kispesti Textilgyár márkanevének fontossága. A megszűnéshez vezető út kezdetén beolvasztották a Pamutnyomóipari Vállalatba, s ez a vízilabda szakosztály fölszámolásához vezetett. Szerencsére nagyjából ezzel egy időben, a Semmelweis Egyetem valamelyik vezetője szükségét látta, hogy hallgatóikból vízilabda csapatot hozzon létre. Nagy dolog volt az orvosira bekerülni, ezért érdemes volt az OSC-be átigazolni. Csakhogy a szabályok szerint új egyesületeknek alulról kellett az egységes bajnoki rendszerbe illeszkedniük. Fölmerült, vegyék át a KISTEXT megszűntetésre ítélt szakosztályát, akkor e kiscsapat jogosultságával középszinten léphetnek be a bajnoki rendszerbe. A „kispes-tiek” (a gyár is Lőrinc területén volt, a játékosok meg sokfelé laktak) örömmel vették a lehetőséget, hogy az Orvosi Egyetem neve alatt néhány vízilabdát próbált hallgatóval kiegészülve tovább játszhatnak. Mivel szinte azonnal megnyerték

a Téli Kupát, majd abban az évben a Budapest-bajnokságot, a következő idényben a csapat nemzetközi klasszisokkal erősödött, és bejutott az OB I.-be. Ezután már csak a Bajnokok Ligáját lehetett többször egymás után megnyerni. Lehangozó tény, hogy e sorok írója ebből a diadalútból már nem részesült. Életének új szakaszába a komolyabb edzések nem fértek bele, más lehetőségek foglalkoztatták, meg nem is volt világklasszis vízilabdázó. Sok jó buliból maradt ki, de e sorok írásakor mégis ő a világverő OSC legidősebb vízilabdázója.

Változatlanul az uszodából kerültek ki a barátai (vagy inkább: cimborái), de Mihelics professzor úr meghívta a Vigília Kör összejöveteleire. Hősünk előtte – összeszedve minden bátorságát – neki küldte el Telegdi Miklósról szóló írását, s ő nem a papírkosárba dobta, hanem elolvasta, s általa meghatározott részek átírása-átszerkesztése, valamint kiegészítése után közölhetőnek ítélte. (Közben már ez előtt megjelentette a *Vigiliában* egy könyvismertetését.) Szorongva lépte át a Belvárosi Kávéház küszöbét. Aggasztotta, van-e annyi pénze, hogy valamit rendeljen magának, amit mindenkitől elvártak. Az kevésbé nyomasztotta, hogy az irodalom olyan nagyjaival találkozik ott, mint Pilinszky János, akit aztán éppen úgy nem mert – szebbítve: nem volt alkalma – megszólítani, mint, amit később még jobban sajnált, Nemes Nagy Ágnes. Az ok azonban nem csupán benne rejlett, nagyon sokan ültek az asztalnál. Nagyon sok ismeretlen, akik közül néhány nevet legalább ismert, másokét nem. Természetesen ott ült az egész szerkesztőség, akik közül a professzor úron kívül Doromby Károly és Possonyi László is a hóna alá nyúlt kézírataira vonatkozó tanácsaikkal.

Egy időre jóban lett a Víz fivérekkel, akik közül Péter, Vasadi Péter névvel híres költő lett. Legszorosabb és leghasznosabb barátját a műkritikus és műgyűjtő esztergomi tanár, Dévényi Iván személyében találta meg. Mintha megfordult volna e társaságban Kenedi János is, és biztosan Ungváry Rudi, mert nevük a belső karhatalom megfigyelőrendszerének ugyanazon a névjegyzékén szerepelt.

Akkoriban nem volt nagy különbség az árakban, a drága-olcsó fogalom nem igazán érvényesült. Vajon miért szorultak ki a két híres belvárosi helyről, először a Belvárosi Kávéházból, aztán a Kárpátia étterméből? Netán illetékesek avatkoztak közbe állambiztonsági okra hivatkozva? Az Építész Pince lett – több évig – rendszeres találkozósaik helyszíne. Kellemes hely volt, neki föl sem tűnt, hogy belépéskor mindenkinek fölírták a nevét. Talán itt ez kevésbé volt föltűnő, mint egy forgalmas kávéházban vagy étteremben. Még büszke is lehetne rá, hogy nevét a belügy egyik listáján Kondor Béláé fölött örökítették meg. Sokan voltak, sok érdekes beszélgetésnek volt föltanúja, nagy emberekkel került – felelőletes – ismeretségbe. Öregemberként sajnálja ugyan, de nem emlékszik, miért maradt ki e körből. Az ÁVO nem piszkálta, senkivel össze nem veszett, csak elvesztett néhány érdekes kapcsolatot, talán azért, mert nem jutott rá ideje. Közben történt vele egy s más.

E sorok írója tisztán emlékszik, mintha tegnap történt volna: vasárnap volt, fiatal énjének nem kellett munkába mennie, sokáig aludhatott. Ebéd után is

lefeküdt olvasni, és ismét elaludt. Nagyon sokára – már sötét volt – váratlan csöngőhang riasztotta föl. A postás – nem a megszokott, hanem egy ismeretlen – táviratot hozott. Kinyitotta, elolvasta, s úgy érezte, a hullám fölemeli, magával ragadja, s noha most nem próbál fölúszni a tetejére, anélkül is ott van. Úszni ugyan elfelejtett hirtelen, mint ahogy a feje is olyan üressé vált, mint egy léggömb. A hullám hatalmas ereje tehetetlenül sodorta valahová az ismeretlenbe, az álmok határán túlra. Nagy sokára lecsúszott a hátáról, a lába földet ért. Ki kellett volna másznia a vízből, de feledhetetlenül – és megfogalmazhatatlanul – jó volt a hullámon lovagolni. Csakhogy az óceán vize csípte a szemét, s ez figyelmeztette, hogy több levegőre van szüksége, mert ha orra-szája megtelik a tengervízzel, ha elhagyja magát, vége mindennek. És nem tud elmenni Londonba. Életében először, amiről eddig még álmodozni is hiábavaló és reménytelen volt. Most csak egyetlen kérdés maradt kérdéses, kap-e útlevelet, kiengedik-e a kommunista paradicsom magyarországi változatából? Még egyszer elolvasta az utolsó mondatot: „a személyes találkozásig üdvözöl útítársad: Sándor József”. Addig teljes zűrzavar hatalmasodott el rajta, amíg be nem kapcsolhatta a rádiót, hogy meghallgassa a BBC magyar nyelvű esti híradását. És az ünnepélyesen megerősítette a táviratban olvasottakat: Sándor József és ő végzett első két helyen a BBC által (Shakespeare születésének négyszázadik évfordulója alkalmából magyar egyetemistáknak) kiírt esszépályázaton. Ők mehettek a Rádió vendégeként – két hétre – Londonba.

Hihetetlen. Az egész elképzelhetetlennek látszott. És kap-e útlevelet? Rudi bácsi néhány éve eljutott Nyugatra. Neki azonban nincsenek ott tehetős rokonai. Olyan távlat nyílt előtte, amivel soha nem számolhatott: eljut Angliába! Közelről láthatja Dover fehér szikláit!

Nos, ez utóbbi – ekkor – nem valósult meg. A brit követségen (ahol jelentkezniük kellett) a kedves, fiatal sajtóattasé repülőútról beszélt. Végül ez kissé bonyolódott, mert a Londonból megadott indulási napon a Bécsbe tartó repülőn nem volt szabad hely. Budapestről pedig 1964-ben még nem volt közvetlen járat Londonba. Tehát Bécsbe kellett először mennie, hogy ott szálljon föl a British Airways gépére. Oda vonattal mentek: mégpedig első osztályon! (Vissza is így jönnek majd.) Sem első osztályon, sem repülőn nem utazott még! Az elsővel nem volt gond, az csak jó volt. A repülőre azonban – hála naiv tájékozatlanságuknak – kalandosabb körülmények között jutottak föl. Mondani se kell, Bécsben sem jártak még. A fiatalabbak kedvéért: többféle útlevelet létezett, mindegyikben külön „ablak” engedélyezte – ha engedélyezték – az egyszeri ki- és belépést. A BBC ifjú vendégei „látogató” útlevelet kértek és kaptak, amire öt dollárnyi valutát vehettek az IBUSZ központi irodájában. (Csak ott. A „turista” útlevelelhez ötven – később száz – dollár megvételét engedélyezték.)

Az ötdollárnyi angol font nagy kincsnek látszott, s a fiúk a West Bahnhofon nem is váltották át osztrák schillingre, hanem gyalog vágtak neki a Mariahilfer Strassénak. Úgy tudták, a légitársaság busza – ahogy valamilyen filmben látták – majd megfelelő időpontban kiviszi őket a repülőtérré. Ehhez, csak be kell

mutatni a követségen kapott jegyüket. A filmet (vagy filmeket) úgy látszik figyelmetlenül nézték. A légitársaság irodájában – ahová hosszú, tévedésekkel teli gyalogúton – eljutottak, először nem is értették miről beszélnek, hisz a német és az angol nyelvet sem használták még soha máshol, mint nyelvórán, amiből jó lett volna valamivel több. Aztán megkapták a fölvilágosítást, honnan indul és mennyibe kerül a repülőtéri busz. British Airways feliratú – kívánatos – utazótáskát kaphattak volna, de az említett (rég elfelejtett) filmben arra sem figyeltek, hogy azért is fizetni kell. Leforrázva, kicsit kétségbeesve léptek ki az irodából, s azt sem tudták, merre induljanak. Célba vették a Stephans Dóm tornyát, s ha a fentieket nem is tudták, arra mindkettőjüknek – valamelyik ismerősük – fölhívták a figyelmét, hogy a Dómtól nem messze van egy bolt, ahol forintért lehet vásárolni. Egyikük orkán kabátra, másikuk – valami másra vágott. (Az orkán kabát Magyarországon nem volt megvehető.) Mielőtt ide bementek volna, s ott talán forintért annyi schillinget is kapnak, amennyiben a buszjegy került, a Dóm előtt összefutottak Sándor József egykori osztálytársával, aki érettségi után Bécsbe „disszidált”, s volt annyi pénze, hogy meghívja őket egy süteményre, és kedve, hogy elkísérje őket a repülőtéri buszhoz, és kifizesse a jegyüket. Így jutottak föl a repülőre, és végül szerencsésen megérkeztek Londonba.

De ez már másik történet.

Nem mozdítható

kötelmek az éjszakától is és az érces homály
bűvölet szülőföldje a szobában rekedt fény lassú láz
zavaró némaságban végződnek átkarolom klaviatúrá
mint szeretők a múlt időt alig két nap és költözünk
az előszobában magasodó dobozok folyton ösztökélnek
sarkaik kifémesedtek csak fáradt vagyok több mint százéves
házunk bűvölet szülőföldje gangján összefutnak beszélnek
a XX. század legendái miképpen szereteted maradandó
ahogy az emlékezetünkbe keretezett képek nem mozdítható

három óra alvás után

testem nehézkedése minden ponton számottevő
éjszaka mellém feküdtek hiábavalóságaim mint mindenki másnak
kávét készítesz nekem nyugtatgatsz gyermekünk nem mozdult
az alkonyat érkezése óta csak pihen áldottan kikerekedetten
végtagjaim a mozgás és a tér törvényszerűségei ellenében léteznek
második kávémm testesebb és forróbb tavában bámészkodom
van bennem valami kimondatlan nem mozdítható

inkább aludnék állva is tudnék

kétszer ellenőrzöm kulcs iratok némi készpénz
integetsz az ablakból téglák rugaszkodnak el falaktól
mielőtt leesnének lebegnek megtanulhatnám egy életre
a metróalagútban a léghuzat
folyton a felszín felé kapaszkodna
a peron magányával
üldögélek szundikálok
tajtékos fehér lovon Gojko Mitic ellovagol gyermekkorom
sokszor láttam korábban is láttam vörös hajkoronával
fiatal lány nézeget szép látvány lehetek
nem mozdítható

döcög az 1-es villamos minden kapaszkodó
markolható álmok gondoskodnak az egyensúlyról
óbudai macskakövek felett átlebegek sebezhetően
tinédzserek vonulnak egymásba kapaszkodnak
nem mozdítható szavakkal

rohan a lift csendben kattán elférünk egymás mellett sokan
neonfényben amerikai konyhás egy korszak lelke
9 órakor ketten érkeznek bútoráruházból
szakemberek két óra alatt minden a helyén lesz biztosítottak
rögzítettem magamban én
három napig csak szenvednék pontosan tudod mire vagy képes
ötven felé

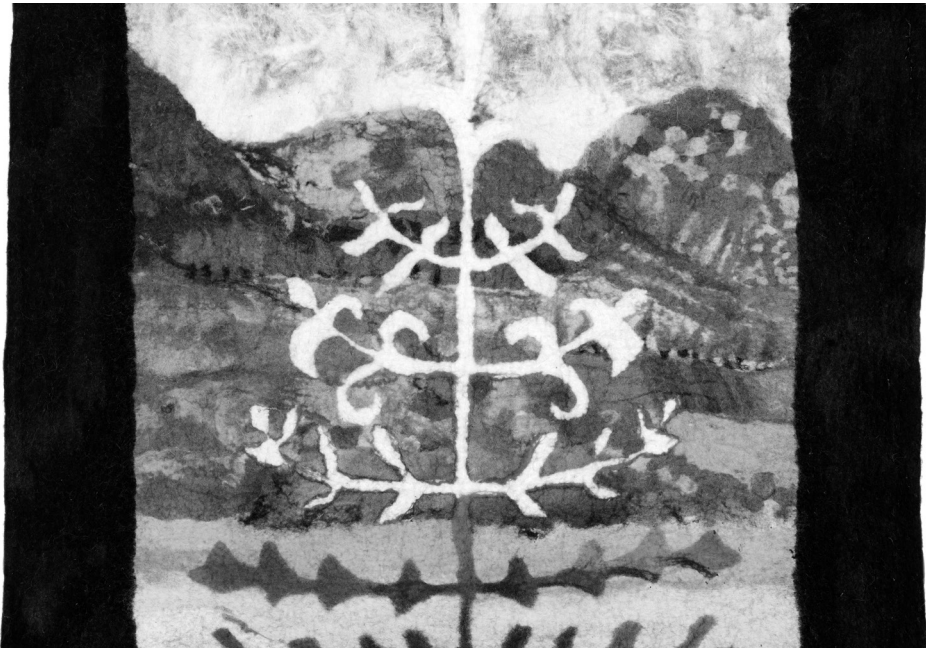
a gyerekszobában felszabadítok némi helyet ágyunk ott lesz
kisfiúnk közelében bólogatnak végül hárman jöttek
áprilisban várjuk gyorsan repül az idő terhelhető
kipróbálom ruganyosságát
az idő gyönyörű gátszakadás
következhét a fürdőszoba bútor a tükör magassága éppen jó
a bőrkanapé itt lesz kijelölöm a levegőben összerakják
negyed óra alatt mire vagyok képes tudom pontosan
az ebédlő asztal egy hete kész van nem mozdítható
ments meg Uram a látszatoktól

alattam macskakövek a Fő tér körülöttem
gyönyörű a kilátás a villamosról ember emberben mint egy átok
a sötétség szemben nézem magam andalítón dülöngél a metró-
szerelvény csukott szemmel élvezem létezésem partot ér
mire vagy képes mikor jön az ébredés a mozgólépcső felszíneket
ember embert követ
átgyalogolok a Corvin-negyeden fiatalok közé keveredek
unatkozom hallom egyikük szavát tekintetét lezárta
az előttünk elterülő fűtött oktalanság

az idő gyönyörű gátszakadás
három emelet felfelé megsimogatod arcom ki tudja mit hoz még
ez a délután megérkezett az ingatlanközvetítő fél hat után
egy fiatal férfival cikázik tekintete mekkora
méricskéli az az ajtó hová nyílik ki lehet próbálni
mondjuk mosolyogva elbúcsúzunk nem jön vissza
túl magas túl régi és nagy felesleges felsorolni
nem mozdítható szavakkal tíz percre lefekszem hasogató fejfel
összeszorul az idő alig marad hely

lélegezni még mindig iratokat pakolsz nem lehet kibírni
kipakolod a konyhaszekrényeket mennyi csetresz Nagyanyám
szavajárása a XX. század legendája

tiszta az ég 23:57 semmiségeket szólongatok a nappaliban
nem mozdítható szavakkal nincs más velem
csak a klaviatúra fénye múlt idők másodpercnyi sötétségek
virágzik az amerikai konyhás magány az érces homály
bűvölet szülőföldje a szobákban rekedt fény lassú láz
mire vagyok képes ötven felé tudom pontosan
éjszaka mellém feküdnék hiábavalóságaim mint mindenki másnak
Józsefváros ma éjszaka táncolunk utoljára

Lukovszky Ilona: Nemez falikép részlete. Fotó: Mészáros Viktória

Szélfúttá szöveg Prágából

1.

Franz Kafka halála után egy furcsa, aláírás nélküli szövegre a legjobb barátja bukkant rá. Max Brod volt ez a barát. Ő kutatta, gyűjtötte össze Kafka irodalmi és más szövegeit. Munkája közben egy asztalka aprócska fiókjában lelt rá a különös, kézzel írt lapra. Szemlélgette, ízlelgette a grafitceruzával írt sorokat.

– Ezek Franz barátom betűi – dünnyögte maga elé a kutató, aki keresgélése során a lakás takarítója is lett. – Ám, ha már elkészítette a szöveget, miért nem írta alá? – kérdezte az asztalfióktól.

Napokig törte a fejét, mit tegyen e különös kinccsel.

Végül egy kék borítékba tette, megnyálazta, leragasztotta, s a címzés helyére ráírta: „Barátom, Franz Kafka kézzel írt novellája. M. B.” A boríték hátuljára ráírta, hol és hogyan bukkant rá a kéziratra.

2.

2019 nyarán forgószelel sodorta Prága utcáin e borítékot.

A cseh fővárosban jártam akkor, Švejk és Hašek nyomában lépkedve, behatóan és alaposan betájéltam és tanulmányoztam a prágai sörözőket. Egy holdvilágos éjszakán a Hradzsini városháza körül bolyongtam. Valami pincének kellene itt lennie, morogtam magam elé. Erre hirtelen föltámadt a szél, de szinte azonnal forogni, seregni kezdett. A kalapom egy háztetőre hajította, ám azonnal megkönnyörült rajtam, másik szárnyával lelökte elém a járdára. Lehajoltam, megfogtam a zergetollasomat, emeltem volna föl, de a fuvallat egy levélborítékkal bélelte ki karimás sityakomat. Ki sem vettem belőle, csak a fejembe nyomtam, jó erősen, a fülemig, szoruljon, szél többé le ne ránts! A szállodai szobámban fedeztem föl a fejfedőmbe fészkelte borítékot, láttam rajta a jegyzetet.

BALOGH ISTVÁN (1946) költő, író, újságíró. Legutóbbi könyve: *Mesebor* (2024).

Bő két esztendeig nem nyitottam föl a fokozatosan színét veszítő kopertát. Lassan már el is feledkeztem róla, hová is tettem. Egy kicsi fiók őrizte szobámban továbbra is híven a titkot. De aztán 2021 tavaszán ránk tört a Covid19 világjárvány, amely fenekestől fölfordította addigi életünket. Komoly karanténba zárt bennünket a félelem, amely még a hatalom uralmára is rátelepedett. Korosabb társaimmal csak a hét két napján, a hajnali órákban hagyhattuk el lakásunkat, bevásárolhattunk a miattunk sötétben kinyitó élelmiszerboltokban. Egy ködös szürkületben szembejött velem egy férfi. Pár lépésre tőlem megbillent, nyögött nagyot, s mint aki nem lát, szinte szándékosan ütközött velem. Pardon, szólt, fölnézett, matt álom ült szemében.

- Erre van a Kastély? - kérdezte, de választ nem várt. Aprókat dülöngélve továbbhaladt.

Utána néztem, s úgy tűnt, verébbé változott, két lábbal egyszerre szökkent a ferencjós-kás flaszter fölött. Éreztem, a Hunyadi tér házai is csodálkoznak e tüneményen. A szűk két évtized múlva lebontott öreg városháza toronyórája elfelejtette elütni a hajnali ötöt. A Szegény Kisgyermek Szülőháza elé értem. Damjanich utca-Kállay Albert utca sarok után pár lépés nyugat felé. Harmadikos koromban, amikor a magyarkanizsai Arany János Nyolcosztályos Iskolával osztálykiránduláson, Szabadkán jártunk, még láthattam a halálra ítélt földszintes épületet. A több nemzetiségű város minden korábbi emlékét eltörölni igyekvő, vérvörös csillagban lakó, s onnan kifenyvegető hatalom fölfalta, elemészttette drága kincsünket. Mire szabadkai lakos lettem, egy jellegtelen hotelépület oldalkertjét találtam a lak helyén. Az oldalház, amelyben a világhírű magyar író és költő született, a mai korban jellegtelen kertecske virágokkal, bukszusokkal.

Lépkedtem volna tovább, de jobbra tőlem hirtelen kinyílt a későbbi időkben nyom nélkül eltűnt Kosztolányi-ház széles bejárati kapujának a keleti felén levő bejáróajtaja. Egy férfi lépett ki, orvosi táská a kezében.

- Ne féljen, asszonyom, nem súlyos, csak akut, holnapra jobban lesz - mondta a bejáratban lobogó fénysötét gázlágnak, és elrohant valamerre.

A nehéz fából készült bejárati ajtó nagy dörrenéssel becsapódott előttem.

3.

Meglódultam a főposta és a leégett Vörös Ökör vendéglő helyén épült pompás iskolaépület felé. Miért nem nevezik el Kosztolányi Dezsőről ezt az utcát, amelyben szülőháza állt? Ez járt az eszemben szakadatlanul a hazafelé úton.

Lakásunk a Zombori út és a Zágrábi utca sarkán egy frissen épült négyemeletes fehér ház harmadik emeletén volt. Szaporán szedtem a lábam a Makszim Gorkij utcában a tűzoltóság laktanyájáig, közben nem hagyott békén a gondolat, ismerem-e én valahonnan azt az urat, aki nekem jött, és köszönés helyett elnézést kért. Franz Kafka lehetett volna ilyen, gyúrogatta agytekervényeimet valami

induló daganat. Aztán rájöttem, nem Kafka volt, az író, hanem K., a földmérő, aki a karanténidő lezárása miatt Olgához röpdösött. A lány egy Barnabás nevű úr nővére volt. A szelídebbik.

További hazavezető utamon szinte belefájdult a fejem, ki lehetett a szembejövő? Ahogy a tűzoltóságnál befordultam jobbra, a Zágrábi utcába, eszembe villant a Prágában kalappal forgószélben kihalászott boríték. Szinte futottam ezután. Zihálva értem haza. Feleségem kérdezett volna valamit, de szó nélkül lecsaptam a konyhaasztalra a bolti csomagot. Berohantam a szobámba. Azonnal kinyitottam a fiókocskát. Megleltem Max Brod levelét. Úgy tűnt, hosszú ideig kézben tartottam, tán nem is szabad föl vágnom, vonaglott meg bennem, ám félelmem fölött mégis győzött az átkozott túlerő, a gyarló kíváncsiság.

4.

(F. K.)

A kistisztviselő kinézetű férfi néha ismeretlen utcalányokat bérelt föl, hogy alaposan megszemlélgesse őket, s egy pompás éjszakát eltöltsön velük. Az alku után megindultak a bérelt szoba felé. A lány egy lépéssel előrébb tipegett. A férfi hosszabbakat lépett, így fékeznie kellett az iramon, azonban gyorsan rájött, hogy ő is tipeghetne, miként a prostituált teszi. Megpróbálta. Eleinte nehéz volt belejönni a rőfnyi hosszú lépésekbe, ám sikerült tíz-tizenkét kísérlet után. Érdekesnek, sőt izgatónak érezte ezt a sétát. A bárcás nőknek nem volt standjuktól távol a találkaszobájuk, így gyorsan véget ért az éppen fölfedezett, pompás gyaloglás.

A szobában két szék volt. A napvilágot adó két ablak között állt az ágy, pontosabban egy nászággy. A férfi leült az ágyhoz közeli székre. Szemben vele, a fehér falon egy könyvomaszt reprodukció függött, fekete farámában. Középen Jézus. A jelenlevők fele Isten fiának a jobb, a másik fele a bal oldalán foglalt helyet. A férfinak hirtelen nem jutott eszébe, ki az eredeti kép alkotója. Leonardo vagy Michelangelo?

Míg a leány vetkőzéshez fogott volna, ő csak a berámázott szenteket bámulta, és minden erejével viaskodott a reneszánszsal.

- Levetkőztek? - kérdezte a lány.

A kérdést meg sem hallotta, nem válaszolt, inteni sem intett.

A lány leült az ágy szélére. Lassan levetette cipőjét. Aztán föl húzta a lábát az ágyra. Levetette felső ruháit. Kicsit keltette magát, de a férfi mozdulatlanul bámult a falon függő képre. A lány köhögött néhányat, majd pár korty vizet ivott egy pohárból. Végül ráunt az üldögélésre, könyékre ereszkedett. Sóhajtott egy nagyot. Lefeküdt. Betakarózott, mert hűvös volt a szobában. Fektében is tekintete a széken ülő kuncaftja arcát vizsgálgatta. Volt ideje, végigpásztázta a férfi ruházatát. Kicsit divatjamúltnak találta, nyakkendőjén alig észrevehető két foltocskát vélt fölfedezni. A cipője fekete bőrből készült lábbeli. Por lepte,

pedig aznap futó zápor vonult át Prágán, így csak eső után viselhette a cipőt. Lehet, napokig ki sem mozdult a lakásából. Talán meg is sajnálta kicsikét csöndes magányossága miatt.

A férfi csak bámult a vásári könyomatosra. Valamely kisváros kirakodó- és állatvásárán juthatott hozzá egy melegszívű, örömlányok ágyában viháncolni szerető juhos gazda. Lehet, még a dudáját is elhozta magával, hogy a Tátra lankáin csörgedező csermelyek vidám, szerelmes énekét belefújja e fehérre meszelt szobába.

5.

(F. K.)

A férfi úgy érezte, a falra akasztott kép Krisztusa megmozdul. Előbb bal felé fordul, ott többen egyszerre beszélnek hozzá.

– Fogjátok be a szátokat! – szól. – Ez a vacsora számomra az utolsó. A világ egyedi eseménye.

A tanítványok hallják a Mester megnyilatkozását. Csodálkoznak fölöttébb.

Mária Magdolna embere jobbán sírva fakad, hangosan zokog. A mellette ülők vigasztalják. Mária Magdolna bíborlila palástjába törli könnyes arcát. De könnye csak csorog, miként forrás törne szemgödréből elő, s áztatja ultramarin tunikáját.

Most jobb felé fordul a kép központi alakja, Aki Keresztfán Fog Szenvedni nemsokára.

– Ne sírj, kedvesem! – mondta az utolsó vacsora végső falatját lenyelő férfi Mária Magdolnának. – A sorsom, amely már régtől meg van írva, nemsokára beteljesül.

Az asztalnál ülők kiisszák boraikat. Jézus pihenni tér Mária Magdolna házába.

Hajnalban Isten Fia párját a csalogány költögeti, s a nő homlokán lágy simogatást érez. Szíve szinte hangosan dobog. E pillanatban megérzi és megérti, méhében immár a jövődőt hordozza, amely e csodálatos és különös éj szent ajándéka.

6.

(F. K.)

A sovány, kifestett arcú lány keresztbe feküdt az ágyon és elaludt szegényke. Álmodhatott reggelig háborítatlanul.

Reggel fölébredt, s azonnal szemébe tűnt a széken mozdulatlanul ülő férfi, aki megszállott módján bámulta a könyomatos képet, amely valójában búcsúfia volt. A tavalyelőtti Mala Straná-i Szent Tamás templom búcsújában vásárolta

meg a ház tulajdonosnője. Nyolc *Utolsó vacsora* reprodukciót szállított házába egy csacsifogat. Még ebéd előtt fölkerültek a képek a fogadó szobák falaira.

A lány leborult az ülő férfi lábához, ügyes kezében egy porronggyal fényesre törülgette a cipőjét. Úgy tűnt neki, szegénykének, hogy a sápadozó arcát is láthatja benne.

– Fekete tükör van a lábán – suttozta a széklábaknak. – Vigyorog belőle pokolszín világunk.

A lány sligovicát töltött kicsi pohárba.

A férfi megérezte a pompás illatot. Megrázta magát, elfordult a könyvnyomatos képmásolattól. Fölállt, az ablakhoz lépett, és kinézett hosszan. Egyszerre, mint akit áramütés ér, hirtelen visszafordult. Megragadta a pohárkát, és egyetlen korttyal kiitta a tartalmát.

– Töltsék újra? – kérdezte a lányka.

– Nem, nem! Nem kell. Nagyon tartalmas éjszakám volt magánál, kedvesem. Azzal egy húszkoronást tett az asztalra.

Hazafelé menet a férfi csak az orra elé nézett. Nem látott maga körül senkit, semmit. Sietett, mint a megszállott. Az emberek kitértek az útjából.

A lakása ajtajának zárjába dugta a kulcsot, és ahelyett, hogy elfordította volna, hogy kinyíljon az ajtó, belekiabált a faragott tölgyfadeszkába:

– Leonardo da Vinci! Ki más? Olyan bíborlilát, olyan ultramarint csak ő tudott teremteni! Rajta kívül senki más! Senki más! Érted te ezt a tökéletességet, te, idéetlen világ?

7.

Manapság, ki tudja, mióta is, valami prágai művészkörökben irigyei, akiknek száma napról napra növekszik, azt füllentgetik néhai Franz Kafka prágai lakosáról, akit azóta világhírű íróvá avattak alkotásai, hogy rendszeresen járt a rossz-lányok utcájába. Általában szobára ment valamelyikkel. Ilyenkor mindig a mezők lilioma tipegett elöl. Mögötte a férfi. Fekete bőrcipőbe bújtatott lába nem érte a promenádot. Csoda volt, ahogyan libegett, lepkeként szálldosott ide-oda, mint szélben a papírsárkány. Orrlikai tágultak, összehúzódtak, akár a csődörnek, ha kancaszagot érez. Testével-lelkével magába transzponálta az Úr legkedvesebb angyalkái közül arra a napra néki teremtett nőszíromtündér bódító illatát.

Oláh András

monori rekviem

vékonyka gyerek volt a kapuügyeletes
munkára alkalmatlan – besorozták mégis
hogy agyonnyútt gyakorlóruhában
naphosszat a sorompót emelgesse
de neki se ki se be – barbár idők –
munkászászlóaljba kényszerültél
vasúti síneket és talpfákat cseréltetek
fásult beletörődéssel míg az álmatlan
hajnal a vaságyak sodronyába
nem gyúrte az ablakrácsokat
csak egy részeg suhanc pillangókése
érte el az ingerküszöböd
ám ez a csenevész kölyök közbelépett
s a harcot nem engedte lejátszani
a gyilkos pillanat lám adott egy esélyt
hogy a holtak szemével még visszanézz
– ami tegnap volt már mind sötét
a levegő elfogyott mégis útnak eredsz
a vigasztalan őszi esőben hogy a szétszórt
emlékeket végre összeszedd

korrupt idő

kávét rendel a sarki presszóban
az ablaknál szeretne ülni de nincs szabad
hely – zavarja hogy idegen lett a tér –
a korrupt idő lemarta a festéket
a falakról s az árnyékot adó fát is kivágták
mintha minden emlék merőleges lenne

kényszeresen szembesülnie kell
a reflexek működésképtelen voltával
beharapja az ajkát elképzeli a színeket
harangláb alá gyúrt kérdőjelként várja
hogy feltámadjon a mogorva csatornafödém
csatakosan zilált hajjal baktat az őszi esőben
ruganyos járású vadkacsák
totyognak a szürkén hullámozó Körös felé
talán ha kitakarhatná a holtak szemét
kapna még egy esélyt
a körbekerített Szacsvay-szobor bőlint
– még időben vagyunk

rések az időn

nem bírja a szem a különbözőségeket
s már csak én látom az emlékekből
előhomályló képeket: a homokdomb alján
megbújó ligetet a borospincét a nádfedelet
a kemencét a szalmazsákot a telepes
rádiót a tisztaszobába beszökő
alkalmakat a térképpé simított
hímzéseket a múltat őrző furcsa szagot
ahol ritmusa volt minden napnak
a természet szabta az időt
s együtt hajladozott a kukoricaszárral
a napraforgókóróval a kakaskukorékolással
a vasárnapi húslevessel s ahol esténként
csikkek parázsló fénye mellett
sistergő hullámokon utaztatva szervírozta
a szabadnak hitt világ zamatát

A kos szarvai közt

Megrabolt, gyönyörű kamaszkorunknak!

A napos meghúzza a kisharangot: érces hullámai hosszan verődnek vissza a boltíves falakról, egybevegyülve a papucskok súrlódó-csoszogó hangjaival. A papucskok előbb tétováznak, majd sorba áll mind, okos jószághoz illőn párosával, lépésnyire a többitől. Bőr- és lakkpofájuk fölött pissenés se hallik – feszült áhítattal várnak a Hangra. És a Hang (magakellető kis nyüszítések kíséretében) fölējük árad, hogy a papucspofák megilletődésétől elpárásodjon a fény.

– Nem mozogsz, nem beszélsz! Majd adok én neked anarchiát! ...Majd adok én neked! ... Hétvégén mindent lehet? Kollégiumot robbantani, dinamittal, mi?! ... Ki tüsszög? Ki volt, aki rátüsszentett?! Kiállni! – vagy csak te vagy az, Kitty? ... Szóval csak te voltál...

A Hang gazdája azzal int, hogy induljanak, majd *feszesen-fiatalosan* a falhoz támaszkodik – így nézi a papucskok jólnevelt bevonulását a borvirágos, kráteres képű igazgató s mellette folyton-náthás, tüsszögő kutyája, Kitty.

Péntek este volt.

Odabenn, az asztalok körül – a boltíves, fehérre meszelt, kőpadlós ebédlőben – moccanás nélkül állt a nyolcvan kamaszfiú. *Vigyázzban* álltak, *mellet ki, has behúzva, evőeszközhöz nem nyúlunk* – jól megtanulták. Ahogy megtanulták, hogy *szocialista diák zsebre dugott kézzel szocialista kollégiumban soha (különben bevarratom a zsebedet, édes fiam!), és nem sétálsz az ablakig, lefékezel, ha már közeledsz! még hogy kibámulj vagy kikönyökölj!* És megtanultak nyitott ablaknál mozgalmi nótákat harsogni a szomszédos papnevelde felé, hogy itteni tudományuk egyéb erényeit ne is említsük most.

Ezerkilencszázhatvanegy: mindnyájan tizennégy-tizennyolc évesek; a honvagy pókháló-eresztékén függve távoli falujuktól, s most hinniük kéne, hogy ez a szocializmus...

Március végére járt. Leengedték a szellőzőablakot – a város esti zaja már nem hallatszott ide, a főtca fölé magasodó épületig. Az ebédlőben jó ideig csak az evőeszközök halk, visszafogott zaja szabdalta a csendet.

SZUROMI PÁL (1947) Békés városában élő író, pszichiáter. Az utóbbi években a Vörösmarty Társaságnál jelentek meg könyvei, közöttük a *Chloé* 2021-ben s az *Anyánk kertje* 2022-ben.

A napos – szőke, mackóruhás, riadt arcú harmadikos – fél perc alatt bekapta az ételt, diáksapkáját háta mögött szorongatva a Főnök mögé állt (így hívták maguk közt az igazgatót), s köhintett, kétszer is, nyomatékosan adva készségének, hogy amennyiben fegyelmezni való akad, hát ő természetesen... persze... és minden további nélkül.

A Főnök nem volt a nyugodt kispolgári emésztés híve, magvasabb mondani-valóit – gúzsba kötve a tekinteteket – rendszerint az étkezések végére tartogatta.

– Ki szeretne holnap hazautazni? – kérdezte. – *Ki érzi úgy, hogy hazautazhat? Gondolkozz előbb, aztán jelentkezz!... Jelentkezz, mondom, ne ágaskodj! Kar könyökben hajlik, tenyér fejmagasságban... No, hadd lássam!*

– Kartali, Kristóth, Ádám! Dohányzunk a WC-ben, édes fiaim, aztán engedélyt kérünk?!... Hallgasson, nem érdekel, hány slukk volt! De ha lehozza a kimenőjét, még utána számolhatunk... négy, hat... vagy nyolc-e? Nyolc! – ugye, Sallai, mint a jégkorongban? Miszter Sallai, hová drukolt maga a Szovjetunió–Kanada meccsen? Nyugatra drukkolunk, fiam? Mi a te apád, parasztember vagy tőkés? Le se tagadhatnád, gyerekem, csak jó hangosan kell bemutatkoznod. – Király, ne vigyorogj, a te nevednek még utána nézek... – Akikkel most beszéltem, tudják, mihez tartás magukat. De estig még bárki gondolkozhat.

Nyolc óra után, az esti stúdium alatt a hazautazni vágyók felsorakoztak a folyosón csoportonként. Ádám nem jött el, Kartali, Kristóth se. Sallait észrevette a nevelőtanárs, s a tanulóajtóból zavarta vissza. Király Gabi tudta, mit jelent péntek este bent maradni az utolsó stúdiumon. A Főnök lezárja a hazautazók névsorát, s másnap már hiába próbálkozik. Az első csöngetéskor ellenőrzőjével együtt inge alá dugta a kimenőkönyvét, a hálóteremben a kályha mögé lopózkodott, s csak negyed kilenckor sétált le a csoporthoz.

Szokás szerint kettesével álltak az ajtó előtt, feszengve, erőltetett komolysággal; a szélső sor minden kilincsnikordulásra ellökte magát a faltól, és *vigyázzba* vágta magát. Itt-ott fojtott nevetés vagy halk szitkozódás tört fel.

Gabi szótlanul haladt a csoporttal, szinte moccanás nélkül; az ajtó felé már egyre jobban érezte a szívét, s ez a kalapálás minden fölösleges mozdulatot leparancsolt róla. A Főnök az asztal mögött ült, a gomba alakú írólámpa fénykörében. Ahogy a belépőre nézett, előbb sunyi mosolyféle futott át az arcán, majd a zord atya kifejezésébe rándultak keskeny ajkai. Szerette a biztos és könyörtelen vadászatot, ahol a legyőzött vadba még egyszer belerúghat, pedig ezek a vadak találkozásukkor órá csak szelíd szarvasszemekkel néztek, még ha a háta mögött fejüket száz rúgás után is fölemelték.

– Király fiam, veled már találkoztam...

– Igen, igazgató elvtárs.

– Nem értesz magyarul, gyerekem?

– De értek, igazgató elvtárs.

– Akkor bizonyára csak betévedtél ide, véletlenül. Netán beszélgetni akarsz, csevegni... gondoltad, ráérünk. – Leggúnyosabb mosolyával futtatta fülig a száját a főnök. – No, hadd halljam!

- Szeretnék hazautazni.

- Szeretnél, édes fiam, szeretnél! Az ember sok mindent szeretne. Például sárkányra vadászni, leszállni a Holdra, vagy épp királynak lenni a szocializmusban...!

Gábor meghökkent.

- Én nem akarok király lenni.

- Akkor mit vigyorogsz vacsora közben?

- Igazgató elvtárs, én nem vigyorogtam.

Gábor zsebkendőért nyúlt, letörölte a homlokát. Érezte, ereje mint hagyja el, s teljesen elgyöngül, ha ez az ostoba, hülye játék még folytatódik. Ütni, kiáltani kellett volna a dühtől, s persze tudta, hogy nem lehet. Kapaszkodnia kellett valakibe, a folytatás végett, hogy elhagyhassa száját a szemrebbenés nélküli hazugság, hogy az apjához utazik, és pénze is van az utazásra. Anyja meghalt, ezt tudta a főnök, ami meg az utazást illeti, gyűlölte, ha valaki *stoppolt*, ha rájött, hetekre megvonta a vétkes kimenőjét. Barna bácsira gondolt hát, atyai osztályfőnökére és Zsókéra, akihez hazavágyott.

- Tagadsz még? - hallotta újból. - Te fakutya!

- Csak úgy mosolygok... - felelte csöndesen.

- Úgy, mosolygunk... No, arra felelj, kihez utaznál haza?

- Hát apámhoz...

- És mit csinálsz otthon?!

- Tanulok.

- Hát még?

- Találkozom...

- Név szerint?

- Név szerint, igazgató elvtárs?

- Név szerint!

- *Királyokkal is*, igazgató elvtárs - felelte, finom gúnynak is szánva az igazságot.

- Kikkel?!

Már nem érdekelte a főnök... Üvöltsön, azért se mondja meg (bár úgyis tudja), hogy náluk a fél falu *Király*... Figyelme tompulni kezdett. Látta magát: mintha egy végtelen alagutat ásna, ám előre jutás helyett csak egyre távolabb kerül a fénytől. Egy markolás a földbe, egy lendülettel maga mögé... az egész csak meddő erőpróba, sóvárogva a cél után, reménytelenül. Mint a Vidámparkban a görkorcsolyás kos, *akit* ha megpróbálna a sínen túlra lökni, a holtvágány újra meg újra visszataszítja...

A főnök sápadt, fehér öklei hosszan az asztalra nyomódtak, majd sietve fel-lapozott egy naplót. Amikor felnézett, ravaszdi mosoly ült az arcán.

- Add ide az ellenőrződet!

Mosolya még szélesebbre tágult. Gábor közepes tanuló volt, szeptember óta mindössze két jelese volt a füzetben.

- Hogy kétszeres öröm legyen számodra az *otthon* - állt fel és karolta át a fiút -, csupán egy feltételt szabok: hozzá két jelest holnap. Így nemcsak a hazautazás boldogít, de a szép tanulmányi átlagod is.

Mire fölért a lépcsőn, véget ért a stúdium. A többiek a hálóterem előtt székényüket rendezgették, vagy mosakodtak a fehér fémvályúk fölött. Ahogy haladt, szüntelen lökdösték, püsszegték utána: „mi van, mi, van, hazaenged?” – vállat vont: még nem tudja. Levetkőzött.

– Na, mi van? – tárultak föl az arcok az ágyban. – Dumálj már!

– Hozzak két ötöst holnap, akkor hazaenged.

– Húúú, öregem! Ez aztán tudja, mit kérjen.

– Így csak ballagáskor mégy haza, édesapám!

– Duma befejezve! – állt föl a negyedikes Marosi. Majd csöndesre fogta a hangját. – Te, ha kis eszed van, most elfogadsz tőlünk két jelest. Két szép piros jelest.

– Ez csalás! – jajdult fel egy riadt kis első.

– Pofa be! Hát aztán! Minket nem „csalnak”? Elcsalják téled a legszebb vásárnapokat, hogy bezárva itt penészedj. Hányszor mégy haza egy évben? Havonta? De ha a legkisebb *zúr* van veled, csak karácsonykor meg a tanév végén... Hol az önérzeted, mersz ellene szólni? (Marosi tűzbe jött.) Ha az ebédnél harapod a kenyeret, ahelyett hogy törnéd, már rád nyálazza: „látszik, hogy paraszt vagy!” – s te nem tiltakozol. Ha egyest hozol, a nép ellensége lettél... Mekkora *csalások* a miénkkel szemben!

– Jelentsük fel! – kiabálta valaki.

– Hová, te nagyokos! Minden vádra mentség neki a *szocializmus*, a „szocialista szellem”. Ha egyszerre tennénk panaszt, úgy igen! Csak ne lenne ennyi beszari alak. Így csak a gutaütésben bízhat az ember, aztán ha szerencsénk van, egy jobb főnökben egyszer. No, kell a két ötös, vagy nem?

– Hülye vagy, Laci – fogta le Gábor a hadonászó fiút. – Tudod, hogy napokon belül kirúgna minket. Utánanézz a jegyeknek.

Marosi szitkozódva ült le.

– *Gilt!* De ha nem lenne ilyen *zúrös*, megcsinálnánk?! –

S ekkor, mint fojtott mennydörgés, megszólalt Fekete Pista:

– Marhák! Sok hülye seggfej! Tudjátok, mi van odakinn?! Tudjátok?! Kérdézetek már meg apátokat, anyátokat, ha mernek beszélni! Nézzetek már szét, ha hazamentek! Hogy be van varrva a zsebed, mi! Hogy nem haraphatod a kenyeret, ugye?! Nem füttyülhetsz le az ablakból a spinék után... Istenem, mekkora hülyék vagytok!

Senki nem szólt, nem kérdezett semmit.

Hosszú csend támadt. Marosi is csak jóval később merte bekapcsolni a matrac alatt dugdosott *tranzisztorosát*.

Később megélenkült a szoba, Marosi már a párna fölött hallgatta *Luxemburgot*, a sarokban vicceket meséltek.

Gábor Zsókára gondolt. Tudta, hogy mindkettőjükre ugyanaz a zsongás borul; ez a luxemburgi dzsessz, meg a tánc utáni sóvárgás hidat ver közéjük, az ötven kilométer közé, és erőt ad a még kétévnyi kényszerű hallgatáshoz. Csak arcát látta a lánynak, s szétkócolt haját a párnán, és nemsoká álomba süllyedt

felborzolt idegekkel, nyugtalanul. Álmában a Vidámparkban járt, markából sebesen futott ki a görkorcsolyás kos.

Másnap délelőtt beszélt *Sipossal*, biológia tanárukkal, aki két éve végzett az egyetemen. Sipos vállon kapta Gábort, s a folyosó végén beírt az ellenőrzőjébe két jelest.

– Ha visszajöttél, majd lefeleljük – kacsintott rá. – No, eredj!

Háromkor az állomáson volt. A teherpályaudvaron, az irodában az öreg Koltay volt szolgálatos. Kezet nyújtott, megölelte Gábort, és a rakodók szobájába küldte melegedni.

Hétkor futottak be az első vagonok, mind *káipszilonos*, 260 mázsás, sóderral megrakodva. Gábor nem vállalta egyedül, a rakodóbrigádokkal meg nem közösködhet. Végül, már nyolc után, egy tőzeges vagonhoz vezette az öreg, a raktár szélén.

– Csak ki ne köpd a tüdődet, fiam. Rongy ötvenesért.

A zárt vagon mélyén sötétlett a tőzeg. Belenyomta a szívlapátot: a teher még súlytalannak tűnt. Nagy lendülettel fogott hozzá, a „súlytalanság” könnyelművé tette, s nem telt belé egy óra, éreznie kellett, hogy ezzel a tempóval könnyen kudarcot vall. A lámpa vágta négyszögben felhőkben keringett a tőzeg, akár a porhó, levegőre éhes szája hosszú ideig csak nyelte s köpte ki a már ragacsos masszát, míg hányingere nem támadt, s ettől kezdve kényszerítette magát, hogy csak orrán át lélegezzon.

Inge átizzadt, izmai, ízületei mintha présben égtek volna.

Zsóka majd várja. Arcát kendővel törli le, belé karol és vezeti hazáig. Az úton nem szólnak. Otthon Pista bácsi nyit ajtót, tenyerük egymásba szorul, „megjöttél?”, kérdik, és magukra hagyják őket. Zsóka vizet hoz, szappant és kendőt..., majd tányért rak elé. Leterítik a zöld, virágmintás plédet, ő fekszik az ágyon, a lány ölében. Később átmennek fél liter borért. A rádióban Luxemburg szól..., szaxofon, szőlőgítár..., feje a lány ölében, hajában nyugtalan ujjak, ajkánál pohár. Játszanak. A konyha lesz a lokál, éjjeli mulató, a zöld, virágmintás bárheverőkkel...

Éjjélre takarította ki a vagon. Letisztította a sínkoronát, a szállítóbárcát magához vette, lassan ballagott az irodához, és csendesen nyitott ajtót – az öreg már aludt a székben. Félmeztelenre vetkőzött, s a vállára terített törülközővel ment mosdani a sínek közé.

Ötkor ébresztette az öreg, a reggeli személy előtt félórával.

– Itt az ötvenesed, öcsi, aztán jó utazást!

Kezet fogtak, és Gábor tudta, hogy amíg itt ez a város, az öreg Koltay megmarad neki; az ötörai ébresztőig övé egy pad a szomszéd szobában, övé a vállait fedő törülköző és a hidegen csobogó víz a sínek között.

Nyolc óra előtt ért N.-be. Fáradtan, szemében ezernyi túsúrás, szinte félálomban szállt le a vonatról.

Zsóka nem várta.

Csöngetésére a lány nyitott ajtót, ám ő homályos tekintetét most alig tudta erre a kedves arcra tární.

A lány kétségbeesetten ölelte magához

- Jaj, édes, édes!, ha tudnád, mi történik velem! Nem, most nem..., nem tehetem..., hogy Luxemburg? Ó, Luxemburg!... utazzál vissza, édes...!

És szenvedő arccal, egyszerre kapaszkodva belé és taszítva magától, kituszkolta az ajtón, s ő már kintről hallotta a lány feltörő zokogását.

*

Hetekig nem álmodik. S aztán egy éjjel újra a Vidámparkban áll. Százszor is eltaszítja a korcsolyás állatot, mindvégig ugyanolyan erőtllenül. Egyedül, az odúnyi sötétségben szinte beléfagy a csöndbe.

Végül – izmai már az ernyedés határán – Marosi hangját hallja, az ebédlő, a hálóterem zsviváját, az öreg Koltay mellett prüsszkölő mozdonyokat, s szorító markából döntő ostromra indul a kos a holtvágány ellen, az éjszaka vonzásában.

Balázs F. Attila

gyónás

ó, édes istenem,
bocsátsd meg nekem
a vágyakozásokat
a vándorlásokat
az árulásokat
az átkokat és álmokat
szemérmetlen pillantásokat
bálványokat és gátlásokat
ábrándokat és rémálmokat
a tétlen pillanatokat
a hulló csillagokat
az ártó szellemeket
a sötét fellegeket
kivágott fenyveseket
az ijesztő jelmezeket
a fejfájós reggeleket
elszórt gyöngyszemeket
elszólt közhelyeket
kéjes éjjeleket
hamis isteneket
a hulló csillagokat
bódító illatokat
a vonszolt tegnapiakat
hamis szólásokat
tévelygő angyalokat
a születésemet
a büszkeségemet
kételyemet
végzetemet
barátokat
családomat
a halálomat

ó, bocsátsd meg, Istenem!

BALÁZS F. ATTILA (1954) költő, prózaíró, műfordító, szerkesztő, lap- és könyvkiadó, a budapesti AB ART Kiadó igazgatója. Legutóbbi kötete: *Európai váróterem* (összegyűjtött versek, 2021).

A fa

a testet egyszer, mint
levelek, fények nélküli fát,
hátrahagyod,
árváját a szűkülő térnek,
töredező szikkadt ágakkal,
korhadó törzssel,
nyílt sebekkel, melyekben
fészket lelnek élőlények.

ifjú csemeték között olyan lesz,
mint egy régi történet,
amelyet már kevesen ismernek.

szétesik a hideg ködben,
és Isten keze gyengéden
belesimítja az áldott anyaföldbe.

Vakulásmentesen¹

Proológ

ESEMÉNY DEBRECENBEN!

A Nemzeti Színház Csehov *Ványa bácsi* előadásával 1960. április végén három este a Csokonai Színházban vendégszerepelt. Áradt a jegyigénylők serege, kis pénzzel s nagy igyekezettel ügettem helyet váltani. Szívdobogtató este: három forintért a kakasülőre igazoltan baktattam a magasba, éppen oda, ahonnan Ranódy László filmjében Nyilas Misi leste-ámulta a színpad fényeit.

Életem kápráztató és döbbenetes estéje, mely azóta is kísért. Ahogy Tyelegin-Gózon Gyula gitárját pengeti, mint rezignált moccanatlanság ikonikus képéből el- és megindul az emberi lelkek lappangó s majd tajtékozó áradása, végül újra elcsöndesül és magába süpped a kúria élete. Major Tamás Szerebrjakovot alakította, de rá nem emlékszem; búcsújára talán, ahogy a jelenés-szerűen fénylő Jelena-Lukács Margittal oldalvást hátul balra távozik. Bizonyára rekedt, megbocsátással mondott istenhozzádot: „Aki a múltat el nem felejt, annak vesszen a szeme világa.”

Vakuljak, de kérdés: hamis múlttal lehet-e vakítani?

Kérdés: Élet és Színház mint játszik egybe, s formálódik, élesedik vagy kopik ki az emberi emlékezetből? A szakirodalom erre nem válaszol.

Major Tamás debreceni gimnazistákkal is találkozott, Petőfi- és József Attila-verset mondott, s a régi május elsejéről nyilatkozott a helyi újságban. 1944-es ünnepéről mondta: a bőrösöknél „kis illegális helyiségben József Attila *Lebukott* című versét mondta. A ház előtt „...munkások vigyáztak az illegális május 1. zavartalanságára”. Vajon? Március 19-én Major Tamás eltűnt a Nemzetiből, bajszszal, szemüveggel átmaszkolta magát, és hamis igazolványa szerint Maróthy Gábor kovácsként bujkált. Képtelen vízió, hogy szerepelt volna május 1-jén. Ünnepi tündöklése később soha seholy könyveiben, cikkeiben, vallomásaiban nem bukkan elő. Illegáltságban lapult, pártja nem is engedélyezte volna a nyilvánosságot.

ABLONCZY LÁSZLÓ (1945) a Nemzeti Színház korábbi igazgatója (1991–1999). Legutóbbi kötete: *Tamási Áron sorsjátékai* (2023).

1 A *Vis Major – Nemzeti-töredékek a XX. századból* című, az MMA kiadásában a közeljövőben megjelenő könyv bevezetője.

Miért mondta? A mesélő hajlandóságot Alain Braddley így jellemzi: „Képtelen megkülönböztetni igaz emlékeit fantáziáktól és koholt emlékeitől.” Kérdés: megannyi hasonló majoriádát tekintsük kortani jelnek, vagy a '45 utáni általános mozgalmi kórisme fejezete? Kreált önmítosz, mely seregnyi kinevezett igazoltan nyomatékolta hivatottságát a vezetésre, az uralomra? Major Tamásnak mi szüksége lett volna erre? 1945 januárjában bement a Nemzeti Színházba, és elfoglalta Németh Antal szobáját és posztját.

Vagyis: majorizálta magát. Anyja, Majorné Papp Mariska évekkel előbb megjövendölte.

Föntebbi kérdések késői tűnődések, mert más és talányos jelek egyre haloványították Szrebrjakov színi alakját. Vakulgattam, de a múlt vakítása bántóan erősödött.

Vakuljak, de ne felejtsem a múltat:

Gellért Endre színi képeit, amint Asztrov-Bessenyei Ferenc a Jövő látomásait zengi; Ványa-Maklárty Zoltán kudarcos lövését követően dermedten áll, s a viharos szél kivágja az ablakot és rángatja a függönyt. A közönség felnevetett a tévesen célzott dörrenésen. Akkor nem értettem a rendező lélekrezdítő pillanatát: a hiábavaló lázadás láttató effektje, Brecht-teória nélkül is. És a végső kép, ahogyan Mészáros Ági-Szonja a hittel áthatott angyali hangon, bátorító vigasztalansággal szólította Ványát: „Mit tegyünk, élni kell! Élni fogunk!” S majd: „megpihenünk”.

'56 után négy évvel: kamasz magam megrendült az önkeresés küszködéseiben. Akkor mit se tudtam arról, hogy Gellért Endrét szűk két hónapja temették. A Csehov-dráma felújítása lett volna a terápia, hogy öngyilkossági kísérletét követő omlottságból újra élet- és munkakedve, emberi sugárzása töltse be a Nemzeti Színház és a Főiskola mindennapjait. Hiábavalóan, Gellért Endre '56, a családi, a színházi-baráti kötődések roppanó örvényében elkészítette a leltárt. Arról sem értesültem, hogy az előadás dicsőítése Szerebrjakov alakítóját, Balázs Samut is érintette. Akinek játékában a professzor üresfejű hiúsága milyen élesen uralta a bemutatót (1952. IV. 9.), majd a felújításon is (1960. II. 24.). Ám Gellért Endre temetését követő első Ványa-estén Major Tamás már magára osztotta a szerepet. Nem egyeztetési gond okán. Ilyenképpen Debrecenbe direktorként s egyben a Csehov színészeként is érkezett. „A karmester” – így köszöntötte a helybeli lap, mit se tudva arról, remeg a pulpitus, pálcája pedig törött. „Megtört a báj?”

Akkor este, midőn Szonja utolsó áhítatára, „megpihenünk”, összelebbent a függöny, szivárgott a könnyem, felmagasztosult lélekkel egy gyülekezet tagjaként éltetem a szent játékosokat és az előadást. Konfirmáció előtti hónapot élttem, s az a Ványa bácsi-este hitbeliségemet ébresztette; ugyan mi végre a színház, ha ugyan nem az emberi lelkek megváltását szolgálja? Élethivatásunk is: örök küzdelem a magunkra ismerésben. És a szeretet.

Kutatom magamban a Gonoszt, miként aszalta bennem a Játék emlékezetét, és égette ki Major Tamás alakítását? Vasfüggöny előtt bizonyára Lukács Margit

kezét fogta, a másik oldalról Bessenyei biccentette fejét, s széttekintve mormolta: „Jól van, jól van.” Mi a titka Bessenyei Asztrovjának? Maklárý így látta játszótársát: „benne megvan a falu, az erő, a líra, a pátosz. Neki elhiszem, hogy erdőt ültet.”

Lám, ilyen egyszerű. Asztrov-Bessenyei oly szuggesztív álmodó, hogy Geléért végzetes sorsa ellen is protestált: érdemes élni! Ott hajlonganak ma is benem a Ványa-előadás tündökletes szereplői, de nem látom Major Tamást. Hol vesztettem el, hol s mikor illant el, kopott ki emlékezetemből?

Stációk a felejtésben:

I.

A CSOKONAI SZÍNHÁZ múltjába merültem Horváth Árpád küzdelmes és tragikus sorsát kutattam, amikor a színházi lapban, majd kötetben is megjelent Major Tamás Horváth-portréja. Hökkenettel olvastam, elmélyült és tágas arckép helyett Horváth mozgalmársága búvólte, s ugyan gyakran rendezte őt, Majort, szellemi, alkotó módszeréről, érényeiről nem beszélt, és közös mesterükről, Hevesiről sem. Folytonosság helyett tagadás és megszakítottság? Fellingzős felszínesség hatotta át Major dolgozatát. Ám amiről mégis, jelzős rutinnal beszélt, abban számos tévedés, valótlanság mutatkozott.

Bata Imre, Barta János szellemkörében nevelkedtem, pontosságot is tanultam. Említve néhány tévedését, illő tisztelettel levelet írtam Major Tamásnak. Lelkes, tudóskodó diákocská!... – egykori enmagam, jó ideig reméltem, egy köszönő sorral egyetértését jelzi. És művészeti-világnézeti, etikai kérdéseket tisztázandó: Horváth Árpád ügyében még sok a mondanivalója. S minthogy forrásokra is utaltam, tán segítségemet is kéri újabb, tanulmányigényű emlékezéshez. Válaszra sem érdemesített. Nem a sértődés, hanem a csalódott ámulat viaskodott bennem: nincs több mondanivalója, minthogy *A város peremént* és *A lebukottat* szavalja pártkongresszuson, a tévében vagy az ifjúság körében?

II.

A HÁZ VÉGÓRÁJÁBAN láttam újra színpadon. 1964. június 28-án, vasárnap este a Nemzeti Színház utolsó előadásán. Sárospatakon néhány napja érettségizett lelkesült ifjúként átutazva a fővároson, delejes vágyamnak anyám engedett – azon a gyászestén jelen lehettem. *A Lear királyt* játszották. A színpadon Básti-Lear, Sinkovits-Kent, Kálmán-Bolond, Töröcsik-Cordélia... – s megannyi szabadestés színész – a nézőtérén is – a HÁZ ravatalozójában. Gloster-Major vakon, a fenyéren bolyongott; a társulat nem az előadást, hanem a múltját temette.

A lélekharag folytonosan kongott.

S amikor '65 tavaszán átellenben az EMKE oldaláról az omló falak fölött kerengő porfelhőbe meredtem, Majorra, tekintélyére gondoltam: hát még ő sem tudta megmenteni?!... Akarta-e egyáltalán?

Ama gyászestén irigyelve néztük nézőtéri szaunából a színpadi vihart: a szuszpenzorban reszkető „Szegény Tamás”; Edgar-Bitskey Tibor mondta: „Rossz mesterség a bűnnek bohóca lenni, / Gyűlölve mást s magunkat.” Major Tamás a „Bű” bohóca lett volna? Alig hiszem. Nemzeti egyetértéssel, a „bű” jeleként zsákszámra áradtak a tiltakozó levelek Kádár Jánoshoz, de eldöntetett!!!... A KB akkori tagja nem értesülhetett a '63-as őszi fondorlatos készülődésről, Aczél György tervéről, a novemberi PB döntésről? Alig hiszem. Mint politikustól, aki harminc éven át a HÁZ színésze, főrendezője, igazgatója, ne kérték volna véleményét?!

Furdalása lelkének nem vala.

Gloster-Major szemevilágát veszítette, s vele hagyta múltját is.

III.

A PARLAMENTBEN. '56 után a színházi életben is nehezen vajúdtuk a megújulást. Varsó, Prága, Bukarest színházi emberei új művekkel és új nézőpontban láttatták a világ és az emberi lelkek hogylétét. Direktorságától fosztottan, utódja, Meruk Vilmos egy új rendező-nemzedék munkáját szervezte. 1963 őszén Lengyel György próbálni kezdte Albee *Nem féliünk a farkastól* című drámáját, főszerepben Major Tamás (George) és Olty Magda (Martha), a fiatalok: Timár Éva és Gelley Kornél. Három héten át próbáltak, hárman már szövegtudással, Major példánnyal a kezében. Már a színházi lap is tudósított a közeli bemutatóról, amikor az igazgató szobájába hívatta a rendezőt és Majort: Meruk „Szinte végig maga elé nézett, miközben a következőket mondta: »Hibát követtem el. Önkritikát gyakorolok. Levonom a konzekvenciákat. Nem megfelelő szellemiségű művet tűztem a színház műsorára. A darabot nem mutatjuk be«” – emlékezett Lengyel (*Színházi emberek*). A hírre Olty csak annyit mondott: „Betiltották.” Majd az Emkében már néhány felestől hevülten hosszabban beszélt, melynek összegzése: „vége a pályámnak”. S folytatta olyan sejtésekkel, ami a döntés személyi folyamatát feltételezte. Ha Lengyel elbeszéléséből és Olty sugallata nyomán nem gyanítanánk a felső, nagy intéző személyét, az négy év múlva tisztázódott.

1967. december 22-én Budapest a 21. választókerület képviselője, Major Tamás felszólalt, amit a *Népszabadság* „Az igazi művész a tömegekhez szól” címmel kivonatosan közölt. Lózungokra csontolt összefoglaló „az elembertelenedés divatjáról”, mintha nálunk Rákosi és Péter Gábor nem közérzeti, hanem fizikai megsemmisítésig hatóan nem gyakorolta volna, majd a forradalom megtorlásaként a nagy sikertelenségre való tekintettel tovább művelték. A pártlap hallgatott Major példáiról: az Albee-darabot célozta, s a kritikát, mely „hörögve” dicsérte a Madách előadását. Régi szokása szerint Major nem látta az előadást, s úgy támadott. Mert a rendezés finom távolsággal, iróniára hangolta Gábor Miklós és Tolnay Klári frenetikus játékában, hazaszólóan is, életté hevítették a drámát. Semmi kétség: az 1963-as Albee-próbát, a főszereplő, Major Tamás tiltatta le.

Vis Major. ...

Panaszolta felszólalásában a sznobizmust, melynek okairól hallgatott. Hogy a világ művészeti eseményeit a párt cenzúrázza, s a késétség tudata, vagyis ütemzavarunk görcsös felfokozottság-tudatot, vele arányzavart gerjeszt. Értesülés-sebesültségben is szenvedtünk. Major képviselő úr sértettsége személyes is volt: „ha egy Bertold Brecht-darab megjelenik, akkor hetekig kell várni a kritikára”. Tényzavar, másnap sehol nem közölnek cikket, mert a lapzártá sem engedi, hozzá: az óvatos szocialista szerkesztői gyakorlat is kiváráásra játszott. A késétség oka volt például: keresni muszáj egy jámbor hajlandót, aki Brecht és Major diabetikus kapcsolatát tapintatosan méltatja. Egy hetilap pedig egy-két hét múlva vélekedett, mert a szűk hazában tucatnyi bemutató várt sorára, akkoriban Major VIP-tekintélye sorvadóban volt. Épp Brecht-mániája okán is. Amikor Kállai Ferencnek említettem Brecht-főszerepét, a Coriolanust – riadtra villanó tekintettel válaszolt: „Jaajj!!!” –, és másra váltott. Lengyel György emlékezésének címe találó: „Félni kell a farkastól.” Valóban; a fiatalok körében bárány-nyájas; bőrében pedig foga hullató, de farkas.

IV.

MARISKA MAMA levelei. A hetvenes évek elején gyakorta betértem a Széchényi Könyvtár kéziratárába. Windish Éva türelmes-kedves főnökasszonyként tudomásul vette, hogy atyai barátommal, Bata Imrével váltogatjuk a világot. Olykor a páncélszekrényt nyitva, újonnan szerzett kéziratok szemléjébe is beavattak. Egy alkalommal, amint a tár magos ajtaját nyitottam, mintha a Tóték szobája tárult volna eléem; az Örnagy úr lakozna benne, hatalmas dobozépítmény falazta körbe a szobát. Lakóit se láttam, majd Gorkij-könyvtári könyökvédős kék köpenyét fehérre váltottan, Bata elötűnt, s mosolyos készséggel széttárta kezét: „Németh Antal hagyatéka! Most vásároltuk, hosszú idő lesz, míg feldolgozzuk. Űlj oda fiacskám, s nézz bele, ha érdekel!” Hát hogyne érdekelne! Egyszer mintha láttam volna Németh Antalt, amint a Múzeum utcai Színházi osztály olvasójában kutakodtam, belépett volna, kezében aktatáska, átsietett az olvasószobán, s Keresztury Dezső ajtajában eltűnt. Már bizonyosan nyugdíjasként, talán hagyatékát intézni ment, mert színházon túl utóéletét is alapos tudományossággal rendezte. S már a könyvtár őshelyén, az emeleti lakásban, hová csengőszóra nyitott ajtót a mindig kedves, okos segítő szeretettel munkálkodó Berczeli A. Károlyné, Németh Antal vaskos sajtógyűjteményéből olvastam, tanulmányoztam a Nemzeti Színház eseményeit. Ha jól sejdítem, Magyar Bálint Nemzeti-monográfiája is erősen erre alapozott (1978), de sehol nem említi, s a filológiai hivatkozástól mentesen idézi az újságokat.

Bata magamra hagyott, bajmólódjám a dobozrengeteggel: rendezőpéldányok, szakanyagok, levelek, dossziék rakománya. Miközben feltekintettem, riasztott a látvány – még nyitogatásuk is hiábavalónak tűnt. Megismerni, tanulmányozni és az életművet feldolgozni? Újabb életműnek is kevés idő... Azon

a délelőttön nyitogattam-ízleltem tételeit, elegendő volt, hogy a dobozgúla egy életre hőkölésre riasszon – belemélyedni? Nem egy, hanem tucatnyi kutató évtizedes munkáját igényelte. És igényli félszázad múltán is.

Megannyi között két olvasmány megrendített. Egyik Németh naplója, melyben feleségének, élete kivételes társának, Peéry Piri haldoklását jegyezte fel. Egy dossziében pedig Majorné Papp Mariska Németh Antalhoz írott leveleinek kisebb csomagja rejtkezett. S benne százkás, cirkalmas betűkkel róttan, „fiam”, Tomi, Tamás érdekében prelegáló, követelő, olykor sejtelmesen fenyegető sorai. A mélyben Horthy Miklósig menő érdeklánc jelei lappangtak. Major Tamás, a Horthy-kor ellenállója, Németh Antal munkásságát, Nemzetijét piszkolja? Az, aki védettsége folytán oda szerződhetett: hiszen maga is játszott, rendezett abban a Nemzetiben, amely a talán a „világ legrosszabb színháza” volt. Akkor miért nem távozott onnan? S anyja miért követelte fiának a III. Richárdot, Shylockot és más ünnepeket? Illegalitás és az anyai rajongás által – a kormányzó gyámságában?...!

Vis Major.

Hűdéses hökkenet.

Az idő múlik, évek sorvadnak könyvtárban és a levéltárban, és Debrecen nem ereszt.

V.

1957. JANUÁR 11.: péntek délután. Debrecenben az Arany Bika Szálló nagytermébe a megye kommunistái pártnapot szerveztek. Előadó: Major Tamás. Akit a megyei lap „a Nemzeti Színház kiváló kommunista színészeként” jelöl, s okkal. Mert az 1956. október 30-án az egyhangúlag leváltott igazgató újbóli kinevezése majd márciusban véglegesült. Ám az ideiglenes Központi Bizottság kulturális tanácsadó testületében már december óta hithűségben dolgozott. Főként vidékjáró pártszolgálatosként, ’56-ot piszkoló előadásokkal harcolt a párt a nép észhez térítéséért. A debreceni lap kétoldalas ismertetőjének – melyet *Nagy nehézségek előtt állunk, de úrrá leszünk* rajta címmel közölt – hamis csúsztatásaitól s hazugságainak elemzésétől eltekintünk.

Elmerülve az eseményekben, évtizedek múltán, Mensáros Lászlóval beszélgetve pendítettem: vajon mi lehet az oka, hogy felújított lélekindító és népmozdító Hamletjének ’57 január 6-án elmaradt előadását 16-án még pótolhatták, de a februári műsorban már nem szerepelt. „Igeen?!” – tűnődött jóváhagyólag a Madáchban már Claudiusként is megsértett művész. „Valahogy úgy élt bennem, hogy egész évadban játszottuk.” A siker sajátos emlékképrázata, mondtam, s még megtoldottam a kérdést: „A Tragédia-próbák is leálltak...?!” „Valóban?... – tűnődött tovább Laci bácsi: „Luciferre jelölt Téri, s már próbáltam Angyal Sándorral és Hotti Évával, de Bányörgyi könyörgött a szerepért, én Téri bólintására engedtem. Nagyon akarta Lucifert! Aztán már nem is figyeltem a további munkát. Valóban, hamar abbamaradt!”

Mi történhetett? A Bikában a pártgyűlés után fogadás; Major eleget beszélt a közügy nehézségeiről, kérdezte az elvtársakat mi van a színházban? Mert-hogy Nemzetije missziós útra épp Sopronba és a bányavidékre készülődött. Mondhatták: jól van Téri társulata, Mensáros a Hamletet játssza, és a direktor Madách *Tragédiáját* próbálja. Az is lehet, hogy Téri is ott állt az elvtársi körben, és ő válaszolt. Képzeld, a csaknem valót! Major elvtársi-farkas voltában egy furmányos fordulattal, „ví-törös” ripszttal a „tragikus” programot leszúrja. Konyakos pohárral a kezében, a pulpitusról alászállva, ismételhette: „nagy nehézségek – más kell a munkásosztálynak!” S a hírhedt Komócsin elvtárs értette az intelmet. Ha nem épp Téri, aki színházával a város szellemi rangját képviselte. Feltételezem: ha Téri jelen volt, parancsnak vette Major elvtárs útmutatását, ha nem volt ott? Komócsin telefonon elérte – Shakespeare és Madách azonmód eltűnt a Csokonai Színház munkatervéből. Hallgatva okfejtésemet, Mensáros homlokát ráncolva, balra biccentve s mutató ujjával erősítve, fejével felfelé tekintett: „Ahááá!!!”...! És Mensárosban Debrecen ’57-es tele megvilágosodott.

HOGY MERTED MEGÍRNI? – kérdezte Kállai Ferenc a Nemzetiben, amikor Major Tamás életét és munkásságát vitattuk. És ámulatomra, mondta is, mire utal: egy évtizeddel korábbi *Alföld*-beli recenziómra hivatkozott. Amelyben Antal Gábor Major Tamás könyvéről szólva éles fordulataimra emlékezett. Nem enyém az érdemem, Juhász Béla és Márkus Béla szerkesztőké, akik vállalták s közölték. Elegyes és engedékeny is volt az a könyvszemle, mert Gobbi emlékiratában az lett volna fontos, amit nem írt meg. Amit én se írtam meg.

Kállai Majorra visszatért: „Tudtunk mindent, az anyjáról is, de ezekről nem beszéltünk” – mondta bölcselő művészem. Igen, a ’45 utáni színésztársadalom hallgatott, legfeljebb egy-egy majoriáda röppent át a színházi büfé csacsogó társadalmán. Avagy Sinkovits a *Don Carlos* Inkvizítort szabta Majorra, amint a magasból a korlátan átejtett-kornyult csuklókka szíva a levegőt, s hörgéssel kísért, nyúlt orcával ítélkezett. Öreg társai mellett még Rubold Ödön nemzedéke is értette és mulatta a kíméletlen jelenetet, csak a kiváló német rendező nem ismerte Sinkovits portréjának ihletét. Raksányi Kutya pedig valami olyasféle fordulattal is méltatta féldeciző direktorának munkásságát, miszerint „szegény Gellért Bandi is Major parcellájában nyugszik”. Avagy: „Major a magyar kommunista mozgalom egyetlen hőse, aki a börtönt és az akasztófát is elkerülte.” Mi végre a bámulatos cirkuszi attrakció? Valóság, avagy káprázat? Alatta a pártháló, mely foszlik, szakad, akárhogy foltozzák. És mégis! Fönny marad a manézsbán!

Major Tamás Kelet-európai Világszám.

Erkölc? Nemzet? – alatta háló, akkor se kúszik a magosba.

Kállai Ferenc kérdésére válaszoltam: egykor kollégáim két terjedelmes élet-interjút írtak a Mesterről, s megdöbbsentem: mennyi tévedéssel, pontatlansággal, legendázó fordulattal s főként néma bakugrásokkal beszélt el az életét. Megannyi kérdés felgyűlt bennem, személye mégse ingerelt interjúra. Ott ültem Miskolcon a *Lear király* olvasópróbáján, köszöntem, de nem szólítottam meg, önvédelemből. Ha Glosterrel és a Ház robbantásával kezdtem, vakító, nyájas

válaszát el nem viselhettem volna. A tévében az öröklétnek forgatott portré-filmje mestermunka; miként kell félrebeszélni, hallgatni, a kérdezőt bolondítani. Vitray Tamás volt pedig a vallatóbiztos. Mint a főiskola tanára, alakja rendelet nélkül is évtizedek anatómáját követelte. Kállai Ferenc kivált egyetértett azzal, amit hírlapíróként megéltem, s majd a Nemzetiben is: igazgatók, rendezők, idősebb és fiatal színészek, színházias nem ismerik a magyar teátrum múltját. Fogalom és hivatászavar: ezért is ünnepelték a „csepűrágók” kétszáz évét 1990-ben. Tehetségesek és gyanútlanok. Javuk műveletlen a nemzeti kultúra múltjában, vagyis: bármilyen attrakcióra hajlandóak; ambíció hevíti őket, bátor mutatványosok a színpadon és a magasban, Hivatásukban mégsem hivatottak. „Nem tudják, de teszik.” Vis Major. Az 1945 utáni magyar színházi élet valós eseményeit homály fedi. Mely az Uránia-házban rádióban és televízióban legfőbb Major Tamás önlegendáiban, meséivel beszél a múltat. Raksányi Kutyával szólva: Tamás „élete végén azért találta meg a helyét annyira a fiatalok között, mert ők nem ismerték szilvafa korából, és örömmel ütött azokon ezáltal, akik ismerték”.

Ideje van a szólásnak, a vakítás korából való előtántorgás akarata kívántatik. „...az boldogul, aki eljárásában az idők változásait követi, ellenben aki az idővel nem tud lépést tartani, szerencsétlen” – írta Machiavelli. *A fejedelem* című munkáját Major Tamás 1957 tavaszán kölcsönözte Kádár Jánosnak. Aki a könyvet kis idő múltán köszönettel visszaküldte tulajdonosának

Csaknem négy évtizede, hogy Major Tamás elhunyt (1986). Munkásságáról összegző tanulmány nem íródott. Noha változó hovatarozással, hullámzó vizek taréján szakintézet működik, melynek hivatása volna az 1945 utáni évtizedek történetét feltárni, tisztázni és művekbe fogalmazni. Köpönyege alól több bűvészinas-nemzedék tűnt elő. Major Tamás ikonikus személy, megkerülni nem lehet. Ám politikamentes szépelgéssel hamis portré kerekedne. Ilyenképpen a honi színházi élet Major Tamás személyét sem kiköpní, sem lenyelni nem tudta.

Vis Major.

Voltaképp ezen krónika-töredék 1960 óta íródik. Nehezen formálódott, szándékom: néhány adattal, gondolattal valamiképp moccantsam, ébresszem, tisztázom az újkori színházi ügyét. Hogy gyűlöletbe és harci viaskodásban végelgyöngült tántorgásunkkal felhagyjunk. Törekvésem: a folytonosság jegyeit keresve, kutatási kedvre, örömtéremtő alkalmakra és megértésre bátorítsam a színházi embert és a nagyérdeműt. Biztatásként: a tegnaptól Mába szivárgó gondolatokkal s lélekújító kedvvel munkálkodjon a post-majori kor nemzedéke. Akiknek kedvezőbb széljárást, előadások által is őszinte és hiteles eszmecsere kívánok. Vagyis: vakulásmentes hatalmat!

Kis nép hat évtizedes szolgálatosa hitvallásként ennyit mondhat, Barrault gondolatát tágítva a vakítás- és vakulásmentes színházcsinálás ember- és nemzetkerteszet.

Messziről indulunk, Major Tamás ars poeticájától, miszerint:

„A jellem valahogy adaptációja a világnézetnek.”

Újragondoló

Varga Ágnes Mónika beszélgetése Lukovszky Ilonával (1953–2022)

Lukovszky Ilona 1953-ban született Sajószentpéteren. Kathy László debreceni szíjgyártómester műhelyében tanult, később Probstner János keramikusnál folytatta tanulmányait Kecskeméten. 1978-ban belépett a Fiatalok Népművészeti Stúdiójába. 1979-ben elnyerte a Népművészet Ifjú Mestere, majd 1980-ban a Népi Iparművész címet. Először 1982-ben jelent meg *Bőrművességről* szóló kötete, amely azóta több kiadást is megért. 1996 és 2009 között a Gábor Áron Művészeti Szakközépiskola művészeti tagozatának oktatója volt. Ahogy ars poeticaként megfogalmazta: „Jó időbe telt, míg megértettem, hogy a sok szép tárgy, érdekes motívum, az énekek érzékletes, pontos szövege, a dalok finomsága és ereje, a táncok feszültsége és vitalitása, a kézművesség akkurátus és leleményes volta, bőkezű díszítése csak tünet. Szorítjuk e héjat (őrizzük mint hagyományt). Pedig a lényeg a héj alatt van, s ez a komolyan vett élet, amiben a test az egészségesen megtermelt táplálékkal, a lélek pappal, dallal, tánccal, biztonságot adó szokásrenddel, az élet nehéz periódusai közösségi összefogással (kaláka, fonó, komaság...), a közös értékrend a tízparancsolattal van megtámogatva.”

Az interjú annak a beszélgetésnek a rövidített és szerkesztett változata, amelyet Varga Ágnes Mónika készített szakdolgozata részeként 2014-ben.¹ Most jelenik meg először.

– *Arról mesélj, hogyan kerültél kapcsolatba a bőrművességgel?*

– Apukám festő volt, így én nem akartam sem festeni, sem rajzolni. Csak ez volt biztos. Aztán, mivel a növények érdekeltek, anyukám mezőgazdasági pályára küldött volna. A paraszti kultúrából nagyon pozitív impulzusok értek. Elbűvölt a paraszti élet minősége. A szegénységben fölfénylő gazdagság kettősége, az élet bejártott rendje, minden megnyilvánulása a zenén, táncon át a tárgyakig, a beszélt nyelvig. Az EGÉSZ. Ma, hogy már parasztságunk sincs, még inkább úgy érzem, hogy a TELJESSÉGHEZ legközelebb sodró életforma volt.

VARGA ÁGNES MÓNIKA (1963) rajztanár. Nyugdíjazása előtt művészetet tanított.

1 Varga Ágnes Mónika: „Csak az a tudás virul, amely az életünkben meggyökeresedik.” Szakdolgozat. Miskolc, 2014, Gubody Ferenc Szakképző Iskola Miskolci Tagintézménye.

A legjobban sikerült tárgyak is attól olyan ütősek, hogy sok szál szövődik össze bennük. Szükség, figyelem, hasznosság, büszkeség, ismeret, tapasztalat, érzés és jóakarát..., oda lehetett még szánni csakúgy ingyen a jó munkához szükséges időt... A mi időnk már „pénz”, az övéké még valami más volt.

Aztán egyszer egy nagy gyapjútakaróra hímeztam valamiket, de nagyon kitartóan. Apám azt mondta, ha ez engem ennyire leköt és szórakoztat, miért nem megyek az Iparművészeti Főiskolára? Én jelentkeztem is gyorsan, de a felvételi papiromat visszadobták, hogy melyik textilszak? Nem is tudtam, hogy mit jelentenek a szakokat jelölő kifejezések. Készületlenül ért a felvételi, rajzolni sem tudtam úgy, ahogyan most. A felvételin kiderült, hogy a rákészültőbb jelentkezőknek már szakmai tapasztalatuk is van, s a témában töltött dolgok évek, vagy netán szakmunkásvizsga birtoklása tényleges pontokat hoz a felvételizőnek, ha nem is sokat. Így határoztam el azt, hogy betanított munkára jelentkezem valami (bármilyen) bőrös műhelybe. Pesten végigjártam az ilyen cégeket. Sötét, bűdös, ragasztószagú helyeken fordultam meg, ahol rengeteg egyforma ronda ridikült készítettek – műbőrből. No, ezt nem akartam.

Ezek előtt – közvetlenül az érettségi után – két esztendőn át dolgoztam a debreceni egyetemen adatrögzítőként. Teljes klasszikus irodalmi műveket kellett begépelnem lyukszalagos gépekbe. Életműveket gépeltem le, amit aztán irodalmárok és nyelvészek analizáltak. Sok egyetemista barátom lett, a nővérem ott tanult magyar–francia tagozaton.

Magam csak fürkésztem a szakokat, hátha jön valami megvilágosodás: mit is kezdjek magammal a felnőtt lét küszöbén. Debrecen egy jól átgyalogolható város volt, ezt sokszor meg is tettem, így figyelhettem föl egy nem műbőr ridikülös, EGÉSZEN MÁS bőrös kirakatra, amelyben, mint később kiderült, kantárok és kötött sallangok voltak. Megtetszett. A mester – Kathy László – hajlandó volt tanulónak felvenni, ha el tudom intézni az iskolával. Ő vállalja a gyakorlati képzést, ha a Burgundia utcai szakmunkás iskola felvesz engem tanulónak. Így lettem a 127. számú Ipari Szakmunkásképző Intézet tanulója. Másfél éves, érettségi utáni szakmai szíjgyártóképzés volt. Lószerszámokat készítettünk.

– A lószerszám készítés nem egy finom bőrmunka. Vastag bőrökkel dolgozik, sok erőt igényel. Tetszett ez neked?

– Igen! Egyszerre volt számomra egzotikus és fiúsan komoly – mint a fára mászás. Vagánynak éreztem, hogy – szinte teljesen indokolatlanul – illetékességet szerzek egy tőlem távoli dologban. Belevágtam, s ha így döntöttem, hát jól akartam csinálni. Ez úgy nekem való volt. Kéttűs varrás, erős robusztus anyagok, és a mesterem jól letette az alapokat. Nagyon szerettem, amikor munka közben mesélt a régi időkről. Fialat korában is jó mester volt. Jót akart, szépen és gyorsan dolgozott. Szorgalma és becsvágya repítette díszmagyar hámjaival a Vadászati Világkiállításra, ahol Fülöp herceg is rendelt tőle egy négyes fogatra valót. Ez hírnevet hozott műhelyének, amely ennek előtte egy kis eldugott pincében működött. Utólag sajnálom, hogy csalódást okoztam neki azzal, hogy én nem szíjgyártó akartam lenni, egyáltalán, semmilyen iparos nem szerettem volna lenni...

Édesanyám 1976 őszén megbetegedett, így haza kellett jönnöm gondozni, ápolni. Úgy egyeztünk meg az iskolával és a Mesteremmel, hogy postán küld annyi itthon is elvégezhető munkát, amennyi a hiányzó 4 hónapi gyakorlatomat fedezi. Ezzel a jóindulattal végül gond nélkül letehettem a szakmunkásvizsgát 1977 tavaszán. Az Iparművészeti Főiskola esélytelen lett. Apám egyik barátja azt ajánlotta, hogy keressem meg Probstner János kecskeméti keramikust – aki akkortájt dolgozott a ma már nemzetközi Kerámia Műhely létrehozásán – hát-ha tud nekem valamit ajánlani. A Fiatalok Népművészeti Stúdiójához tanácsolt, ami a Népművelési Intézetben működött, s havonta egyszer összetrombitálta a hasonzorú, népi kézművességekkel foglalkozó fiatalokat. Előadásokat, kiállításokat, feladatokat jelentett ez, és persze barátságokat, kapcsolódást. Ki tudtam végre itthonról szakadni, s felcsillant az a vágány, amin el lehet evickélni. Vásárokra jártunk. Könyvtárakba jártam. Megismertem a Nép rajzi Múzeum pásztor gyűjtéseit. Tarján Gábor a Nép rajzi Múzeum könyvtárában dolgozott akkori-ban, és egyik cikket készítette a másik után az asztalra. Mint egy száraz szivacs, szívtam föl mindent, ami bőrrel kezdődött. Először a magyar vonatkozásokat, aztán mindent, eszkimó, indián, középkori kárpitművészet, mikor mi jött szem-be! Minden morzsa izgatott és szórakoztatott...

Az Iparművészeti Főiskola könyvtárában beleszerettem a *Díszítőművészet* című folyóirat szecessziós számaiba. Mámorító volt a szecesszió viszonya a népművészethez. Az ők – iparművészek – megmentési mániája nem „néprajzos” volt, hanem újragondoló. Ez közelebb áll hozzám. A Fiatalok Népművészeti Stúdiója összefogta a sehova sem tartozó, kísérletező kézműveseket. Kisiparosok nem voltak köztünk, inkább önfejlesztő, utat kereső kézművesek erős népművészeti kötődéssel. Megtanultuk, hogy az ember szeme folyton legyen nyitva! Kaparjon ki mindent! Csipegettünk és próbáltuk beépíteni, hasznosítani. Kerestük az új helyet a régi tudásoknak... Nekem – és sokunknak – nincsenek közvetlen paraszt őseim, de ez a korabeli világ áttételeken keresztül is megérinti az embert. Sőt, még nagy hígításban is dolgozik, hat, valószínű azért, mert természetes, ami könnyedséget ad, és esszenciális, ami meg komolyságot ad. Ők a szegénység ellenére is teljesebb életet éltek. De ha ezt megértem, többé már nem a motívumot akarom átmenteni, hanem a dolgokhoz való viszonyt, és csak bizakodhatom, hogy ha ez valamennyire is sikerül, majd teremt magának motívumot is, formát is... A beszéd és a zene esetében nem így van, mert azt zsenge korunkban kezdjük használni, valóban anyanyelv funkcióban, s ezt utóbb csak árnyaljuk, gazdagítjuk. Az anyagok és technológiák később kapcsolódnak be az életünkbe, amikor egy mai embert már más hatások tömkelege is ér.

Nem akartam sem iparos lenni, sem művész. A „művészlét” számomra ingoványos talaj volt. Sok volt a köd, az életképtelenségig sodródó túlérzékenység. A Földön akartam állni két lábbal, mert – úgy éreztem – jó hely az. Ha elég ügyesek vagyunk: paradicsomkert. Én használati tárgyakat akartam készíteni. Hamarosan az is kiderült, hogy nem termelni. Ehhez a mintát a paraszti kultúrában találtam meg. Szükségem van valamire – hát kitalálom, hogy lenne jó.

De nem minimál program szerint, csak éppen, szegényesen. Hanem méltósággal és gazdagon. Minél több szál fut össze egy tárgyban, annál erősebb. Sokszor jutott eszembe, hogy mitől van az, hogy sokkolóan lenyűgöző tárgyak kerültek ki a természeti népek kezei közül – csakúgy, dúdolván...

Voltunk egyszer Ópusztaszeren, a skanzenben. Beléptünk egy konyhába, és megdöbbenem: csak nem ezzel a két lábassal működött ez a konyha? Egy család? Ezért kérdés, hogy tényleg szükség van-e ma erre a tárgyrengetegre? És ha nem szükségszerű az a rengeteg tárgy a konyhában, akkor máshol sem.

Komolyan gondolkodom, hogy kellene-e a világnak az én tárgyaim?

– Szerintem, ha bárkinek a villamoson egy Lukovszky-táska lógna a vállán, az embereknek reggel álmosan – azt meglátva, arra rácsodálkozva – felderülhetne a napjuk. Te jó ég! Ez még kérdés benned, Ilona? Ha rád zúdítanám azt a sok vágyat a tárgyaid után, csak amit én hallottam mostanság...

– Vannak ezt igazoló beszámolók is a tulajdonosoktól, hogy külföldön a náluk levő táskáról azonosították be őket, vagy egy vonaton vázlatokat készítettek egy másikról. Valójában nehéz a mai világban megelni a helyüket. Őszintén szólva, nem tudtam ennek a pénzügyi, megélhetésbeli vonzatait „korszerűen” megoldani. Talán a legkedvesebb verzió valami cserekereskedelem volna – amit gyakoroltunk is, amikor vásároztunk. Szívesen adnám az én 30 óra munkámat a te 30 óra munkáért, bármit csinálsz is. Vagy valami hasonló... Szeretek megrendelésre dolgozni, mindig izgulok, hogy elég figyelmes voltam-e ahhoz, hogy megértem, mire van szüksége a másiknak. Ha nincs megrendelő, csak magamnak kell megfelelnem. Az se könnyű.

– Hogyan kezdődött a nemez és bőr barátsága? Mióta ismered a Nagy Mari-Vidák István házaspárt?

– Nagyon tiszteltem Nagy Marit és Vidák Istvánt azért a közösségépítésért, amit maguk körül tettek. Ez fontos, és a tanítás még fontosabb. Mi már régen ismertük egymást. Magyarlufafán voltunk valami táborban, és egy norvégiai előadásról lemaradtam, mert annyi minden más is történik egy táborban, és akkor jöttek Ők reggel, s megmutatták, hogy a gyapjával mit is lehet csinálni. Mariék egyszerűen beleszerettek a nemezbe. Akkor még a kosárfonást kutatták, aztán a nemez iránti érdeklődésük ezt háttérbe szorította.

– Annyira szép tőlük, hogy nem ültek rá a tudásukra...

– Aki népművészetten nőtt, annak természetes, hogy átadja a tudását. A megélhetési féltékenységet inkább az iparosság hívja elő kénytelen-kelletlen. Tíz évet tanítottam a Gábor Áronban,² ez négy bőrös csapatot jelentett, s egy-két diák mindegyik évfolyamon akadt, akinek ez fontos lett. Ha kérést, kérdést kapok, magam is közlékeny vagyok, de nem kezdeményező, csapatszervező. Eszembe sem jut, hogy nekem ez dolgom volna. Amikor itthon dolgozom, az ösztönös. Ha tanít az ember, azt tudatosan kell felépíteni. Hosszabb idő volt, míg megértettem: ha meg akarom hagyni nekik a felfedezés élményét,

2 Gábor Áron Művészeti Szakközépiskola, Miskolc.

a mondandómat át kell konvertálnom kérdéssé, hogy a válasz bennük születessen meg. Utóbb rájöttem, hogy minket is így tanítottak. De a célt messzebb kell helyezni, a dolgok megtanításáról a dolgok megszerettetésére. Badarság nem megosztani a technológiákat, mert nem az a tárgy legfontosabb része. A technikát uralni kell – szó se’ róla –, de minden tudás átrendeződik a különböző személyiségekben.

– *Kinek jutott eszébe a nemezt és bőrt házasítani? Ismerünk a szakmán belül sok ilyen tárgyat: nemezelte Nagy Mari, bőrozta Lukovszky Ilona. Hogy kezdődött?*

– Szerintem Mariéknak jutott az eszükbe. Az a tanfolyamuk volt az első – kicsik voltak még a gyerekeim... Akkoriban kezdtem el nézegetni a tárgyakat. Használatkor hol lazul szét vagy kopik jobban a gyapjú. Látszott, hogy hol jönne jól a megerősítése. Ez lett a bőr „foltok” helye. Beleszerettem, mikor barátkoztam ezekkel a dolgokkal... De nem csak én bőroztem nemezeket, foglalkozott vele egy fiatalabb pécsi bőros is, Terényi Gyöngyi, aki most Gyöngy. Mariék hoztak nemezeket, ötleteket, nekem pedig kézenfekvő volt, mit kell tennem. Több ilyen tárgy is készült. Volt egy táboruk vagy talán több is, ahol mindenki csinált ilyen bőrozott nemezeket, és a sok hasonlónak volt olyan ereje, hogy azóta elterjedt a technika.

– *Hogyan született meg az a két tárgyad, amelyek a Herman Ottó Múzeum mai művészeti gyűjteményében találhatóak?*

– Akkoriban nem szívesen sündörögtem a művészeti élet legszélére sem, mert ott „Kislukovszky” voltam, és ettől megpróbáltam távol tartani magam. Egyszer azt mondja Dusza Éva (a Galéria akkori vezetője), hogy ettől a pozíciótól úgy szabadulok meg legkönnyebben, ha mutatom magam, nem pedig, ha rejtegetem. Így írhatom át leghamarabb a nevem. Beláttam, hogy igaza van, és eldöntöttem, hogy majd másként csinálom, de ez végül csak 10 év múlva lett így, mert közben pár évig nem is voltam Miskolcon. Olyan nagyon nem akartam én akkor sem mutatni magam, de ha már megszületett ez a belátás, akkor azt akartam mutatni, ami én vagyok. Az egy jó időszak volt... Az a „két bőr”, a kötény és egy nemez imaszőnyeg került 1990-ben a Téli Tárlatra. Nem szoktam részt venni a Téli Tárlatokon. Először a kötényt készítettem el, és a nemezt, majd meglett a két bőr is. Piperés dolgoknak szerettem volna egy felszentelt tárolót. Egyik oldalát a liliummal a tisztaságnak szántam, a másikat a pávatollra vágyakozón tekintő békával a szépítkezés akkurátusabb eszközeinek (tégely, kölnis üveg, festékek). Az irattárcánál okmányainknak készítettem egy kiemelt védelmet nyújtó sárkányos garanciát. Igyekeztem felszerelni nemcsak sárkányos, hanem férfias alkatrészekkel is, hogy potens lényre bízhattam az értékeimet. Bár nem jeles harci szerszám, de ádámcsutkája is van... Később, mikor megrendelésre készítettem el, a Kissárkány keze rácsap egy papírlapra, amin a tulajdonos monogramja van. Ezt mohó kölyök macskáimtól láttam: egy falat a fogak között, a következőt meg lefoglalja mancsával félelmetes morgások közepette...

Képzeld, ez a kötény azért lett anno, mert kinyitottam a Bibliát, ahol az volt írva, hogy

„Mellette valék, mint kézmíves
és gyönyörúsége valék minden nap,
játszva ő előtte minden időben,
játszva az ő földének kerektségén
és gyönyörúségemet lelve
az embereknek fiaiban.”

(Péld. 8,30–31)

Magamra ismertem, s hamar összeállt a kötény szerkezete. Alul a szerszámokkal, mint a megvalósulás eszközeivel, s egy táplálkozó madárral, föntebb egy iránytűre való utalás – el és megtévedés ellen, aztán jobbról egy ördög ujjá, balról egy angyalé s egy befelé és egy kifelé tekeredő kígyó között felszökkenő virág, rajta már éneklő madár, s fent a szöveg, amiben az okozott kicsit gondot, hogy „mellette”, én magam nem voltam gyakorló hívő. Aztán Isten szeme is összeállt, a Naprendszerként megjelenítve. Ahogy ezek görögnek az emberben, azt nem annyira csinálja, mint inkább történik vele. Kinyílik. Így nyílt ki az imaszőnyeg is, ami az első egyedül gyúrt nemezszőnyegem volt. Jó vastag lett, a kisfiam sokszor aludt rajta a kertben. Egyszer valaki beugrott, s hálósákoszul föltekerte, elvitte. Nemrég a férjemnek újból készítettem egy másik variációt.

Olvastam Hamvas Bélánál valahol egy meghatározást: „Embernek lenni kozmikus rang.” Ez dolgozott bennem, s a lélek helyét kerestem. Végül egyszerűen adódott a megfogalmazódás, kozmoszban a Naprendszer, Naprendszerben a Föld, Földön az ember, emberben a lélek, halál után lélek a kozmoszban, s a körforgás kikerekedett...

– *Mesélj A KÖNYV-ről! Amit sokan úgy nevezünk „A LUKOVSZKY”.*³

– A könyv úgy kezdődött, hogy volt egy kiadvány. Nagy alakú, lapokra szedhető, több szakmában is elkészült. Az enyém a bőrözésről szólt. A tematikus rajzok a művelődési házak számára készültek, nem voltak közforgalomban. A kiemelt szakmákat népszerűsítő, rajzolt szakmai összefoglalók voltak. Mikor fölmerült a lehetősége annak, hogy ezek az anyagok könyvalakban is megjelenjenek, én megrettentem, mert nagyon nem szerettem a rajzaimat. Valami nyomtatással összefüggő kötöttség miatt olyan vonalvastagságot tettek kötelezővé számomra, ami nem tette lehetővé, hogy a rajzaimat kedvem és igényem szerint kidolgozhassam. A rajzolás egy koncentrált figyelem. Sokat dolgoztam a rajzokon, de kontúros, merev tusrajzokat követeltek. Gondolom a sokszorosítás miatt. Úgy nem lehetett finom illusztrációkat készíteni. Nem szerettem azokat az ábrákat, de velük és általuk megmutathattam a mesterségem egy részét. Mikor előhozakodtam azzal, hogy inkább újrarajzolnám, közölték, hogy erre nincs pénzük, de hajlandók 20 új lapot kifizetni, ha ki akarom egészíteni még valamivel. Megszületett bennem a gyors döntés: újrarajzolom, kiegészítem

3 Lukovszky Ilona: Börmívesség. Budapest, 1986, Múzsák Közművelődési Kiadó. (Kaptár sorozat)

történeti áttekintéssel, bemutatom a bőrös mesterségeket, kell még egy kis anyagismeret, a díszítő technikákhoz domborítás, batikolás, mintagyűjtés, az alkalmazásokhoz új tárgyak. Folyton sürgettek, hogy meddig kotlok még azon a húsz kiegészítő lapon, de nem mertem fölfedni a titkomat, hogy bizony én újból kezdtem az egészet – másként. Épp a feléig jutottam, mikor megszorogattak, hogy most aztán azonnal küldjem. Postáztam hát a sorozat szerkesztőnek a kész lapokat.

Aggódtam. Vártam. Majd kaptam egy táviratot, hogy nagyon jó lesz. Jöhet. Kivárják, míg elkészül az egész. 1982 februárjában leadtam a teljes kéziratot. Végül négy év múlva 1986-ban adták ki. A Múzsák Kiadó Kaptár sorozatában több ügyes könyv jelent meg ekkor. Fazekas, szövő, varró, indián... Ezek mind nagyon jól használható praktikus készségeket adtak át. Magam is szívesen használtam a sorozat darabjait kiegészítésként az iskolában.

– Mutattam a tarsolyomat Ilonának, amelyre paziriki mintát domborítottam. Szabadkoztam kicsit, hogy nem magyaros, de a kedvesemnek úgy megtetszett...

– Ez a tudás ugyanolyan távol van tőlünk, mint a mi népünk régi tudása. Már a sajátunkat se természetes módon örököljük, hanem gyakran könyvekből tanuljuk újra. Nem tudom kivonni magam az afrikai, indián vagy egyéb kultúrák gyönyörűségei alól! Hatnak rám, ahogy a szibériai csizmák vagy eszkimó bőrruhák... Tanulok tőlük. Természetesen úgy gondolom, hogy a mi kulturális hagyományaink közelebb vannak, ezért természetesebben is nyúlunk hozzájuk, jobban érezzük, jobban rááll a kezünk is. De tapintatosan és tisztelettel magunkhoz ölelhetjük mások hagyományait is. Azért jobb, ha a mintát nem matricaként kaparjuk le egy másik kultúráról, s ragasztjuk át a mi bőröndünkre. Más, ha használjuk, és más, ha tanulunk tőle valamit.

– Csak az a tudás virul, amelyik az életünkben meggyökeresedik...

– Azt hiszem, nagyon meghatározta az életemet a szépen élés vágya. Mindig ezt értékeltem valahogy a legjobban. Nem dúlt bennem semmilyen szakmai becsvágy, amivel olyan nagyon meg akartam volna mutatni bármit is bárkinek. Szeretem az élet minden részletét, nincs terhemre egyik munka sem, ami a létfenntartás tüneményéhez tartozik. Egyedül a pénzkereséshez nem sikerült felzárkóznom, nagyon utálok, hogy egyáltalán gondolkodnom kell felőle. Fene tudja, lehet, hogy ez a következő életfeladat, amit föl kell vállaltanom. A tanfolyam, tanítás – ha van rá szükség – annyiból rokonszenvesebb feladat, hogy nem kell korunk tárgyözönét szaporítanom... s közben az önellátás romantikus idilljéhez közelebb segítek valakit. Te már csak tudod, milyen jó saját cipőben járni-kelni! De az sem kizárható, hogy most, hogy nagyok lettek a kései gyerekeim, még egyszer fölszabadítom gátlástalanul a tárgykészítő ösztöneimet... Szeretek belefeledkezve csinálni mindent... ha ehhez a körülményeket meg tudom teremteni, akkor menni fog. Nagyon le tudok ragadni egy-egy problémánál...

Hoppá! Valamiről megfeledkeztem: két dologról nem mondtam le eddig: ha érdekes szerszámot vagy ha valamirevaló anyagot találtam... Úgy hogy addig

ügyködnöm kell mindenképp, míg a begyűjtött anyagaimat szépen fel nem használom... – ezt nem hagyhatom másra.

– *Nem hiányzik a tanítás?*

– Azért ez nem ilyen ábrándosan egyértelmű... Volt, hogy bömböltem a tanáriban, hogy miért jönnek ide, ha nem érdekli őket? Én mesterséget jöttem ide tanítani, de adni csak annak tudok, aki nyújtja a kezét, hogy elvegye! Tapintható volt, hogy anya, barát, testvér kell a gyerekek nagy részének, nem bőrművesség. Kirándulni kéne vinni őket, meg hogy beszéljünk...! Tehát nem biztos, hogy ez a fajta tanítás hiányzik, de valami közeg bizonyosan. Itt a nagy napsütötte terasz a szőlőlugas alatt, ahol elférne egy ügyködő csapat. Mindig bátortalan lettem, amikor belegondoltam, hogy szétszedik a műhelyemet, a lakásomat, és olyanok sziszsegnének itt, akiket a szülő befizet, de a gyerek nem biztos, hogy akar bőrozni... Hogy mi volt a legjobb a tanításban, még meg sem értettem talán. Ha működött, nagyon élveztem. Ha sikerült kitalálnom, hogy vigyek be egy-egy találatot. Szellemi alultápláltság ellen tele pakoltam a falakat képekkel, szövegekkel, aztán módszeresebben építkeztem, s azt vettem észre, hogy a takarítónő, a karbantartó dicséri a termünket: ez a legszebb az iskolában!

Elhittem, hisz ők végigjárogatták mindet. Sokat tanultam. Valószínű a terhelés volt a legjobb, az intenzitása, hogy hiába készülsz, a másik személyen mindig gellert kap a terved, és be kell tudnod fogadni őt, mert ő a fontosabb, nem a terved. Jó volt a kötöttség, az ebből adódó ritmus. Talán keveredik itt bennem a tanítás és a csapatban dolgozás élménye, hiánya. Lehet az egy manufaktúra, egy team, egy közeg, amellyel párbeszédben vagy. S ide kívánczik egy idézet: „Hiába fűrösztöd önmagadban, csak másban moshatod meg arcodat...”⁴

Úgy érzem, érett, kíváncsi felnőttek társaságában szívesebben munkálkodom... Távol áll tőlem, hogy bárkit bármiről győzködjek, rávegyek, befolyásoljak. A csapatban levés nálam biztos felgyorsítaná az érlelési szakaszokat, és megkönnyítené a döntési pontokat. Valójában arról van szó, hogy egy akármilyen icipici cég alapításához is gyáva vagyok. A lehetőségeim a személyem kontúrjainál érnek véget... úgy hogy ezt még ki kell találjam. A régi bőrös könyv bizonyított, hogy működik, de volna mivel bővíteni, s bár jó, nem szép. Ha az alkalmazás példái sokrétűbbek lennének, és fotózott anyag volna, lehetne szépíteni rajta, gazdagítani... Ehhez készíthetnék egy csomó tárgyat, anyagpróbát, s közben a megkoptott rutinom is visszaszerezném. Aztán jöhet a hörcsög módra begyűjtött nyersanyagok feldolgozása... Legtöbb a textil, de van minden, gyapjú, csont, bőr..., meg kell tanuljam hozzá, hogy fegyelmezettebben rugdaljam le magamról a háztartást, s ez legyen az első..., nem az Éldegelés...

4 József Attila: *Nem én kiáltok*, 1924.

Kocsis Klára

zaci

kölcsönkérem a kakukkos óráját néni
amelyik az ócska konyhakredenc
és a plafonra fölrajzszögezett
legyektől zümmögő légyapapír közt
a földbe döngölt nyárikonyha falán
neorealista felkiáltójelként látható
zaciba csapnám a kakukkos óráját
ha nem haragszik néni
ezen a világvégi tanyán úgy sincs
miért mérni az időt
ahol szájaktól elvont két falat közt
szüntelen éhség az óramutató
nem lopom el az óráját ne féljen néni
csak szépen kérem szó-pisztolyom
szelíden tarkójának nyomva
csak kölcsönbe könyörgök néni
hogy berakhassam a zaciba a jövő zálogaként
az ócska konyhakredenc
és a legyektől zümmögő légyapapír közé
beszorított életem

liliomos

virágok gyöngye gyöngyök virága
orrhegyen billegő könnycsepp
mért gondolod testvér hogy a bánat
holnapra vállunkon könnyebb

szépe a völgynek hercegek éke
Imre kezében szent jövő
virággal vívó cunami árján
tört liliom vízen pördülő

hegedű sikongj dobok dumjatos
vonul föld alá a vert sereg
csontod húsuljon vezérünk éledj
egy csonkolt nép várván kesereg

Zsávolya Zoltán

Beállítás

(Az *esztendő* tanulságaiból)

Igazítsunk a túl jól ismert arcon?
Az a hang annyira természetes,
közvetlenül csengő, ön-Istenes - - -
Ezt átfogja – inkább, mint félrelökné –
vad népiség, a mesterség e *Kunstja*,
melynél ráadás az élő középpont:
a szabadságszeretet; nem ezerral,
de mill'jonnal, miriáddal talán.

Érem-örökbe kalapált vonások;
bajusz sejtelve, közel ülő szemek,
keszeg arc, *daggerotyp* mértanú.
A semmi hamuszín árnyékhatárán
rajzó, súrló, elszállt szemöldökráncok
játéka. S az: csendben, szinyelve *áll ott*
ékítve a termék oldalfalát
(fősztrádon címer azért!) az összes
iskolában és múzeumban, kultúrOTTHON...

...Zászlórúd végén, felmosó cucákhöz
tapasztva is! Hogy valahány gyerek
kérdi, ki ő, a téglából kiváló?
Jelenléte így természetes, örült
is kissé, nem vitás. Ámde kupán vág
feltétlenül, mert: „Lobogónk, Lobogni!”

Magyar és diszkrét Torino-lepel
már ez az arc, tapéta, árnyék, felhő.
Felbukkanhat a legvégső tanyán is,
hol csak esik s elesik meszelés;
megvizesült vályogfelületű
penésztérképeken kiütkeznek.

Gyanított golfpálya

A táj borostaszálairól mindent
(legkisebb szakállmérgezést!)
izgágán feljegyezni; átalakulást,
odakötéseket, megannyi el-
elmozdulást egyben s külön-külön
változásformán, avagy történeti
rendeződés gyanánt is. Egyaránt.
Vajh' mire használt pontosan
e fura udvar? Nincsen kerítés...
Senkiföldje vagy – gyanítom – golfpálya.

I'm not a burglar... Ám a gazda
távollétében, *weekend-HÁZUÁ*
sertepertélve benavigál eltévedés
a gondozgatott kertbe, a szőlősorok
terasszal megfejelt mélyszeitjein. –
Tájékozódás: tévcsatorna?, egyetlenül
érvényes egérút nagy kerülő
veszélyét kivédve? Hazafelé,
na, annyi bizonyos, hazafelé majd.
De bármerre, -hogyan és bármiért is,
lenyűgöz egyszerre, mindig vezetve
a ráismerés: nem vagyok egyedül!
Bár típusgonddal, -gondolattal,
ám természetem törvényei szerint.

Futólépésben ér be szkepszisem,
utólagost s majdnem hitetlenül leszek
a hívük; a térképemen egymást elnyomón
mindaz szerepel, ami akármikor
megvolt, múltakban, s bár ami lesz
erre majd még; az összes emberünk,
aki élt s él a környék bő redőiben.
Mind élni *fog*! Nem lehetetlen, csak nehéz
vállalkozás! Túrázni heteket,
hónapokat akár. S leírni ezt. Az éveket.
Megmondó lenni itt az Úrban és a térszínen.

Belőlünk élő mackók

Reptünk a Hold előtt: padlóra küld
minket, nem azonnal, de biztosan.
És külön-külön. Addig, persze, lesz
némi *Lauf* még. Mélybarna kölyköket
szagat le a lég mögülünk, de közülünk
s egymásról is. Barna kölyköket, akik ha
sűrűbben potyognak, bizony, már feketék!
Mert szénnelbélelt bizonyos fajuk, és
árnyékszezska-lemezeről válik le mindahány,
tűnve bele, folyvást ugorva, a semmibe.

Gesztenyeszín és bolyhos szőrű kölyköket
vágdos le, hát, tőlünk az úrfény tompa fésűje;
vakognak, potyognak, kóvályognak, kamikáz'
mutatványokat tesznek, ejtőernyősökként
kapaszkodnak össze, mielőtt szétcsattan testük
odalent, a manézs hideg, kemény kővén, büdösen.
Szülőtteink-e tényleg e mackókák, avagy
feldúsult, testünk zsáktömegéig feltorlott
mennység mindez csupán? Megannyi
szurtos, loncs, „kisállati” valósulás?

Most megy a markomból ki, szóródik el, derül
e kézzelfogható, mind: menetrendből vonat.
Helyre megvalósítója törvénynek; köze nincs
többet semmilyen ősi parancshoz, kőszabályhoz...
Marad még, immár látom, általuk, kis *Lauf!*
A halálunkból élő artisták, ők VAGYUNK. - - -

Árva, dzsentrí, cseléd és gazdatiszt

Társadalmi nézetek Fekete István 1940-es évekbeli műveiben

Fekete István gazdatisztból lett a legolvasottabb magyar író. Bár írt újságcikkeket, de társadalmi, társadalompolitikai nézetei leginkább a szépirodalmi alkotásaiból ismerhetők meg. Mindenki hallott a *Zsellérek* című regényének kálváriájáról. Az 1939-ben írott regényt betiltották a világháborút követően, és erre indokként a Tanácsköztársaság ábrázolását szokás felhozni, habár a regény sokkal több, mint a 133 napos ún. „proletárdiktatúra” bemutatása – valójában az a regény történetének kisebb részét fogja át.

A *Zsellérek* legalább oly mértékben tartalmazza a dualizmus kori és a két háború közötti uralkodó rétegek, mindenekelőtt az „úri” középosztály bírálatát. A korabeli elit – arisztokrácia, a dzsentrí, az „úri” középosztály – elfáradása, megkopása, erkölcsi és anyagi hanyatlása visszatérő motívum Fekete regényeiben. Ezen a vonalon Fekete elitbírálata rokonságot mutat Szabó Dezső társadalomkritikájával. Különösen föltűnőek a „Szabó Dezsős” vonások Fekete dzsentrifiguráinál. Összefűzi a két író a függetlenségi gondolatkör és történelemszemlélet. Ugyanakkor különbséget is fölfedezhetünk Szabó és Fekete nézeteiben, aminek gyökere az, hogy a két személyiség nem ugyanabból a foglalkozási pozícióból szemlélte a magyar társadalmat. Szabó pozíciója az íróé, a „szabadon lebegő” értelmiségié, míg Fekete álláspontját meghatározta, hogy gazdatiszti állása a nagybirtokhoz kötődött, és előbb a Majláth-, majd a Nirnsee-uradalomban dolgozott. Budapestre költözése után szabadabban írhatott a nagybirtok helyzetéről. Szabó gondolkodónak eredetibb volt, mint Fekete, stílusa szatirikus, sokszor kegyetlen, társadalmi víziói forradalmiak. Mindez távol állt Feketétől, akinek stílusa líraibb volt, társadalombírálata tartalmi tekintetben ironikusabb, formai szempontból szelídebb, mint az idősebb mesteré.

Amiben legközelebb állhattak egymáshoz, az a magyar agrártársadalom megszervezésének gondolata. Nem véletlenül nem parasztságot mondunk: Fekete gazdatisztként közel érezte magához a cselédséget, és a nagybirtokon dolgozva méltányolta ennek az üzemtípusnak az előnyeit. Fekete kevésbé érezte

PAÁR ÁDÁM (1983) történész PhD, politológus (Pázmány Péter Katolikus Egyetem). Legutóbbi kötete: *A kosztümös film történész szemmel* (2022).

szükségét egy átfogó földreformnak, mint Szabó és a népi írók, sokkal inkább egy lassú, óvatos, de határozott szociálpolitikai reformfolyamattól várta a cseledség életkörülményeinek, egészségügyi, oktatási és nyugdíjviszonyainak javítását. Szabó az „agrár-feudalizmust”, a „zsidó kapitalizmust”, a bankokráciát tekintette ellenségnek. Fekete visszafogottabb volt: számára a nagybirtok a birtokos mint munkáltató és a cselédek mint munkavállalók szerves egységét jelentette.

Fekete esetében fontos szempont az író „dunántúlisága”. Agronómushallgatóként nem érezte jól magát Debrecenben, az ottani mezőgazdasági akadémián. Jobban szerette a Dunántúlt: Somogy erdőprémes dimbes-dombos tájait, a Mosoni-Duna és Lajta szelíd ligeterdei által tagolt Kisalföldet, valamint a magyaróvári mezőgazdasági akadémiát. Bár a tipikus Fekete-hősök bármely régióból származhatnak, ám a tájak jellegzetesen dunántúli atmoszférájúak, akár egy kisvárosról van szó (a *Zsellérek*, a *Tíz szál gyertya*), egy malomról, nem beszélve olyan konkrét helyekről, mint a Kis-Balaton. A nagybirtok adott munkát a gazdasági akadémiákon végzett gazdatiszteknek, és ez a tény, valamint a táji adottságok és ebből fakadó lokálpatriotizmus arra indították Feketét, hogy méltassa a nagybirtok üzemszervező szerepét. Fejér megyében a nagybirtok tette ki a birtokállomány 63,5%-át, Somogyban – Fekete szülőföldjén – 58,9%-át.¹ Emellett Fekete katolikus és konzervatív értékrendje eltért a népi írók többségét jellemző népi protestantizmustól, habár osztozott velük a protestáns-kuruc alapozású függetlenségi gondolatkörben, ami több regényében (*Zsellérek*, *Hajnal Badányban*) megfogalmazódik.

Tanulmányomban megkísérlem bemutatni Fekete 1940-es évekbeli társadalmi nézeteit ekkor írott művein keresztül. A művek társadalmi nézeteinek bemutatásakor a rendezőelv a kronológia: megírásuk, illetve megjelenésük sorrendjében mutatom be az egyes alkotásokat, az 1940-es évek elejétől az évtized végéig. Három politikai rendszer idejét öleli föl tehát a kutatás, a Horthy-korszak utolsó éveitől a nyilas diktatúrán át a népi demokrácia végéig. Úgy gondolom, hogy Fekete társadalmi nézetekkel kapcsolatos gondolatai kirajzolódnak erről a palettáról. El kell mondani azt is, miért szűkítem a figyelmemet csak az évtizedre. Az 1940-es évek második fele és az 1950-es évek eleje éles cezúrát jelent Fekete életművében. 1947 és 1955 között nem jelenhettek meg művei, ezeket az éveket a kunszentmártoni halászképző iskolában vészelte át, és kézikönyvet írt a halászatról, valamint cikkeket írt, amiben a közvetlen demokrácia, sőt a termelőszövetkezet, a halász-téesz őseit igyekezett meglegelni a régi halászközösségekben, az ún. halászbokrokban. A nyolc év mintegy kettévágja Fekete életművét, két élesen eltérő részre osztva azt. Közben a társadalmi szerkezet átalakult, és Fekete korábbi olvasótábora, a régi középosztály megszűnt, föloldódott, számos tagja meghalt a háborúban, vagy emigrált. Fekete az 1950-es években

1 Borbándi Gyula: *A magyar népi mozgalom*. New York, 1983, Püski, 12.

végleg az állatregény és az ifjúsági regény irányába fordult. Társadalmi nézeteit azonban becsempészte a regényeibe, mint ahogyan a kor legnagyobbjai, Nemes Nagy Ágnestől Weöres Sándoron át Tersánszky Józsi Jenőig.

Hajnal Badányban

A Bach-korszakban kezdődik ez a szép-szomorkás, megható történet, és valamikor a kiegyezés környékén ér véget. Az 1850–60-as évek csak a háttérét adják a történetnek, az bármely korszakban elképzelhető lenne. A századfordulás, népnemzetinek is nevezett újnépies irányzat hatása kimutatható a regényen.² Tudjuk, hogy Fekete mely írókat tekintett mesterének: Gárdonyi Gézát, Tömörkény Istvánt, Mikszáth Kálmánt és Csathó Kálmánt, vagyis olyan szerzőket, akiket korukban odasoroltak a népnemzeti irányzathoz.³ Fekete vallásossága és tájlírása újat hozott az újnépies stílusirányzatban. Fekete az 1930–40-es években írott regényeiben (*A koppányi aga testamentuma*, *Zsellérek*, *Hajnal Badányban*), valamint novelláiban és színdarabjaiban zseniális volt abban, hogyan érzékeltesse a lélektani folyamatokat a természet változásai, a növények, állatok, időjárás jelenségek változásai révén. Fekete világában minden megszemélyesülhet: a víz, a tűz, egy öreg malom, egy fa. A természeti jelenségek perszónifikációjának reflektálása az emberi pszichére Fekete írásművészetének legerősebb vonulata, amely a szerző katolikus vallásosságával és a szociális kérdések finom, árnyalt kritikájával életet visz a kissé sovány mesébe.

A regény a tipikus Fekete István-i természetírással kezdődik: „Az erdőben a haldokló tél sóhajtott, az utakon langyos párák ringatták a tavaszt, és az égen, túl a tavaszon és télen, felhőselymek hamvában úszott a hold. Valahol zavaros tajtékzással zúgott egy patak, és észak felé vándorló vadlibák kiáltottak valamit az ismeretlen vizeknek. A föld keménysége engedett már. A réten a vakondtúrások szétmállottak, s az erdő nehéz párában lehelte ki magából az oldódó fagy hűvösségét.”⁴ Ám nem sokáig tart az erdő idillje! A földesúr malmot épített

2 Ld. a népiesség és népi irodalom különbségéről Nyilassy Balázs: „De mi a népiesség?” Bevezető gondolatok a konferenciához. In „*De mi a népiesség...*” Bp., 2005, Természet- és Társadalombarát Fejlődésért Közalapítvány Kölcsey Intézete, 17–26. Nyilassy Balázs kiemeli az újnépesség formálóiként Gárdonyi Gézát, Mikszáth Kálmánt, de utal József Attilára is, aki a helyzetdal-zsánervers révén viszi tovább a népiesség örökségét, 21–22. Az irodalomtörténész kifejti, hogy a népiesség ismerve az epikai és drámai művekben jóval képlekenyebb, mint a lírában. Nyolc lehetséges szempontot sorol föl, amelynek alapján valaki elhelyezhető a népiesség stílusában. Ezek közül csak kettő jellemző Feketére: a nép meséihez, mondáihoz, regéihez mint őshagyományhoz, inspirációhoz való hozzányúlás, valamint még inkább a falu élethelyzeteinek ábrázolására törekvés, 24.

3 Sánta Gábor: Megtörtént mesék. Fekete István göllei elbeszélései. In *Tojásbérdarabkák*. Szeged, 2007, Lazi Kiadó, 182.

4 Fekete István: *Hajnal Badányban*. Bp., 1974, Móra Ferenc Könyvkiadó, 5.

a patakra. Nemes Tallós Gyula molnár árendálja a malmot 1854-ben, és odaköltözik feleségével és egyetlen gyermekével, Pannival.

A malom mindenkinek mást jelent. Az öreg molnárnak a megélhetést. A fiatal Badányi földesúrnak a fejlődést. A szegénylegényeknek, betyároknak a külvilág zsarnoki rendjét, amely belevág az ő erdei világukba, szűkebb térre szorítva függetlenségüket. A nyolcéves Panni gyermeki lelkének a malom a mesék világa. Szomorú, hogy el kellett hagynia a régi malmot, mert „minden zugában mesék teremtek. Zúgójában a kígyók királya lakott, aki tulajdonképpen elátkozott királyfi volt – koronája most is a fején van –, és csak arra vár, hogy valaki megváltsa. Akkor keresztülbucskázik a fején, és újra ember lesz, szépséges királyfi. Panni sokat törte a fejét, hogyan lehetne megtalálni a bűvös szavakat...”, de most el kellett hagynia az öreg malmot, és nem lesz, aki feloldja az átkot...”⁵ Panni, mint minden gyerek, traumaként éli meg az addig megszokott hely elhagyását. Szemével látjuk az új malmot, amely nem mesél: „Néma ez a malom, és milyen fekete...”⁶ Am hamarosan elszáll az idegenség, és Panni látni véli a kígyókirályt és a vízilányokat az új malom zúgójában. Egy napon idegen fiú állít be. Mátyás, a vándorlegény először a kislányt szólítja meg. Panni először azt hiszi, maga a kígyókirály jelent meg emberi öltözetben.

Mátyás munkát és lakást kap a malomban. Nemes Tallós Gyula egyre jobban megkedveli a legénykét, összeköti őket az 1848-as érzület. A molnár még arra is kész, hogy elnézze, ahogyan Mátyás menedéket ad a bujdosó szegénylegényeknek. A molnárné halálával minden megváltozik: vége szakad az idillnek, a gyermektelen Pados házaspár magához veszi Pannit, és elviszik, Mátyás bánatára. Panni nagylányként érkezik vissza a malomba. Közben Padosné házában a fiatal erdész megismerkedik Pannival, és beleszeret a lányba. Padosné igyekszik összeharagolni a fiatalokat. Nemes Tallós Gyula magatartása megváltozik Mátyás irányában: egyre hűvösebben viseltetik a molnárlegény iránt, akinek lelkét keserűség mardossa, és egyre nő kettejük között a feszültség. Az erdész a Badányi-uradalomban kap állást, és új seprűként jól akar seperni, nem tűr meg semmilyen erdőkerülést, lopást a birtokon. Holtan találják, és a hatóság Mátyást gyanúsítja. Börtönbe kerül, de a betyárok, akiken segített, tisztázzák Mátyást. A hatóságok elfogják az igazi tettet. Padosné belátja hibáját, Tallós is bocsánatot kér lányától, és halálos ágyán áldását adja a Mátyással való házasságra. A regény végén Panni kislányával, a kis Pannival áll a malomtó fölött. Már nem a kígyókirályt látja, hanem önmagát és kislányát, aki ugyanúgy hinni fog majd a kígyókirályban és a vízilányokban. „Nézte Panni a vizet s a vízben önmagát. Magához szorította kislányát. A víz zöld tükrében arcuk összeért, és csodálatosan hasonlítottak egymáshoz.”⁷

5 Uo. 22-23.

6 Uo. 23.

7 Uo. 310.

A regény elsősorban Panni története, egy felnövéstörténet. Ezen belül azonban Fekete olyan társadalmi kérdéseket boncol, amelyek az 1930–40-es években foglalkoztatták a társadalomkutatókat. A regény érinti az egykekérdést, amely körül annyi vitát folytattak írók, statisztikusok, politikusok az 1930-as években.⁸ Panninak nincs játszótársa, ezért a mesék világában él hosszú ideig. A gyermektelen Padosék magukhoz veszik Pannit, és az asszony kényezteti a lányt mint egyetlen gyermeket. Fekete humánusabb és okosabb, hogy azt ne mondjuk, tehetségesebb író, hogysen fafejúen leegyszerűsítve ábrázolja a világot, miszerint az egyetlen kényeztetett gyermek rossz, a koraérett, korán dolgozó gyermek jó. Panni kényeztetéséből származnak értékek és előnyök is: képes átérezni Mátyás magányosságát, hiszen ő is egyedül nevelkedett. A köréje szőtt álmovilág révén mentes marad a felnőttek túlzón racionális, olykor cinikus világtól, amely még a koraérett Mátyást is arra indítja, hogy nevesse Panni meséin. Fekete írásművészetére egyébként is jellemző, hogy a líraiság, a mese-szerűség enyhíti a társadalmi valóságismeretet.

A történelmi háttér, a Bach-korszak meselemmé egyszerűsödik a regényben. A vásárban szóba kerül a szabadságharc, Nemes Tallós Gyula szidja Haynau-t. A betyárok, akiknek Mátyás menedéket és élelmet ad, Eric Hobsbawm történész terminusával élve „társadalmi banditák”, akik a megsértett jogérzékű közösség sérelmeiért vesznek elégtételt a hatalom képviselőin. A malom a történet csomópontja: a civilizáció és a természet, hatalom és ellenállás, valóság és képzelet között. Az erdész már az új kor embere: munkáját hatalmi állásként fogja föl, ezért szembe kerül a badányiakkal. Nem érti meg, hogy az öreg Badányi földesúr engedélyezte, hogy annyit vegyenek ki az erdőből és a vizekből, amennyit akarnak. Az írott törvény és a régi világ íratlan normái szükségszerűen kerülnek ellentétbe egymással. Fekete nem hirdet igazságot ebben a kérdésben. Talán ezért sem fogadták be a népi írók Feketét (illetve ő sem tartotta magát oda tartozónak), mert Fekete nem tört pálcát nyíltan az 1867 után kibontakozó új világ, a modern gazdaság, gazdálkodás és üzemszervezés fölé. Elfogadta a világ változását olyannak, amilyen, látta, miben rossz, miben hozott kedvezőtlen változást, de bízott az egyének morális javulásában, és emellett egy szerves szociálpolitikai fejlődésben, nem pedig valamilyen átfogó, a társadalmi, gazdasági rendszerek egészét érintő nagypolitikai változásban.

8 A témában ld. Koloh Gábor: „Szántani lehet, de vetni nem muszáj” – Az ormánsági egyke története (1790–1941). Bp., 2021, Bölcsészettudományi Kutatóközpont; Paár Ádám: Buday Dezső, Fülep Lajos és Kodolányi János nyomában – Fejezetek a magyarországi egykekérdés történetéből. In *Család. Esszencia-kötetek*. Szerk. Fölköli Gábor – Juhász András – Paár Ádám – Szebényi Szabolcs. Bp., 2008, Bolyai Műhely Alapítvány, 174–195.

Gyeplő nélkül

Fekete ebben a regényben részben merít saját gazdatiszti élményeiből. Utolsó éveiben meglehetősen elromlott a viszonya munkáltatójával, Nirnsee Ferencsel, a híres sertéstenyésztővel, és Budapestre költözött, habár a fővárost sem szerette meg. Okkal vélhetjük, hogy az 1947-es regény hőisében kicsit önmagát formálta meg.

A *Gyeplő nélkül* olvasható úgy, mint Illyés Gyula *A puszták népének* párja: Illyés a cselédek, Fekete a nagybirtok „középrétege” – gazdatiszt, kasznár, kocsis – szemszögéből írja le a nagybirtok életét. Feketét bántotta, hogy az irodalomban, különösen a népszínművekben a gazdatiszt csak kétféle módon jelenik meg: korrupt, kegyetlen, cselédnyúzó mini-diktátorként vagy esetlen, gügye, kétbalkezes alakként. 1936-ban cikket írt a témában: „Szomorú téma! Szomorú egyrészt, hogy mennyire nem ismernek bennünket, másrészt, hogy milyen múlt századbeli tudatlanságban és témahiányban élnek egyes íróink, akik újra és újra előhúzzák a gazdatisztnek már a ponyvairodalomban is megunt Mokány Berci dohányzacskós, trágyaszagú alakját.”⁹

A gazdatiszteknek kijutott „fentről” a lenézésből, a cselédek oldaláról az irigységből. A birtokos, hacsak nem volt patriarchális érzelmű, alkalmazottként kezelte, a cselédek szemében pedig mindig a „nadrágos emberek” gyanúval kezelt világához tartozott. A főszereplő gazdatiszt visszagondol a régi időkre, amikor még a birtokos családtagként kezelte alkalmazottjait, melyeken persze nem a cselédeket érti, hanem – legalább – a gazdatisztet: „arra gondolt, miért nem engedte közel magához a gróf, és miért löki el magától ez a gazdag, házsártos vénember, akinek minden szava mint a korbács csattant, és legnagyobb igazságtalanságokat is úgy körülbástyázta gorombasággal, hogy csak hallgatni lehetett”. A birtokos néha bebizonyítja, hogy van szíve, „de aztán pillanatok alatt újra lehült köztük a levegő, mert meztelen lelkű embernek lenni nem volt előkelő, és a segédtszít megint az égígérő létra legalsó fokára zuhant jószándékával, megingathatatlan tiszteletével és hűségével együtt...”¹⁰ Pedig „nem pajtáskodni akart”, csak a régi „jó időket” szerette volna visszaálmódni, amikor még a birtokos családtagként bánt a gazdatiszttel. Földidéz egy levelet, amelyben az öreg gróf „Kedves Józsim!” megszólítással köszöntötte hűséges tisztartóját, és kedves szavakkal búcsúzott el tőle. „Erre készült ő szinte szerzetesi lélekkel és sok keserű csetlés-botlás után, az intrikák, suttogások, pletykák sötétségében keserűen ocsudott [sic!] fel arra, hogy azok az urak elmúltak, az újak pedig vakok és gyengék, mert nem látják meg az értékeket, ha pedig meglátják, nem mernek lenyúlni érte, mert hasonló értékkel nem tudnának fizetni.”¹¹

9 Fekete István: *Gazdatisztek a színpadon és az irodalomban* (1936). In *Tűnődések*. Szeged, 2010, Lazi Könyvkiadó, 175–176.

10 Fekete István: *Gyeplő nélkül*. Bp., 1982, Szent István Társulat, 34.

11 Uo. 34.

A gazdatisztnak nemcsak állandóan rendelkezésre kell állnia, de még jóformán magánélete sincs. Egy hét szabadságot akart kérni nászútra, de az öreg gróf előtt a szó a torkára forrt: „szombaton esküdtek, vasárnap utaztak, és hétfőn – hétköznapra sülyesztve két ember szerelmének kicsattanó, piros ünnepét – nyakába vette újra a gazdaság ezer gondját és baját, hogy alig tudott gondolatai között asszonyának egy kis helyet adni”.¹²

Fekete szinte szociográfiai igényességgel mutatja be a nagybirtokon élők hétköznapjait – elsősorban a hiányok, a szürkesség oldaláról. Némely részlet válasz azoknak a jórészt városban élő népieskedő, újnépies íróknak és középosztálybeli olvasóközönségüknek, akik azt hiszik, hogy a falu élete csupa vidámság, hogy a cselédek jókedvűen végzik a munkát ugyancsak jókedvű gazdatisztek felügyelete alatt. Sokan hiszik azt, hogy az aratómunkások ünneppel zárják a nyári munkákat. „Elsősorban nincs aratóünnep. Nincs koszorúba font búzakalász, keresztbefont zabkalász, ékes felköszöntő, daloló aratósereg, ünnepi pitykésdolmány, fényes csizma, jókedv, nóta, bor, cigány, földesúr – nincs semmi. [...] Az aratásnak vége van – hál’ istennek! –, hát vége van. Ott egye a nehézség, dúlt volna a gabona, kínlódtak benne eleget.”¹³

A szociográfiai igényességű részletek közé tartozik az a jelenet, ahol Fekete leírja a konvenciókiosztást. Ez a jelenet kiválóan alkalmas társadalomtörténeti és történeti szociológiai egyetemi órákon az elemzésre, mert ritka eset az irodalomban az, hogy olyasvalaki írja le a konvenciókiosztást, aki belülről látta a folyamatot, méghozzá nem a cselédség, hanem a birtok vezetésének az oldaláról. A valóságismeret és az írói véna szerencsés összehatása jó tananyagká tehetné Fekete regényének ezeket a sorait a történelem- és szociológiaórákon, és különösen értékké teszi, hogy alig van olyan irodalmi mű, amely nem a cseléd, hanem a virtuális barikád másik oldalán (a barikád felett, alatt?) levő gazdatiszt szociális elégedetlenségének ad hangot: a gazdatiszt „alighogy odaért, nemsokára konvenciókiosztás következett. A konvenció gabona kimérése máshol egyszerű munka. A cselédek felméri a gabonát, a magtáros mázsál, a segédtiszt vezeti a listát, ott állnak a fogatok, és még aznap a malomban van minden. Itt azonban másképp volt. Itt mindenkinek apróbb vagy nagyobb jogai voltak, múltbanyúló [sic!] kiváltságai, melyeket csak nagyobb jogok és régebbi kiváltságok tudtak volna letorkolni. A segédtisztnak pedig ilyen jogai nem voltak. Mert lám, a Kárászné apja az öreg kegyelmes úr kocsisa volt, a Gelencsér veje most is lovász a kastélyban, a Fürsteinerné lánya személyzeti szakácsné, Tobakné ura pedig valóságos belső ember, aki egy nap alatt több bizalmat élvez, mint a segédtiszt egész életében. Ezekkel harcolni kilátástalan dolog.”¹⁴

A gazdatiszt tehát irigységgel szemléli a tolakodást. Ő mint a „nadrágos ember” (a tanult ember, a „tintanyaló”, a városi) kívül áll a cselédek világán.

12 Uo. 38.

13 Uo. 39.

14 Uo. 60.

Kívülről jött, és egyszerű alkalmazottja a grófnak, a birtokon született cselédek is közelebb állnak az urasághoz, bizalmasabb viszonyban állnak vele, mint ő. Legalábbis a cselédek bizalmasnak érzik a viszonyukat az öreg gróffal, s úgy gondolják, hogy a városi embernél több jog illeti meg őket. A fiatal gróffal, akiből hiányzik a patriarchális érzület, és egyszerű jövedelemforrásnak nézi a birtokot, már nem ilyen bizalmi a viszony, ami fölfed a társadalmi mellett egy generációs és életvitelbeli ellentétet az öreg és a fiatal uraság között. De a cselédek sem egységesek: a kastély belső világához tartozó házi cselédek lenéznek a mezőn dolgozó cselédekkel, a régebb óta szolgáló cselédek lenéznek az újabbakat. Tobakné mindenkit megelőzve rohan a magtárba, és magának igényli a vetőmagot. A gazdatiszt protestál, a veszekedésből nagy ribillió támad. A gróf fölhívja a gazdatisztet, és letorkollja, amiért megvonta Tobakné előjogát. „A segédtsízt értelmetlenül és sápadtan tartotta még egy darabig a kagylót, aztán undorral letette, és az volt az érzése, hogy vagy szétveri az egész asztalt telefonostól, tintatartóstól, vagy berohan a grófhhoz, és megkérdi egész világosan, hogy megőrült-e? Ő hűségesen és józanul gondoskodik az uradalom érdekeiről anélkül, hogy a cselédségnek a legcsekélyebb sérelme lenne, és a tulajdonos azt akarja, hogy boruljon fel a rend, a becsületeseknek is rendüljön meg a hitük a tisztességes munkában, és győződjenek meg arról, hogy szava itt csak annak van, aki a kastély körül lopja a napot, és sűrű kézcsókok közepette úgy beszél a kenyéradó famíliáról, mintha hülyék lennének, akiket kijátszani egyszerűen kötelesség.”¹⁵

A segédtsízt, ha keserűséggel veszi tudomásul, hogy a cselédek egy részénél – a régebb óta dolgozó és a grófi családdal bizalmasabb viszonyban álló cselédekénél, sőt az utóbbiak leszármazottjainál – kevesebb a szava, nem veszíti el bizalmát a nagybirtokon élőkben. Jóindulatát mutatja, hogy elnéz egy lopási esetet. Egy hétgyermekes cseléd lop a birtokról. A segédtsízt mérlegel, mert „hogy Venceli lopott, ezt nem is tagadja. Lopott, na! A hét gyerek, az csak később jön, igaz, hogy jön irgalmatlanul, de csak később. Először a lopást kell elintézni, aminek – hivatalból üldözendő – csak egy elintézése lenne: az elbocsátás. Ezt már tudjuk, de ezt hagyjuk, mert most jön a hét gyerek. Ott állnak a mérleg másik serpenyőjében, és az ispán, amint maga elé néz, látja a mérlegnek ezt az oldalát veszedelmesen lefelé billenni. Mert Venceli – megmondta – a kukoricadarát a disznók elöl ezeknek lopta, már hetek óta.”¹⁶

Fekete e műben sajátos kettős függőségben látta a gazdatiszt helyzetét. Függ elsősorban az uraságtól, akinek minden rigolyáját, passzióját ki kell szolgálnia zokszó nélkül – akár bogaras az uraság, mint az öreg gróf, akár pazarló és hidegen kalkuláló szellemű, mint a fiatal. De emellett Fekete érzékeltette, hogy a gazdatiszt függ a cselédségtől is. Kétségtelenül más látásmód ez, mint a két háború közötti szociográfiáké, a népi íróké. Szabó Zoltán például *A tardi helyzetben*

15 Uo. 63.

16 Uo. 68.

rögzítette a „nadrágos embertől” való kiszolgáltatottságot: ugyan nem a cselédek, de a matyó summáslegények, akik elszerződnek a Dunántúlra, megilletődnek a városból jött ember láttán, „nehezen akarnak leülni, megszokták, hogy nadrágos embertől parancsot kapnak, amit állva kell fogadni, tisztességtudón, levett kalappal, azzal a minden megnyilvánulásában várakozó és áhítatos jobbágy magatartással, amit annyira megtanítottak nekik a századok”.¹⁷

Am ezzel párhuzamosan kibontakozott egy másik lassú, de föltartóztathatatlan folyamat: a korabeli tudósítások, s helyenként a szociográfiák beszámoltak a parasztság egyes rétegeinek s különösen a fiatalságnak az öntudatosodásáról, világra nyitottságáról, a modernizáció – gazdálkodásban, érintkezésben, szórakozási és művelődési szokásokban megnyilvánuló – terjedéséről.¹⁸ Fekete érzekelte a változást, hogy a falvak és puszták népe nem eléggé úrtisztelő, és mint látható, belső szemlélőként az úrtisztelet hiányát számos deviancia megnyilvánulásaként érzekelte (sunnyiság, kiváltságokkal hivalkodás, lopás). Fekete azonban legalább annyira hibáztatta a hanyag, dologtalan munkáltatókat és az ipari meg banktőkének kedvező nagypolitikát, mint a cselédséget. Minden hiba és emberi gyengeség ellenére Fekete szimbiózisban látta a nagybirtokos és a birtokon élő gazdatisztek meg cselédek viszonyát: ha bírálta is a „fent” és „lent” levőket, de a bírálatba szeretet vegyült, és sokkal károsabbnak találta az új üzleties szellemet, amelyet a pazarló fiatal gróf testesít meg.

Tíz száz gyertya

Az 1947-es novellafüzér kakuktkojásnak számít műfajilag, de tartalmi szempontból a kilencedik novella mégis érdemes elemzésre, mert az szorosán kötődik a *Zsellérek*, a *Hajnal Badányban* és a *Gyeplő nélkül* hőseihez. A novella bemutatja egy szegény sorsú falusi ifjú tudóssá válásának útját, és ezen keresztül az anya-fiú kapcsolatot. Kálmán egyedüli fia az özvegy falusi tanítónénak, Móri

17 Szabó Zoltán: *A tardi helyzet*. Bp., 1937, Cserépfalvi kiadása. In Szabó Zoltán: *A tardi helyzet. Cifra nyomorúság*. Bp., 1986, Kossuth Könyvkiadó–Magvető Kiadó, 37.

18 Móricz Zsigmond *Hagyd a politikát: építkezz!* című, a *Kelet Népe* 1941-es cikkében földidézte, hogy „más embereket találtam a faluban, mint negyven évvel ezelőtt, mikor először mentem népköltési gyűjtő útra. Kollektív gondolkodásra érett azóta a magyar. Valami olyat akar tudni: hogy lehetne tíz százalékkal többet termelni ugyanazon a darab földön? Hogy lehetne a termeltet tíz százalékkal jobban eladni? S amit vennie kell, hogy lehetne tíz százalékkal olcsóbban szerezni be? Tudni akarják, hogy kellene szebben, jobban, okosabban élni.” Az író receptet is ad: „Ne politizálj: ne vesztegesd az idődet pártgyűlésekkel, ne vonsd magad politikai kocsmák gőzével: fogj hozzá azonnal a munkához. Tagosítás vagy útépités? Útépités vagy a földművelési kultúrának népfőiskolák által való legsürgetőbb kiterjesztése? Új mezőgazdasági szervezkedés, beszerzési, művelési, eladási szervezetek létrehozása, vagy a falvak és a gazdasági berendezkedés újjáalakítása?” Móricz Zsigmond: *Hagyd a politikát: építkezz!* In *Politikai szecesszió*. Szerk. G. Fodor Gábor. Bp., 2003, Természet- és Társadalombarát Fejlődésért Közalapítvány, 91–93.

Kálmánnénak. Kevés mű örökítette meg a falun maradt értelmiségiek családtagjainak életét, ezért nem lehet eléggé méltatni Fekete novelláját, amely tekintést enged a falusi értelmiség életébe.

A novella, hasonlóan a kötetben szereplő többi történethez, gyertyagyújtással kezdődik. Az özvegy tanítóné, Móri Kálmánné és szolgálója, Lidi mécesst helyeznek el a temetőben, a tanítóné fia, a korán elhunyt Kálmán jelképes sírján. A fiatal biológus meghalt egy expedícióban, és holttestét nem találták meg. Az estében fölidéződnek az emlékek az özvegyasszonyban. A kis Kálmán korán érdeklődik a természet dolgai iránt: kedvelt foglalatossága a hangyák megfigyelése. A pap segítségével talál iskolát. Az anya azt mondja a fiúnak: „felvettek, de jó bizonyítványodnak kell lenni. Aztán – tudod – egy keveset dolgozni is kell... felszolgálni. A többieknek, akik fizetnek... – és szorosán átölelte a fiút.”¹⁹ A kisfiú megismeri a szociális kiszolgáltatottságot az iskolában. Majd Budapestre kerül az egyetemre, biológia szakra. A faluról jött fiatalember akkulturációs sokkot él meg a nagyvárosban. Egy szép milliomos-szirén csaknem elgáncsolja tudományos pályáján. Itt párhuzamot fedezhetünk föl a *Doktor Kovács István* című film Fekete István által jegyzett forgatókönyvének alapkonfliktusával: ott az értelmiségi főhős, aki szintén paraszti háttérrel rendelkezik, egy ügyvéd lányának udvarol.²⁰ Fekete István végül mindkét hőse számára lehetetlenné teszi a könnyű utat: a polgárságba való beolvadást házasság révén. A *Doktor Kovács István*ban a gögös, hiú szülők akadályozzák meg a házasságot, a *Tíz szál gyertya*ban maga az értelmiségi az, aki a könnyed-bohó szerelem helyett a tudományt és a további tanulást választja a társadalmi mobilitás eszközeként, azaz a Horthy-kori nagypolgári elitbe való könnyű bejutás helyett a nehezebb utat. Fekete hőse lehetne akár a nép-főiskolai mozgalom fiataljainak előfutára, a későbbi „fényes szelek” nemzedékének résztvevője, ám Franciaországba megy – majdnem szokik egykori, hálátlan és hiú szerelme elől –, és végül meghal egy sarkvidéki expedícióban.

Halála a be nem teljesült ígéret egy népi értelmiség kinevelődésére. Érthetetlennek tűnik, hogy a kommunista rendszer nem méltányolta Fekete szándékát arra, hogy megmutassa egy sorsban összegezve a falu reményvesztettségét, a társadalmi mobilizáció szükségességét. Fekete katolikus, konzervatív alapállása vagy az, hogy nem az osztályharctól, hanem lassú, szerves változástól várta a falusi nép sorsának javítását, valószínűleg nagyobb szerepet játszott 1947 és 1955 közötti peremre szorításában, mint a fölvetett népi témák és karakterek. Hiába voltak irodalmi hősei, akik, népi származásuknál fogva, akár beilleszthetők a rendszer irodalompolitikájának fölfogásába, az író értékrendje nem fért össze a rendszerrel, és Fekete nyolc évig kiszorult az irodalmi életből. Az 1950-es években tért vissza, immár állatregény- és ifjúságiregény-íróként, de természetesen ezekben a műveiben is elmondta – sorok közé bújtatva – kritikáját a fönnálló állapotokról.

19 Fekete István: *Tíz szál gyertya*. Bp., 1972, Móra Könyvkiadó, 180.

20 Kelecsényi László: *A magyar hangosfilm két évtizede, 1931–2000*. Bp., 2003, Palatinus, 46.

Egykekérdés

Ha volt olyan társadalmi kérdés, amely körül, a földkérdésen kívül, rengeteg tintát pazaroltak el a két háború között, az az egykekérdés.²¹ Fekete tágabb régióját, a Dunántúlt igen fertőzöttnek tekintették a statisztikusok, demográfusok, lelkészek és a népi írók, hiszen e térségben terjeszkedtek az egykezű övezetek (különösen Baranyában az Ormánység vált legendássá e szempontból), igaz, nem a katolikus, hanem a református vallású falvakban. Fekete sok szempontból regionális szemléletű író volt, érthető, ha reflektált maga módján a kérdésre. Számos hőse sorsában ábrázolta az egyedüliséget: egykegyermek a *Hajnal Badányban* Pannija, a *Tüskevár* Tutajosa, a *Tíz szál gyertya* Kálmánja, ráadásul mindhármukat el is kényeztetik, persze a társadalmi és jövedelmi színvonal függvényében eltérő mértékben. Közös jellemzőjük az álmodozás, a mesevilágban való rögzültség. Fekete az említett művekben nem tör pálcat nyíltan az egyke fölött: nem bírálja a szülőket nyíltan, de finoman érzékelteti, hogy az egykegyermekes rendszert nem tekinti mintaértékűnek, és szemben a kortársakkal, nem is elsősorban nemzetvédelmi vagy szociálpolitikai szempontból kritizálja, mint inkább az egyéni sorsélmények miatt.

Néhány évvel korábban még harcosabban írt a kérdésről. A *Zsellérekben* Zsellér Péter szájába adja az egyke bírálatát, mondván, hogy az „undorító, nem magyarbölcsőjű, gaz szokás”, ám Fekete megadja a magyarázatot is: Zsellér Péter azt kérdezi a Koponya vendéglőben összeülő bajtársi egyesület tagjától, „de tudod-e, mit mondott egy somogyi paraszt, amikor szemére hányták, hogy csak egy fia van? Uram, nekem tíz hold földem van. Ez ennek az egynek elég. Kettő nyomorogna rajta vagy elmenne cselédnek. Már pedig – uram, ne haragudjon –, én a papoknak bérest s a császárnak katonát nem csinálok.”²² Okkal gondolhatjuk, hogy Feketét a dunántúli identitás vezette, hogy hőse szájába adja az egyke társadalmi indokának kifejtését, hiszen a magyar közélet erősen a Dunántúlhoz kötötte az egykezést. A mélyen vallásos Feketét nyilván bántotta a jelenség, de gazdatisztként, a parasztok között járva, értette, érteni akarta az okát.

A gyermektelenség és ebből fakadó túlzott gondoskodás, azaz a *gondoskodás erőszakolása* tragédiák forrása lehet, figyelmeztet: Padosné gyermektelensége miatt szeretné lányaként nevelni Pannit, és a túlzott anyáskodás oda vezet,

21 Többek között ld. Hidvégi János: *Hulló magyarság*. Bp., 1938, Athenaeum; Fülep Lajos: *A magyarság pusztulása*. In *Népességrobbanás-egyke* (vál., bevezetővel és jegyzetekkel ellátta Semlyén István). Bukarest, 1982, Kriterion Kiadó; Kiss Géza: *Ormánység*. Bp., 1986, Gondolat Kiadó; Kodolányi János: *A hazugság öl*. Bp., 1989, Magvető Könyvkiadó. Illyés Gyula *Pusztulás* címmel írt cikksorozatot a *Nyugatban* az ormánysági egykéről. Vasy Géza: *Illyés*. Bp., 2002, Elektra Kiadóház, 75–76. A téma a szépirodalomban is utat tört, l. Dr. Tornyai János 1939-es regénye: *Gyere, kicsim!... Gyere!* Bp., 1991, Lánchíd Kiadó. A téma szakirodalmát összefoglalja: Paár 2008, Koloh 2021.

22 Fekete István: *Zsellérek*. Bp., 1994, Nesztor Kiadó (Fekete István életműsorozata, szerk. Dr. Véber Károly), 99.

hogy még házasságát is elboronálja a lány beleegyezése nélkül. Fekete nem bántja az egykegyerekeket, elfogadja, hogy nekik is vannak értékeik, akár több is, mint azoknak, akik több testvér között nőnek föl, de ridegebben, és akiket korán munkára fog az élet: Pannit például a kényszerű egyedüllét következtében kialakított mesevilág segíti át az anyja halála és a Mátyástól való elszakítotttság miatti megrendülésen. Ám nem véletlen, hogy Padosné terve megghiúsul, és el kell engednie Pannit, akinek a saját útját kell járnia, ami másfelé visz, mint a gyermekkor. A regény végén Panni a kislányával áll a hídon – és Fekete érzékelteti, hogy nem kislánya, a kisebbik Panni lesz egyetlen gyermeke: „és Panni ekkor megérezte, hogy hiába jár az idő, s az időtlen patak hiába hoz új hullámokat, az ő arcuk mindig visszanez, és a lányok, az anyák, a családok élete el nem múlik soha.”²³

Dzsenti- és középosztály-kérdés

Ha van olyan vonás, ami Feketét rokonítja Szabó Dezsővel és a népi írókkal, az a dzsenti és az „úri” középosztály bírálata. Fekete műveiben visszatérő figura a valamilyen értelemben lesüllyedő, elbukó kishemesi, középosztálybeli karakter, aki afféle viszonyítási pont a másik oldalon a kitörni akaró paraszti vagy értelmiségi hős számára. Nemes Tallós Gyula kishemesi molnár, hirtelen haragú, erélytelen, a *Zsellérek* Baksay hadnagya elzüllött, melankolikus alkatú, az orosz irodalomból ismert „fölösleges ember” magyar típusa, aki öngyilkosságba menekül, a *Tíz szál gyertya* Kotta jegyzőjének gondolatai csak az anyagi haszon körül forognak, és még szerelméről is lemond, ami által idős fejjel magányosan hal meg. Egyikük sem képes változtatni magánéleti helyzetén, ahogyan a társadalom állapotán sem.

A társadalom felső rétege felé törekvő paraszti vagy agrárértelmiségi hősök egy ponton eljutnak odáig, hogy csaknem magába szippantja őket a vagy túlzottan üzleties szemléletű, vagy züllött, dekadens, vagy csak egyszerűen gyöngye elit, és az a veszély fenyegeti a hősöket, hogy lesodródni a sors által rendelt pályájukról. Mátyás megneheztel Nemes Tallós Gyulára, amikor az ismét elküldi Pannit Padosékhoz, és hirtelenjében minden sérelem föltolul benne. Zsellér Péter szerelme halála után elhanyagolja a tanulmányait, és megharagszik apjára. Csak akkor talál vissza régi önmagához, amikor hazatér a falujába, és ekkor elhatározza, hogy megszervezi élete álmát, a magtár részvénytársaságot. Kálmán kis híján áldozatul esik szerelme, a milliomoslány csábításának, elfeledve anyja döngölt padlós házat, a *Gyepő nélkül* gazdatisztje örök ellentétben áll alkalmazójával.

Fekete 1940-es évekbeli írásainak éles középosztály- és elitbírálata számára kedvező volt az időszak. Az 1930-as évek legvégén és az 1940-es évek elején

23 Fekete István: *Hajnal Badányban*, 310.

a népi téma kedvelt lett a filmművészetben. Ez az időszak az östehetség-kutatás kora, amikor a népi írók képesek hatni egyre több középosztálybeli olvasóra, és találunk pártfogókat még a hatalom birtokosai között is (Teleki Pál, Zsindely Ferenc, Zsindelyné Tüdős Klára, Magyary Zoltán, a Turul Szövetség). A népi témájú filmek virágkorukat élik, már gyakran anticipálva a későbbi olasz neo-realizmust.²⁴ Ezekben az alkotásokban megcsendül némi kritika a társadalmi elittel – arisztokráciával, nagypolgársággal, középosztállyal – szemben, még akkor is, ha olykor a szociális kérdés, illeszkedve a fönnálló rendszer tilalomfáihoz, nagyvárosellenes és nem is olyan burkoltan antiszemita köntösbe öltöztetetten bukkan fel bennük. Fekete művei a népi hőseikkel és a dzsentri, a középosztály bírálataival illettek ebbe a tematikába, ami azonban megpecsételte az író sorsát: 1948 után a jobboldali „örségyváltás” programjának támogatását olvasták ki nem egy művéből, de főleg a *Doktor Kovács István* forgatókönyvéből.

Konklúzió

Fekete István 1940-es években írott regényei és novellái a társadalmi kérdések iránti mély érzékenységről tanúskodnak. Az 1948 utáni kommunista hatalom azonban nem akarta meglátni Feketének ezt az oldalát. Ennek oka, hogy Fekete nem fért bele a rendszer ideológiai szűk dobozába: az író katolikus vallásossága, konzervatív alapállása miatt eleve rossz ponttal indult. Pedig Fekete megható szeretettel és megbecsüléssel ábrázolta a nagybirtokon élő cselédek, valamint az életmódjából fakadóan a parasztsághoz közel élő vidéki értelmiség (tanítók, gazdatisztek) életét. A vidéki élet bemutatása azonban nem feltétlenül volt kívánatos 1948 után. Emellett Fekete művéből kiolvasható volt a nagybirtok megbecsülése: Fekete egymásrataltsághoz ábrázolta a nagybirtok tulajdonosai, a cselédségük, valamint a két fél közé szorult – afféle „villámhárító”-pozícióba kényszerült – gazdatisztek életét. Bár semmifajta konzervatív utópizmust nem kívánt hirdetni – sőt, a *Gyepelő nélkülben* kendőzetlenül mutatta be a nagybirtokon uralkodó viszonyokat –, mégis az uradalmak ábrázolásának kisemberfókuszú bemutatása alkalmas volt arra, hogy a kommunista politikusok félreértsék (illetve félre *akarják* érteni) Fekete szándékait. Az 1948 utáni hatalom nem volt kíváncsi a gazdatisztek, kasznárok vélt vagy valós „sirámaira” vagy az egykéző önálló molnárok magánéletére, mert az „urakat”, e kategóriába sorolva a gazdatisztek és „kulákokat” egységben kezelte: helyel-közzel mindegyiket úgy gúnyolták, mint a dualizmus kori és Horthy-kori „úri” Magyarország világának korrupt, népnyzó, kicsinyesen kegyetlen, züllött és haladásellenes figuráit, akiket megérdemelten söpört félre a történelem.

24 Kelecsényi, 46, 54, Nemeskürty István: *A magyar film története (1912–1963)*. Bp., 1965, Gondolat Kiadó, 183–185.

Csak meg kellett volna fordítani a fókuszot, és megláthatták volna a gazdasági sors mögött a kisemberi kiszolgáltatottság, az alkalmazotti függés, a diplomás szegénység és a méltatlan kenyérféltés fakó színeit, azaz beleilleszthették volna a gazdasági sors ábrázolását saját ideológiai rendszerükbe. Vagy megláthatták volna, hogy a gazdasági sors és a cselédek egyaránt szenvedtek a birtokos hibás intézkedéseitől. Vagy megláthatták volna a molnár mögött a paraszttal egy sorban élő mesterembert. Fekete, miközben paternalista módon bízott a nagybirtokon élők vagy a falvakban élők sorsközösségében és szolidaritásukban, közös harcukban az ipari és banktőkével szemben, ostromozta a birtokosok közgazdasági műveletlenségét, valamint hanyagságukat, olykor bogarasságukat. A cselédek bírálata tény a *Gyeplő nélkül* lapjain, ám e ponton az 1948 utáni hatalom fölismerte volna a szociografikus valóságismeretet. Ugyanez a helyzet a falusi értelmiséggel kapcsolatban. Az özvegy tanítóné fiának sorsában fölfedezhették volna a „népből jött” értelmiség Horthy-kori félresiklását, de egy jobb jövő reménységét is. Összességében a hatalom kicsinyes módon azonosította Feketét a jobb sorsa érdekes, népből vagy népközeli élethelyzetből érkező hőseit visszahúzó társadalmi környezettel és társadalmi erőkkel. Ez a rövidlátás vagy szándékos elfogultság hosszú ideig nehezítette az író visszatérését az irodalomba.

Az önszerveződő ellenállásként elbeszél holokausztúlélés epikai fikciója

Szántó Tibor *Árnyékvilág* című regényéről

„Elhatározta, nem fogja tétlenül és unatkozva várni a halálát, utolsó idejét lehetőleg szórakozással és kalandokkal tölti. Ha már az ellenállási mozgalomnak nem lehet hasznára.”¹

Az emlékezetkutatások mai állását tekintve valószínűleg kevesen vitatják azt a megállapítást, miszerint a magyar holokausztirodalom körébe sorolható epikai munkák közül nem kevés olyan kötet lapul továbbra is a könyvtárak polcain, amelyeket mindmáig a felejtés szürke porrétege borít. A történelmi évtizedek összehasonlításában a legjobban talán az ötvenes évekbeli műveket temette maga alá az idő, s a témában ekkor kiadott prózai alkotások tűntek el leginkább nyomtalanul a társadalmi amnézia sülyesztőjében. A következőkben egy 1959-ben kiadott és az irodalmi emlékezetből teljesen kihullott regénynek, az *Árnyékvilágnak* a rövid bemutatására teszünk kísérletet. A kötet érdekessége, hogy holokausztúlélő szerzője, Szántó Tibor ötvenhatos fogságtapasztalatát követően a kamasz főszereplők nézőpontjából, az antifasiszta holokauszt-reprezentáció sémáit saját szemtanú-élményeivel ötvözve mutatta be a népiértés időszakát munkájában. A magyar holokausztirodalomban mindenképpen rendhagyónak mondható epikai múltképében az önszerveződő civil ellenállás fejlődésnarratívája köré építette fel az események cselekményesítését.

A mű elemzése előtt talán nem felesleges egy futó pillantást vetni azokra a véskorszakot ábrázoló regényekre, önéletrajzi munkákra, amelyeket az államilag ellenőrzött könyvkiadás jóvoltából az ötvenhatos forradalom után kézbe vehetett az irodalom iránt érdeklődő nagyközönség. Ha a kronológia felől vizsgáljuk, elsőként a munkaszolgálat gyötrelmeiről a témában több könyvet is jegyző György István *Halálraítéltek* (1957) című munkáját kell megemlíteni, ami részletes beszámolóval szolgált a szerzője által megélt megpróbáltatásokról. A legkevésbé minden bizonnyal Keszi Imre, az antifasiszta humanizmus jegyében íródott *Elysium* (1958) című regényének lapjairól kell lefújni a rárakódott

HORVÁTH PÉTER (1975) filozófus, irodalomtörténész.

1 Szántó Tibor: *Árnyékvilág*. Bp., 1959, Magvető, 422.

port, mivel megfilmesítésének köszönhetően ezt őrizte meg leginkább a közösségi emlékezet. Az önéletrajzi ihletésű *Élet a halál földjén* (1959) alkotásról már kevésbé mondható el ugyanez, a legfelsőbb pártvezetésig jutó Betlen Oszkár a koncentrációs táborban megszerveződő kommunista pártnak állított ideológikus elkötelezettségét hűen kifejező emlékművet. A *Szabad Nép* főszerkesztőjéhez hasonlóan újságíróként dolgozó Ják Sándor is a táborok túlélő tanúságtevői közé tartozott, aki a Dora lágerben szerzett borzalmas élményeit az *Ember a máglyán* (1959) című könyvében örökítette meg. Szintén saját tapasztalatain alapultak az újságíró Bodó Bélának a *Káin visszatért* (1959) kötetbe összegyűjtött, a hírhedt kőszegi munkatáborról és az ausztriai gyalogmenetekről írott elbeszélései. Végezetül Erdődy János *A negyedik lovas* (1959) című művét érdemes megemlíteni, amely nem a szenvedők szempontjából, hanem a kispolgári Bodnár család pusztulásán keresztül mutatta be a negyvenes évek antiszemita valóságát.

A Pécsen született Szántó Tibor (1928–1970) rövid élete során aktív résztvevője volt a magyar irodalmi életnek, s hat elbeszéléskötetből és öt regényből álló írói életművet hagyott maga után az őt kevés figyelemre méltató, hálátlan utókorra. Származása miatt a zsidótörvények hatálya alá esett, s ahogy fia visszaemlékezéséből tudható, azok közé tartozott, akik a világháború utolsó éveiben csatlakoztak a szervezett ellenálláshoz.² Miután háborúellenes szervezkedés miatt elfogták, a nyilasok munkaszolgálatra vitték, sikeres szökése után a háború végéig bujkálni kényszerült. 1945 után a szovjet parancsnokságtól kapott propuszk birtokában újságíró lett, majd komisszárként visszakerült Pécsre, ahol 1952-ben megindította a *Jelenkor* elődjének számító *Dunántúl* című irodalmi folyóiratot.³ Gelléri Andor Endre stílusára emlékeztető realista írásaiból összeállított első novelláskötete *Triciklin* (1955) címmel jelent meg, a másodikat, a *Beziéres-i lehetetlenségeket* 1957 februárjában betiltották. Bár Szántó az ötvenhatos forradalom alatt a munkástanács tagjaként mérsékelt magatartást tanúsított, egy dilettáns költő rendőrnnyomozóként megtorolta rajta műveiről tett nevelő célzatú bíráló megjegyzéseit, emiatt 1957 novemberében vizsgálati fogságba került. Amikor hét hónap múlva kiszabadult, amúgy is rossz látása súlyosan károsodott, élete hátralevő tizenkét évét meghasonlottan, nagyrészt a vakság fenyegetésében, pesti lakásába visszahúzódva élte le. Az *Árnyékvilág* keletkezéstörténetének fontos része, hogy Szántó életének mélypontján, 1958-ban vetette papírra, szorgalmasan teljesítve az önmagára kirótt napi húsz oldalas penzumot.⁴ Érdekes párhuzam, hogy hasonló élethelyzet motiválta a „kritikusi terrorjáról” elhíresült Keszzi Imrét, aki szintén azután látott neki az *Elysiumnak*, hogy a forradalmat követően elvesztette oktatói állását a Színművészeti Főiskolán,

2 Szántó Péter: Apám regénye. In *Élet és irodalom*, 1988. január 29., 5. szám, 10.

3 Szántó szerkesztői működéséről I. Csányi László: Szántó Tibor és a Dunántúl. In *Jelenkor*, 1988, 10, 957–959.

4 Galsai Pongrác: Elfogultság nélkül. Vázlat Szántó Tiborról. In *Kortárs*, 1971, 6, 925.

s marginális társadalmi helyzetbe kényszerült. Vidor Miklós visszaemlékezése szerint barátját, Szántót közvetlenül személyének meghurcolása, letartóztatása inspirálta könyvének megírására: „Az igazság az, hogy szabadulása után, naponta egy-egy ívnyit lekenve írta meg, gúnyos nemtörődömséggel és tán elégtételül is azért, amin keresztül kellett mennie.”⁵ A szerző ígérete szerint a regénynek *Napvilág* címmel lett volna folytatása is, ez azonban végül sosem készült el.

Pályatársai Szántót elsősorban novellái miatt respektálták, első regénye éppúgy nem hozta el számára a sikert, ahogy későbbi nagyepikai alkotásai (*Végjáték*, *Bálnákról is beszélünk*) sem. Mindez aligha véletlen, az *Árnyékvilág* művészi színvonala mai olvasóját sem képes meggyőzni arról, hogy igazat kellene adnia Lengyel Balázsnak, aki Szántóban – ha nem is a sikeres, de – a titkos jó íróként vélte felfedezni.⁶ Alkotói szerepfelfogásától nem állt távol az erkölcsi jellegű képviseleti beszéd vállalása, ahogy halála előtt adott interjújában fogalmazott, „a magukat kifejezni nem tudók, nem akarók” helyett kívánt szólni. Ars poe-
ticája szerint elsősorban a változás és változatlanság közti abszurd viszony foglalkoztatta: „Engem leginkább a megmásíthatatlannak a megmásítása érdekel. Figyelmem fókuszában az áll, amikor reális ok, igény, szükség, lehetőség volna a változásra, és valaki vagy valami abszurdul nem változik.”⁷

Az *Árnyékvilág* 1959-ben jelent meg, amikor a holokauszt megjelenését a társadalmi nyilvánosságban a Kádár-rendszer antifasiszta esztétikai ideológiája uralta. Az ötvenhatos forradalom után több mint tízezer zsidó vándorolt ki annak ellenére, hogy a központi zsidópolitika az antikommunizmustól való félelmében már fellépett a nyilvános antiszemitizmus ellen, amitől a pártállam a védelmet az új asszimilációs ajánlat elfogadásához kötötte.⁸ A kortársi visszaemlékezések feltételezése szerint a zsidópolitikában 1956 és 1958 között fordulat zajlott le, amennyiben a zsidó identitást az izraelita hitre korlátozó tabut ekkor váltotta fel a fasiszta ellenforradalomként megbélyegzett 56-os eseményeknek a tabusítása.⁹

A kultúrpolitikának a műalkotások történelemábrázolásával szemben támasztott követelményei közt a kommunista hősök illegális tevékenysége mellett a szereplők társadalmi osztályhelyzetének a megjelenítése állt. Az *Árnyékvilág* poétikája csak az utóbbi elvárásnak tesz maradéktalanul eleget, mert bár ifjú főhősének minden vágya, hogy csatlakozzon a földalatti ellenálláshoz, ez nem sikerül neki. Az „illegális mozgalom ábrázolásának hiányát” a kritikusok nem haboztak

5 Vidor Miklós: Író és regényhős: Szántó Tibor. In *Magyar Nemzet*, 1993. február 16., 39. szám, 11.

6 Lengyel Balázs: Egy kérdés Szántó Tiborról. In *Új Látóhatár*, 1968, 9–10, 950.

7 Galsai Pongrác: Elkésett beszélgetések Szántó Tiborral. In *Jelenkor*, 1970, 5, 422.

8 Kovács András: *A Kádár-rendszer és a zsidók*. Bp., 2019, Corvina, 34–35.

9 Richard S. Esbenshade: A holokausztlemlekezet másképpen. A magyar antifasiszta irodalom. In *Múltunk*, 2019, 2, 66. A szerző Kószeg Ferenc visszaemlékező álláspontját tolmácsolja. L. még Ember Mária: A holocaust a magyar prózairodalomban. In *Magyar Nemzet*, 1990. szeptember 8., 211. szám, 11.

felroni Szántónak, amint azt sem, hogy a nyilasok által halálra kínzott kommunista mellékszereplője „nem szerves része a regénynek, szükségfigura, illusztratív alak csupán”,¹⁰ s kötetében elmarad a haladó erők és fasizmus közti drámai összeütközés. Annak ellenére, hogy a kommunista párt dicsőítését elhanyagolta, a mű összességében nem ment szembe az ideologikus normákkal, talán ezért feltételezték róla, hogy pozitív pedagógiai hatást gyakorolhat a fiatalokra: „Az emberiségtől és szenvedélyes fasisztaellenességtől áthatott írás különösen érettebb ifjúságunknak lesz tanulságos, elgondolkoztató olvasmánya.”¹¹ A korszakban persze jelent meg olyan regény, amely sikeresen kötötte össze az ellenállási mozgalom és a nevelő célzatú művészi ábrázolást, ezt példázza Földes Péter *Mókuli* (1961) című epikai alkotása.¹² A feltehetően egyetlen ifjúsági magyar holokausztregény érdekessége, hogy nyíltan beszélt a faji megkülönböztetés náci gyakorlatáról, múltreprezentációja ennyiben meghaladta a népirtás rasszista biopolitikáját kitakaró antifasiszta retorikát, miközben szintén hiányoztak szereplői tablójából a kommunista párttagok. Az árván maradt öt éves zsidó kisfiú életét a történet szerint a magyarországi svábokat és cigányokat soraiban tudó szervezett ellenállási mozgalom menti ki az ostromlott Budapestről, aki a befejezésben a szovjet katonák közvetítésével talál vissza az őt gyámolító, alacsony társadalmi származású fogadott szüleihez. A fővárosban működő fegyveres ellenállás epikai ábrázolása később más művekben is megjelenik, de jellemzően kevésbé játszik fontos szerepet. *A Szent Imre-induló* (1975) Moldova-regényben például csak futólag része a cselekménynek, akkor is negatív színben merül fel: a gettó küszöbön álló felszámolását megakadályozó Koterba nevű lengyel menekült még a kapcsolatfelvétel lehetőségét is elveti az ellenállókkal, mondván, az elszigetelten létező csoportoktól nem várható támogatás.¹³ A kérdés talán a legkülönösebb kontextusban Gyertyán Ervin *A szemüveg a porban* (1975) művében jelenik meg egy kurta epizód erejéig: a cionisták szélsőbaloldali szárnyában aktív Bandler Tibor nevű gimnazista mellékszereplőt majdnem azért zárják ki a mozgalomból, mert a vezetőség döntése ellenére kapcsolatba lép az őt és társait nem nagy bizalommal fogadó kommunista ellenállókkal.¹⁴

Az *Árnyékvilág* kritikussai közül Falus Róbert volt az, aki Szántó javára írta, hogy a témát feldolgozó korabeli regények közül „a legkövetkezetesebben ő választott munkáshősöket történetének hordozójául, hőseiül”.¹⁵ A kommunista ellenálló mellőzése ellenére a recenziók siettek elismerni, hogy az író „szenvedélyesen antifasiszta és humanista, sőt, humanizmusa a marxista osztályelmélet

10 Nemes Gábor: *Árnyékvilág*. Szántó Tibor regénye. In *Tiszatáj*, 1960, 1, 10.

11 B. G.: Szántó Tibor: *Árnyékvilág*. In *Könyvtáros*, 1960, 5, 387–388.

12 Földes Péter: *Mókuli*. Bp., 1961, Móra.

13 Moldova György: *A Szent Imre-induló*. In *A Szent Imre-induló. Ellhúzódó szüzesség*. Bp., 1981, Magvető, 152.

14 Gyertyán Ervin: *Szemüveg a porban*. Bp., 1975, Magvető, 347–348.

15 Falus Róbert: *Világok mezsgyéjén*. In *Élet és irodalom*, 1960. április 1., 14. szám, 1.

alapján áll”.¹⁶ A regény epikai világának kétségtelen sajátossága, hogy nem csupán az üldözők és üldözöttek között folyik élet-halál harc, hanem társadalmi osztályhelyzet alapján is felszínre kerülnek a szereplők közti ellentétek. A kiváltságaikkal visszaélő gazdagok iránti ellenszenv része az elfogult jellemrajznak, a sematikus karakterfestés a gazdagokat negatív, a szegényeket egyoldalúan pozitív színben tünteti fel. Szántó ebből a szempontból szakít a holokauszt-reprezentáció konvencióival, bár az ideológiai meggyőződésből vállalt tudatos osztályharc egyáltalán nincs benne jelen, a vagyoni helyzetből eredő szociális szembenállás és szolidaritás talán nagyobb mértékben befolyásolja a szereplői értékválasztásokat, mint az állami zsidópolitikához való személyes viszonyulásmód. Ez köszön vissza a Fibor nevű főszereplő apjának a megjegyzéséből, miszerint a gazdagok kivétel nélkül „gyalázatos népség”, függetlenül attól, zsidók, avagy sem, illetve a mellékfigura, Dobroviczky István eszmefuttatásában, miszerint az osztályalapú kommunizmus nem az életüktől, amint arra a nyilasok törekszenek, hanem a vagyonuktól akarja megfosztani a zsidó gyártulajdonosokat.¹⁷ Az osztályellentétek a védett házban összeverődött zsidó menekültek együttélését is megmérgezik, az előjogaihoz nagy hangon ragaszkodó vidéki gazdag kupeccel szemben csak nyílt konfliktus árán sikerül a többség érdekeit érvényesíteni. Amint ezek az epizódok is mutatják, a regény társadalomképe meglehetősen határozottsággal képviseli a szociális igazságosság és egyenlőség eszmei üzenetét.

Az *Árnyékvilág* 1959-ben történő megjelentetése a maga nemében igazi kuriózum a magyar holokausztirodalom történetében. A könyv ugyanis azzal „büszkélkedhet”, hogy iránymutató kiadói előszóval az első oldalán jelent meg. A rövid értékelés preventív jellegű diszkurzív műveletével a Magvető szerkesztői aligha kétséges, hogy az esetleges támadásoknak kívánták elejét venni. A felütésnél ezért tartották mindjárt fontosnak leszögezni, hogy a korabeli társadalmi összefüggések ábrázolásbeli hiánya és az „az itt-ott vitatható hangvétel ellenére” a regény összességében a szerző „életigenléséről és szenvedélyes fasisztaellenességéről” tanúskodik. A szokatlan kiadói gyakorlat kontraproduktívnek bizonyult, s kivívta a mű kritikusaik általános nemtetszését. Még a rövid ismertetések szerzői is úgy látták, hogy „fölösleges is, csaknem bántó is a kiadó ’magyarázkodó’ előszava”;¹⁸ egy *Népszabadság*-ban olvasható cikk pedig kizárólag az előszó bírálatával foglalkozott.¹⁹

Rátérve Szántó kötetének elemzésére, a regényidő az 1943 és 1944 szilvesztere közti egy évet fogja át, s kizárólag a háború budapesti eseményeire fókuszál.

16 Garamvölgyi Magda: *Árnyékvilág*. Szántó Tibor regénye. In *Élet és irodalom*, 1960. április 29., 18. szám, 6.

17 Szántó Tibor: *Árnyékvilág*. Bp., 1959, Magvető, 305, 411.

18 –ért: Szántó Tibor: *Árnyékvilág*. In *Film, Színház, Muzsika*, 1960. február 26., 9. szám, 44.

19 Név nélkül: *Könyvkiadás és könyvkritika*. In *Népszabadság*, 1960. február 7., 32. szám, 8; 1. még F. V.: Szántó Tibor: *Árnyékvilág*. In *Népszava*, 1960. április 24., 97. szám, 4.

A műben tehát a holokausztból a pesti zsidóság üldöztetése képezi az ábrázolás tárgyát. A szerző szinte minden historikus kelléket felsorakoztat, ami a hiteles történelmi valóság felidézéséhez szükséges, a csillagos házaktól a haláltáborokról és gázkamrákról érkező híreken, a Waldsee-képeslapokon, a gettón és a józsefvárosi transzportokon át a Schutzpassokig. A korrajz mégsem kerekedik egészsé, a meggyőző múltképhez a kalandos, gyakran nehezen hihető helyzetekben tobzódó cselekmény járul a legkevésbé hozzá.

Az elbeszélés a zsidó fiú Fibor Sándor előérzetével indul, aki félelmében meg van győződve arról, hogy nem fogja megélni a következő évet. A befogadói elvárásokat a proleptikus túléléstörténet a végkifejletre kondicionálja, így a regény olvasását az a kérdés vezeti, vajon igaznak bizonyul-e végül a baljóslatú megérzés. Fibor alakja nem áll távol a kópé-regények hősétől, képzeletét teljesen leköti a hősi tett ábrándja, amivel a lányok csodálatát szeretné elnyerni. Zsidóként szüleivel és Knett Ágnes nevű barátnőjével együtt elszenvedője a gyilkos és kirekesztő antiszemitizmusnak, azonban velük ellentétben egyetlen helyzetben sem fogadja el a kiszolgáltatott áldozati szerepet. Fibor mindig cselekvően keresi a szökés és ellenállás lehetőségét, amikor elkapják a nyilasok, találékony-sága és bátorsága folytán kijut a téglagyárból, ahogy a villamoson is meglép fogvatartói keze közül. Legfontosabb célja, hogy csatlakozzon az illegális mozgalomhoz, nem vezet eredményre, így magának kell megtalálnia az ellenállás megszervezéséhez az utat. A szereplői életpályák szintjén vele párhuzamosan egy másik, némileg idősebb, kifutóként dolgozó magyar fiú története bontakozik ki. Az árván maradt Levél Károly a kizsákmányolt kispolgárok közé tartozik, aki elől a zsidó gyártulajdonosok eltitkolják, hogy szülei halálos balesetét egy kormánypárti politikus fia okozta. A regényben ő képviseli a többségi magyar társadalom azon szűk rétegét, amely vállalja a nyílt konfliktust a nyilasokkal szemben, emiatt az üldözöttek oldalára kerül. Társadalmi kiszolgáltatottságát a mű harmadik kulcsszereplője, a gátlástalan nagyotkés Roboz Tamás igyekszik kihasználni, akit zsidóként egyedül saját túlélése foglalkoztat. A fordulatos történetészövésről mindent elmond, hogy Roboz dzsentri szeretője, Doboczka Annamária Levél kedvese lesz, amíg a nő akaratlan közreműködésével a fiú a nyilasok fogságába nem kerül. A kapcsolat felbomlása az osztálykülönbségek tartós áthidalásának kudarcát szemlélteti, mivel az *Árnyékvilág*ban az emberi viselkedést tendenciózusan a társadalmi helyzet határozza meg, ahogy a regény egyik korabeli kritikusa megfogalmazta: „A »kis sorsok« benne öntörvényeik szerint alakulnak – látszólag; a mélyebb összefüggésekre, az igazi, nagy mozgó-törvényekre jórészt csak villanásnyi fények esnek.”²⁰

A regény holokauszt-reprezentációjának sajátossága, hogy a zsidó identitás tárgyalása csak marginális szerepet játszik benne. A származási és vallási hovatartozás különbsége a felvonultatott szereplőgárda tagjai közül sokatmondóan kizárólag a nyilassá átvedlett zsidó Roboz számára életbevágó kérdés.

20 F. V.: Szántó Tibor: *Árnyékvilág*. In *Népszava*, 1960. április 24., 97. szám, 4.

A szöveg egyedül Levél Károly és Roboz Tamás párbeszédében tárgyalja a zsidó önazonosság problémáját, amikor Levél személyi iratai Fibor papírjaiért cserébe Robozhoz kerülnek. Az evangélikus hitű Roboz ekkor hívja fel tájékozatlan beszélgetőpartnere figyelmét, hogy zsidónak lenni nem a vallást jelenti, hanem azt a sorsot, ami az ukrainai munkaszolgálatosoknak és a tömeggyilkosságok áldozatainak jutott: „Tudom jól, hogy háború van, akárki meghalhat. Azt a veszélyt, amit bárki más, én is vállalom. De miért közösködjem én a zsidókkal?... Ezért aztán keresztény papírokat szeretnék venni...”²¹ A másik két főhőstől Roboz sem különbözik abban, hogy megtagadja a neki szánt áldozati szerepet, s hozzájuk hasonlóan rendkívül leleményesen próbál meg túljárni ellenségei eszén. A zsidóellenes politika által kikényszerített közös származáson alapuló összetartozás-tudat a Fibor család és a csillagos ház lakóinak kiszolgáltatottságán keresztül jelenik meg a regényben, ezen túlmenően azonban a zsidó múlt vagy kultúra közösségformáló, identitásmeghatározó jelentősége éppúgy nem része az epikai világalkotásnak, ahogy a rasszista fajpolitika ideológiai premiszáinak kifejtése sem. Szántó írói világnézetére jellemző, hogy művében a külső tényezők közül a társadalmi osztályhelyzet még a zsidóüldözések idején is nagyobb mértékben meghatározza a szereplők cselekvéseit, mint az államhatalom származáselvű diszkriminatív fajpolitikája. Ezt a felfogást szemlélteti a zsidókkal, köztük a saját apjával való közösségvállalást a nyilas pártba való belépésével megtagadó Roboz figurája, akinek karaktere a gazdag zsidó szélsőségesen opportunista és elvtelen önzésének politikai indíttatású illusztrációjaként értelmezhető a szövegben.

A talpraesett pesti fiatalok, Fibor és Levél sorsa azonos mintát követ, mindketten elvesztik a családjukat és elszakadnak szerelmeiktől. A két cselekményszál az író úgy alakítja, hogy a végén a szereplők találkozzanak egymással: fegyveres szökését követően Levél a Fibor vezette védett házban talál menedékre. A regénynarráció nem kínál fel külső nézőpontot, ahogy arra az egyik recenzius rámutatott, a point de rue technika a tizenhat és a húszéves munkásfiú szemszögéből láttatja az eseményeket.²² Mivel hiányzik az omnipotens elbeszélő, így a történelmi háttér csak korlátozottan jelenik meg, a mű világnézeti érték-felfogását a szereplői magatartások közvetítik. A regény tehát kamasz főhősök kalandjain keresztül mutatja be az 1944-es év történéseit. Szántó a *Tízezer rendszám* (1970) című ifjúsági regényében hasonlóan dolgozta fel témáját, az 1943-ban játszódó történetben szintén fiatalok állnak a történet középpontjában: egy iskolás osztály tízezer rendszám összegyűjtését tűzi ki célul, ami a rendőrség és a nyilasok figyelmét is felkelti. Az író legnépszerűbb művében Várady detektív, látva a konspirációs eljárást, kilép a rendőrségtől, és visszavonul a hivatásától.²³

21 Szántó: i. m. 38.

22 Nemes: i. m. 10.

23 Szántó Tibor: *Tízezer rendszám*. Bp., 1965, Kozmosz Könyvek. A kötet kritikái közül I. Szöllösy Kálmán: *Tízezer rendszám*. In *Jelenkor*, 1966, 8, 765–766.

A szilveszteri befejezésben a Fibornak Levél által adott atyai pofon a maga kijózanító gesztusával végleg rácsafol a nyitánybeli halálsejtelemre. A kamaszok barátságában úgy tűnhet, hogy Szántó – Keszi *Elysium*ához hasonlóan – a magyar–zsidó együttélés közös jövőjét mutatja fel. Az *Árnyékvilág* a holokauszt túlélés eszmei jelentését azonban nem a magyar–zsidó viszonyra redukálva fogalmazza meg, direkt identitáspolitikai irányultság hiányában a magyar és a zsidó önazonosság elfogadása vagy elutasítása nem befolyásolja a főszereplők fejlődését. Szintén a születéssel kapott származási identitás eliminálása érhető tetten a személyazonosságot igazoló dokumentumoknak a nyilas-zsidó Roboz általi felcserelésében, ami közvetlenül demonstrálja, hogy az önmeghatározás új technikái a születési névvel járó örökség teljes kiiktatását feltételezik. A két fiataalt a nemzedéki összetartozás-tudat és a társadalmi rétegszolidaritás mellett a közös ellenség elleni harc kapcsolja össze egymással. Bár Ungvári Tamás kifogásolta, hogy egyikükben sem megy végbe jellemfejlődés,²⁴ ez annyiban nem feltétlenül helytálló észrevétel, hogy mindkét szereplő eljut családtagjaik passzív környezetéből a bátor, cselekvő ellenállás etikájának nyílt, közösségtől képviselhetőig. A regény értékrendjében a közösségvállalás szempontjából a két fiú pozitív példájával szemben Roboz testesíti meg az erkölcsi árulást és önfeladást, amikor az üldözöttek oldaláról átáll a politikai hatalommal rendelkező nyilasok közé.

A műből kiolvasható értékrend teljes egészében egy másik gyerekszereplő, Illos Jani kritikáján keresztül tárul fel. Bár nem zsidó, Illos csillagos házban lakik, s miközben papnak tanul, horoszkópok készítésével foglalkozik. Az asztrológiai motívumnak a szövegben önéletrajzi hitele van, Szántó elmondása szerint ugyanis, amikor hőséhez hasonlóan egy malomban dolgozott, neki is módja nyílt megismerni horoszkópját, azt, hogy sorsát a szertelen közösségi feloldódás és a szerzetesi elvonultság feszültsége alakítja.²⁵ Illos emberismeretét dicséri, hogy az általa adott jellemrajz pontosan leleplezi Fibor hőstípusát, akit nem rendkívüli lelki ereje, hanem nagyravágyása emel ki a többiek közül. Mindez azt sejteti, hogy a Fibornak elválásukkor átadott keresztretjvény hasonlóan találó igazsággal fog majd szolgálni megfajtésekor. Illos nem éli túl a nyilas terrort, amikor egy zsidó férfi érdekében rátámad az erőszakos katonára, az utcán hasba lövik. Halála értelmetlennek áldozatnak bizonyul, erőtlenség magánakciója nem alkalmas arra, hogy megmentse másokat. Retjvényének megoldása, miszerint Sanyi becsületos módon elért túlélése értékesebb, mert az erkölcsi elvek mellőzésével könnyebben menekülhetett volna meg, Fibor számára nem több, mint „kenetteljes papi szöveg”. A nyilasok kínzását kiálló Levél Feri egy fokkal tovább jut az események értelmezésében, amikor a közösségteremtő antifasiszta fegyveres harcban látja a túlélés egyedüli zálogát,

24 Ungvári Tamás: Szántó Tibor. In *Magyar Nemzet*, 1960. február 27., 49. szám, 4.

25 Galsai Pongrác: Elkésett beszélgetések Szántó Tiborral. In *Jelenkor*, 1970, 5, 419.

s kimondja, hogy „nem csak az erkölcs ellen lehet élni, a rossz ellen harcolni is lehet”.²⁶

Az *Árnyékvilág* összességében az irodalmi holokauszt-reprezentáció olyan példajaként vehető számba, amely bemutatja a nyilasok kegyetlenkedéseit, az áldozatok embertelen szenvedését, ezen túlmenően mégis az életben maradáshoz szükséges, a politikai ideológiától és pártaktivista elhivatottságtól mentes antifasiszta túlélői magatartást állítja a középpontba. Az alapgondolat művészi kidolgozását Szántónak viszont nem igazán sikerült megoldania. A regény egyik értő kritikusa nem minden alap nélkül állapíthatta meg, hogy a mű szereplői „már eleve életre, vagy halálra ítélt statisztái az életnek”: „Az író nem mondja ki a tételt, de félreérthetetlenül érzékelteti, hogy a cselekvők, a jó értelemben ügyeskedők, akiknek helyén van a szívük és eszük, azok megmaradnak.”²⁷ Az író épp azon okból volt kénytelen a cselekményalakításban „kierőszakolt esetlegességekkel, váratlan, kiagyalt fordulatokkal dolgozni”, hogy ily módon igazolja művének tézisét. Az életrajzi háttér részletes ismeretének hiányában nehéz eldönteni, hogy a műigazságnak ez a megfogalmazása mennyiben tekinthető az 1944-es évet tizenhat évesen megélő Szántó személyes tapasztalatain alapuló belátásának, vagy inkább politikai meggyőződésének művészi összefoglalását kell-e benne látnunk.

A kalandokkal tarkított cselekménysor végül látszólag eléri célját, s a kamaszfiúk szövetségében már akkor maradéktalanul beteljesedik az antifasiszta ellenállás eszméje, mielőtt a szovjet csapatok offenzívája kiűzné a németeket és a nyilasokat Budapestről. A regény poétikája mellőzi a dicsőséges szovjet hadsereg győzelmének ábrázolását, emiatt értelemszerűen nem sorolható be az ötvenes években népszerű felszabadulás-regények műfajába.²⁸ A legfontosabb ideologikus normát jelentő felszabadulás hiányában felmerül a kérdés, hogy mit mond a mű az ily módon előálló problémáról, azaz ebben a helyzetben miképpen valósítható meg a nációkkal és nyilasokkal szemben győzelemként értékelhető holokauszt-túlélés. Az *Árnyékvilág* holokauszt-ábrázolásának sajátos ismertetőjegye, hogy a főváros felszabadítása előtt a túlélés úgy jelenik meg a szövegben, mint a nyilas államhatalommal szemben alulról szerveződő közösségi összefogás sikeres önvédelmi stratégiája. Szántó regénye nem a magányos túlélő egzisztencia szemtanúságának felmutatásával zárul, mint a *Sorstalanság*, benne az életben maradás lehetőségét a korlátozott érvényű, behatárolt hatókörű, az üldözöttek összefogásán alapuló defenzív szabadság hordozza magában.

A két főszereplőnek a belső erők egyesítését kifejező új közössége azonban önmagában bizonyosan nem lehetett elegendő a közös túléléshez, legalábbis

26 Szántó: i. m. 435.

27 E.: Szántó Tibor: *Árnyékvilág*. In *Irodalmi Újság*, 1960. szeptember 15., 18. szám, 10.

28 A felszabadulás-regényekről I. Kisantal Tamás: A zsidóüldözés ábrázolása az 1950-es évek magyar irodalmában. In *Mesterek és tanítványok*. Szerk. Czeferner Dóra, Böhm Gábor, Fedeles Tamás. Pécs, 2018, PTE-BTK TDT, 165–187.

amennyiben a történelmi ábrázolás hitelességét fenn akarta tartani a regény szerzője. S ez még akkor is megállapítható, ha Fibor és Levél együttműködése a védett házba menekültek megóvásában megtalálja saját humanista igazolását. A két fiú együtt testesíti meg a civil alapon létrejött antifasiszta összefogást, érdemes ugyanakkor felhívni rá a figyelmet, hogy az ifjúkorban járó fiatalok férfiközössége mellett lányoknak, női szereplőknek már nem jutott rájuk szabott hősi feladat. Az *Árnyékvilág* talán legmeglepőbb poétikai megoldása, hogy az üldözöttek ellenállása a Vörös Hadsereg megérkezésének hiányában, a háborúból kimaradó szervezetek támogatásában nyer értelmet. A nyilasok tömeggyilkosságai elől menekülők számára Szántó regényében ugyanis végül egy vöröskeresztes védett ház lesz a biztonságot nyújtó menedék. A védett házak a magyar holokauszt során különleges státusszal felruházott fővárosi épületek voltak, amelyeket 1944 novemberében jelöltek ki a védlevéllel rendelkező zsidók számára mint a semleges államok képviselteinek diplomáciai védelme alatt álló lakóhelyiségeket. Több más nagykövet mellett a Nemzetközi Vöröskereszt budapesti képviselője, Friedrich Born is azok közé tartozott, akik ily módon vették ki a részüket a zsidók megmentésében. A regény nyitójelenetében a gyerek Fibor a csillagos házban még együtt szilveszterezik családjával és családi ismerősökkel, egy évvel később ugyanezen alkalomból már elszakadva szüleitől, felnőtté válva a védett ház parancsnokaként számolhat le egykori irracionális halálfélelmével. A lakók által folyamatos őrséggel megerősített vöröskeresztes védett ház az önszerveződő ellenállás központja, ahol – függetlenül a földalatti ellenállási mozgalomtól – egymás mellett küzdhet zsidó és magyar fiatal. Szántó műve feltehetően az '56-os forradalom és az író saját keserű tapasztalatai nyomán mellőzte a kommunista párttagok és a szovjet felszabadítók szerepeltetését, s a társadalmi elnyomást eltűrő, a passzív áldozati sorsot elfogadó szüleik világát maguk mögött hagyó, önállóan cselekvő, egymást bátorító forradalmi ifjúság képére formálta meg regényhőseinek karakterét. Ha az irodalom a helyes olvasásra szánt szó, melynek meghallására a belső fül szolgál, ahogy azt Gadamer vélelmezte,²⁹ akkor az *Árnyékvilág* esetében a holokauszt genocídiumára való emlékezés igazságát úgy kell olvasnunk, mint amelyben mindenekelőtt a Vöröskereszt támogatásával, a származásbeli különbségeken felülemelkedő, a közösségben együtt, fegyveresen kiharcolható túlélés beváltható ígéretét kell meghallani.

29 Hans-Georg Gadamer: Filozófia és irodalom. Ford. Poprády Judit. In *Az esztétika vége – vagy se vége, se hossza? A modern esztétikai gondolkodás paradigmái*. Szerk. Bacsó Béla. Budapest, 1995, Ikon Kiadó, ELTE Esztétikai Tanszék, 41–62.

„Barátkozni a kihűléssel, dermedéssel”

Oravecz Imre időskori költészete és az *Alkonynapló*

(*miért Oravecz?*)

„A költők öregkori munkásságát / fiatal kritikusok értékelik, [...] de honnan tudják, / milyen öregnek lenni?” – teszi fel a kérdést Oravecz Imre a *Távozó fa* című verseskötete egyik darabjában.¹ Véletlenül sem vitatván, hogy a harminc-hoz közelítve csak közvetve, az irodalmi szövegek által (és idősebb rokonaim beszámolóí nyomán) szereztem tapasztalatokat az öregségről, mégsem érzem úgy, hogy a téma csak felületesen érinthető vagy idegen (mondjuk így: távoli) lenne számomra, sőt, éppen a szajlai költő három legutóbbi kötete – *A megfelelő nap*, a *Távozó fa* és az *Alkonynapló* – az, ami rendkívüli hatásossággal számol be arról, milyen az elmúlás küszöbéről látni az életet. A lírai én, kiemelten igaz ez a naplóra, nehezen választható le a szerzői identitásról, mondhatni a kötetek egyik fő kompozicionális eleme az, hogy egy magányos, visszahúzó életet élő öregember számol be időskori mindennapjairól és élettapasztalatairól. *A Hangpróba* korábbi részeitől eltérően ezúttal nem egy induló író mutatunk be, hanem arra teszünk kísérletet, hogy egy fiatal kritikus értelmezze Oravecz Imre öregkori munkásságát, bizonyítva azt is, hogy e három kötet bőséges tapasztalatot szolgáltat ahhoz, hogy egy figyelmes olvasó ne csak értse, de át is érezze azt az élethelyzetet, amit a szövegek feldolgoznak, és életkorától függetlenül maga is az önvizsgálat útjára merészkedjen.

Oravecz Imre időskori alkotásait – kivonva ebből a korpusból a 2007–2018 között megjelenő regényeit – egy olyan háromszög határolja, melynek csúcsaira a *természet*, *öregség* és *elmúlás* kulcsfogalmait írhatnánk, ugyanis e témák sajátos kölcsönviszonyban állnak egymással, és közülük egyik sem jut kizárólagos érvényességre a többi rovására. Amikor Oravecz a természetről ír, abba minduntalan beleérti időskori önmagát, és szükségképpen játékba hozza az elmúlás fenyegetését – a kötetekben a fogalmak számos variációját megtaláljuk, de az a benyomásunk, hogy az egymástól való elválasztásuk csonkolt interpretációhoz

BARÁTH TIBOR (1996) Kincsesbányán élő irodalomkritikus.

1 Oravecz Imre: *Irodalom*, in uő.: *Távozó fa. Versek, 2005–2014*. Budapest, 2015, Magvető, 29.

vezetne, aligha változhat. A természet, az öregség és elmúlás szoros egységben állnak, nem vonhatók ki egymásból – ugyanakkor a hangsúlyok elmozdulhatnak, ebből a szempontból *A megfelelő nap* az elmúlás és a természet témái, az *Alkonynapló* az elmúlás és az öregség (az idős ember) topikjai felé mozdulnak el (ilyen, a szubjektív olvasmányélményből merítő felosztás szerint a *Távozó fában* a legharmonikusabb a viszony a fogalmak között). Esterházy Péter megállapítását, miszerint Oravecz Imre nélkül nincsen Szajla, a következőképpen fogalmazhatnánk át időskori verseire és naplójára vetítve: a természet és az elmúlás nélkül nincsen az öregember sem.

A fenti megállapítások tekintetbe vételével e három kulcsszó mentén szeretném áttekinteni kései líráját és naplóját.

(távozó tél)

A *Halászóembert* követően nyilvánvalóvá vált az is, hogy Szajla nélkül nincsen Oravecz Imre. A szülőfalu mindennapi életét és történetét szociografikus igényességgel elbeszélő költemények a múltra koncentráltak: a gyermekkor éveire, az Oravecz-felmenők életére, ezáltal a családtörténetre, de megismertette az olvasóval a táj földrajzi sajátosságait, azokat a történelmi korszakokat, melyek végérvényesen átfomálták a falu közösségét és rendjét, és bemutatta a helyi parasztok világát is. A kötetbe került versek 1987–1997 közöttre datálódtak, de a téma tovább élt, nemcsak a regényekben, de a most elemzett kötetekben is kibővült az a Szajla-kép, melyet a *Halászóemberben* – az alcím tanúsága szerint töredékesen – az olvasó elé tárt. A „minden kötetével pályáját újrakezdő”² Oravecz esetében példa nélküli volt korábban, hogy a könyv megírása ne jelentsen egyben szinte teljes váltást: a kimondhatatlannal és a kimondhatatlanért küzdő Héj beszédmódját a tárgyias költészetre cseréli az *Egy földterület növénytakarójának változása* címmel ellátott kötetben, majd a hopik életét és kultúráját verseli meg a személyes érintettség magas fokán megszólaló 1972. szeptember előtt. A *Halászóember* ugyancsak jól elkülöníthető az életmű korábbi állomásaitól, ám egyben fordulópont is: az utolsó két verseskötet és a napló sokkal szorosabb viszonyban állnak egymással. A naplóban reflexiókat találunk az életműben fontos szerepet betöltő versekre, életeseményekre, az is előfordul, hogy az utolsó kötetek egyik versét írja meg naplóbejegyzés formájában,³ és háttérinformációkkal látja el olvasóját, amik befolyásolhatják vagy hozzáadódhatnak a műértelmezésekhez (például sokat ír Kalifornia jelentéséről és jelentőségéről vagy éppen arról, hogyan ítélte meg később az 1972. szeptemberben elmesélt történetet és saját reakcióit). A két verseskötetben már közvetettebb a kapcsolat a Szajla-versekkel, hiszen az aprólékos leírásokat, a hosszabb formátumú verseket tömör,

2 Grendel Lajos: *A modern magyar irodalom története. Magyar líra és epika a 20. században*. Pozsony, 2019, Kalligram, 484.

3 Oravecz Imre: (Raynaud-szindróma), in uő.: *Alkonynapló*. Budapest, 2024, Magvető, 16.

sokszor haikuszerű nyelvre cseréli, a múlt helyett pedig elsősorban a jelenre fókuszál, a nagyobb változások és történelmi időtávlatok helyett pedig a mindennapokra helyezi a hangsúlyt. Míg a *Halászóember* inkább azt a kérdést járja körül, milyen volt Szajla és milyenné tették, *A megfelelő nap* és a *Távozó fa* inkább azt dolgozza fel, hogy az emlékezetében élő egykori Szajla árnyékában és végóráival mit tud kezdeni a lírai én. A „mi maradt Szajlából” kérdés a „hogyan lehet élni Szajla után” dilemmájává alakul át. „Fáj, hogy földben a föld szajlai művesei, parlagon a határ, és letarolva az erdők.”⁴ A legközvetlenebbül *A megfelelő nap* kötet utolsó két ciklusa kapcsolódik a Szajla-témához, a *Töredékpótlás* jelölten is a *Halászóember* toldásaként szerepel a könyvben, de ezt a két szövegcsoportot egy későbbi tanulmányomban fogom részletesebben érinteni.

Mint említettem, a most elemzett kötetek nem a nagy változásokra összpontosítanak, hanem a mindennapokra. *A megfelelő nap* első verse – az *Ötvenötödik tél* – egyszerű, (vidéken megszokott) hétköznapi helyzetet dolgoz fel: az ember ébredés után fát visz be, tüzet rak, és nyugodt tempóban nekilát aznapi teendőinek. A verset körbelengi a magány, de nem jut nagyobb hangsúlyhoz, inkább az életmű végén uralkodó időszemlélet bomlik ki: az élet a maga kimért tempójában telik, nem siet, szinte áll, de mégis sodródik – és sodorja magával a lírai ént is az elmúlás felé. Ez annak az élet- és sorsszemléletnek az alapja, ami a két utolsó verseskötetet meghatározza, ahogyan a naplóban is rá-rádöbben a bejegyzés írója, hogy hátralévő ideje rohamosan fogyatkozik. Oravecz Imre verseiben számolatlanul szerepelnek olyan természeti események és jelek, amik a mulandóságra emlékeztetik – befagy a kutyák itatójában a víz, költöznek a madarak, hullanak a levelek, sérül az erdő és a többi – de a lírai én, bár elégikus hangoltságban, mégis méltósággal tekint a természet fő törvényére, miszerint az élet mindig magában hordozza halálát is. Az elmúlás, bár aggasztja az embert, a maga természetességében van jelen az életben, a kései Oravecz-életmű egyik kardinális belátása, hogy az Idő és a Természet, ha nem is ugyanazok, mégis közeli rokonok. A természet ciklikussága (és egyáltalán a rendszer működése) elképzelhetetlen az időn kívül, ámde az idő hatása, a születéstől az elmúlásig vezető út mindig a természetben érhető tetten – és e kettő kontinuumában bontakozik ki a (harmadik testvérnek is tartható) Élet. A kései Oravecz elsősorban arra a kérdésre keresi a választ, mit jelent részesedni az Életből, azaz nemcsak együtt múlni az Idővel, hanem kitölteni a számunkra adatott időt, megélni a mindennapokat. Először az *Ejtendő én* című versben ajánl ehhez fogódzókat a lírai én: „Fordulj el magadtól, mint unt, csikorgó szerkezettől. / Összpontosíts a cinkékre, a cseresznyefára, a fény fehérjére.”⁵ Oravecz ezen a ponton amellet érvel, hogy az énközpontú világ helyébe egy művi, technikai korlátozottságtól mentesült, önmagáról megfeledkezni és feloldódni is képes emberiségnek kellene lépnie – mert amint az önmagunk iránti felfokozott

4 Oravecz Imre: (Fájdalom), in uő.: *Alkonynapló*, i. m., 2024, 12.

5 Oravecz Imre: *Ejtendő én*, in uő.: *A megfelelő nap*. Budapest, 2023, Magvető, 13.

érdeklődésünk lanyhul, sokkal inkább részesei lehetünk az egységnek. Oravecz hasonló belátásra jut tehát, mint Serres, aki az emberi léptékű csonkított időfogalom egyeduralkodói mivoltát tekintette a környezeti válság egyik fő okának.⁶ A szajlai költő kifelé tekint, a versekben hangsúlytalanná válik az identitás, inkább a természet leírása, szemrevételezése kerül előtérbe: ír a galagonyabokrot megcsócsáló szarvasról (*Végpont*), a „borzongó” fácánokról (*Téli alkony*), a mezei nyúl búvóhelyéről (*Vacok*). Akárcsak jó néhány versében, a naplójában is kiemelt figyelmet fordít az erdőben, patakparton tett sétákra, a szajlai környezet leírására, a kert megfigyelésére, kései művei szinte programszerűen mesélnek egy olyan életről, ami manapság napról napra távolibbnak, különállóbbnak tűnik – egy olyan életről, ami a természetben lelte meg otthonát és abban teljesedik ki. A versek nézőpontját is ez jellemzi, a szemlélődő lírai én beleoldódik a látványba, nem válik ki belőle, egyszerű lejegyző ő, nem identikus, nem egyedi, sőt kifejezetten neutrális és általános „hang” csupán. A ritka esetekben, amikor egyes szám első személyt használ, mintha csak véletlen tenné, nem önmagát kívánja viszontlátni a természetben, hanem – hasonlóan az ökolíra szemléletéhez – csak megtartja annak esélyét, hogy a természet által önmagára láthasson. De ezt is nagyon finoman, nagyon rejtve teszi, a befogadó csak sejtheti, hogy a tél (az évszakszimbolikának megfelelően) komoly fenyegetést jelent a lírai én számára, így mikor megjelennek a bogarak (*Biztatás*) olvadnak a vizek (*Téli itató*) és a nap gyűjteni kezdi erejét (*Boldogság*), a természet változásainak megéneklését elsősorban a túlélés felett érzett implicit öröm hívja elő. Ám a tavasz megérkezése már nem jelenti számára az újjászületést, a megfiatalodást, az ébredő erőt – inkább nyugalmat és örömet érez afelett, hogy az otthonaként ismert természetben, a szülőfalujában töltheti hátralevő idejét, mint írja is: „A teraszon állok a derűben, / [...] / és a szemközti temetőt nézem. / Mikor elmentem innen, / nem reméltem volna, / hogy mégis oda kerülök.”⁷ A ciklus leghosszabb, egyben a kötet címadó verse szintén e szellemben íródott – a tél elmúltát örömteli nyugalom lengi körül, ez a megfelelő nap arra..., hogy a lírai én élete véget érjen. Éppen itt, a tavasz kezdetén, a távozó télben. Mint későbbi kulcsversében, a *Téli éjszakában*, itt is csend és üresség honol („közel és távol senki, / se a határban, se az úton”), a végtelen, kiterjedt természet apró részének tűnik az ember („feljebb húzódott a szürkeség, / és ismét belátni a völgyet”), a lírai én feltűnés nélkül, alig észrevehetően próbál tenni-venni, míg az állatok aktívak (a cinkék a napraforgóval játszanak, a kutyák pajkosak), ugyanakkor a lírai én még nem rettenetesnek érzi a halált, hanem képes belenyugodni („könnyűnek és szabadnak érzem magam, // ilyen napon szeretnék meghalni”).⁸

6 Michel Serres: *A természeti szerződés*. Ford. Seregi Tamás. Budapest, 2021, Kijárat Kiadó-I. T. E. M. Alapítvány, 39–44, 152–153.

7 Oravecz Imre: Haza, in uő.: *A megfelelő nap*, i. m., 36.

8 Oravecz Imre: *A megfelelő nap*, in uő.: *A megfelelő nap*, i. m., 37–38.

(madarak, esték)

Oravecz Imre mind a két utolsó verseskötetébe készített egy-egy *Madárnaplót*, amik a kertjében és a közeli erdőkben lakó madarak életét dokumentálják. Különös hangsúlyt kap a kapcsolat idillinek tűnő mivolta, ugyanis mind a madarak, mind az emberek egymástól háborítatlanul élhetnek, ugyanakkor a függőségi viszonyok is felfedezhetők, mert a madarak a megfigyelés tárgyaiként mindig szem előtt maradnak, cserébe viszont könnyen megszerezhető élelemhez jutnak. Mondhatnánk akár azt, hogy megszokják az ember közelségét, azonban ez nem teljesen helytálló, mert inkább az etetési időhöz igazodnak, tapasztalattuk, hogy a lírai éntől nem kell tartaniuk, nem jelenti egyszersmind azt, hogy a társaságára szükségük lenne. Ezért nem is alakulhat ki gazda-(házi)állat viszony; ahogy a lírai én se próbálja befogni a madarakat, és megelégszik a szemlélődéssel, úgy a madarak sincsenek ráutalva a segítségére, nélküle is elegendő élelmet találnak (ahogyan arra több vers is kitér). A költeményekből kitérünk, hogy míg a lírai én számára egyre fontosabb, hogy időben feltöltse az etetőit, és „madarait” ne hagyja cserben, addig az állatok mit sem törődve az öregemberrel, folytatják addigi életüket, ám ezt inkább humorosan fogja fel a vers beszélője is: „A fenyvesben felkeltettem egy ökörszem érdeklődését. / [...] / megnézett és csalódottan tovarebbent.”⁹ Az állatvilág szeretetén túl az etetést a szülőfalu gondozása szintén indokolja. A negyedik versciklus (*Meglelt ölelés*) az egykorvult szajlai világot gyászolja, mindvégig ott motoszkál a kérdés, hogy ami volt, hogyan múlhatott el, hogy ez a végérvényesen eltűnt korszak átmenthető-e a jelenbe valamilyen szinten – így a madarak gondozása az otthon feltámasztását megcélzó vágyakra rímel. Persze ez egy ideális világ, ahol nincs anyahiány, ahol az apával jó viszonyt ápol a lírai én, ahol a gyermekeivel csak szorosabbá válhat a kapcsolata. Ahol olyan egyszerű minden, mint a madarakkal. A madarakkal, akikhez pozitív tapasztalatok és élmények kapcsolódnak, nem véletlenül vált visszatérő elemmé az életmű végén a madarak alakjában hazalátogató édesanya képe (például a *Látogató* és az *Üzenet* című versekben). Az Est címet viselő ciklus az idő napmozgással mérhető múlásának a naplója is lehetne. A természet (amint a nap egy év alatt körbejár), a környezet (ahogy a szülei sírját sejtí a temetőben), a helyszínek (egy régi út, ami emlékek tömegét hívja elő) válnak fontossá, itt érhető tetten leginkább a madárnaplókon kívül, hogy a természet a Serres-i értelemben vett belakható térré változik át. Olyanná, ami nem az emberé. A vakondok ellen vívott harc végül nem vereséget jelent, hanem felismeréssel szolgál: „mint furkálják össze-vissza gilisztát, pajort, lótetűt keresve a földet, / melyhez pontosan annyi joguk van, mint nekem”.¹⁰ Ez kiemelten igaz az erdőre nézve, amit egészen más túrázóként és ismerősként bejárni, de valahol ugyanazt jelenti: megelégni az otthonunkat a természetben. Ilyenkor pusztulása is mintha személyesen érintene minket, „Fáj az erdő pusztulása, / de

9 Oravecz: Találkozás, in uó.: *A megfelelő nap*, i. m., 49.

10 Oravecz: Vereség, in uó.: *A megfelelő nap*, i. m., 85.

legmélyebbre a derékmagasságban elfűrészelt törzsek vájnak”, hiszen sokkal inkább benne a helyünk, mint máshol, „csak ott érezhette magát otthon az idegenné vált világban”.¹¹ Mert máshol kevésbé. A párkapcsolata bár boldog, mintha nem jelentene igazi vigaszt számára, az irodalmi körökben pedig – vitathatatlan neve és rangja ellenére – mintha idegen, kiszorított lenne, mint megsejtheti az olvasó itt, mielőtt bizonyítaná később az *Alkonynapló*ban.

(Téli éjszaka)

A *Távozó fa* első versében a lírai én a lenyugvó napot szemléli, melankolikusan reflektálva egyúttal saját mulandóságára is. A kötet nem csak az első vers révén kötődik az előzőhöz, sikeresen átörökíti benne a szajlai költő *A megfelelő nap* szemléletbeli sajátosságait, alaphangulatát és gondolatvilágát, csak mindezt egy kiforrottabb szintre emeli, miközben az elmúláshoz közelebb érven még nagyobb (vagyis egyre elkerülhetlenebb) fenyegetésként számol a halállal. A *Távozó fű*ban már több létösszegző vers is szerepel, a lírai én pedig nem egy alkalommal a fókusz középebe kerül, nemcsak azért, mert a versek általában véve sokszor adnak teret az önreflexiónak, hanem mert bizonyos ciklusok szorosan kötődnek az életrajzi énhez, ilyen a 2005-ben született második kisfia miatt íródott *Matyi*, vagy az angol nyelvű költeményeket tartalmazó *December, morning*. Igaz, e két ciklus nem kap helyet mostani értelmezésemben, mert az a kötetnek, illetve az öregség témájának egyik kulcsversére, a *Téli éjszakára* összpontosít. Ez korántsem jelenti azt, hogy a többi költemény jelentőségét elvitatnám, de célszerűnek tartottam egy olyan mű értelmezésére fektetni a hangsúlyt, amiben koncentrálődik az életmű végét jellemző gondolkozás. A legtöbb versben a korábban is érdeklődésre számot tartó témák variálódnak, sokuk egy-egy gondolatmag csupán, de ezek mintha választ nyernének végül a *Téli éjszaka* sorai között. És vissza is köszönnek benne: a növekvő egyedüllét érzés, amiről az *Alapművelet* szól, végül abszolútumra jut, a gázspórolás banális témájában rejlő „fázósság” végül egzisztenciálisan teljesedik ki, jócskán túllépve a *Téli öröm* céljain, de a természet(i látvány) szeretete is különös felhangot nyer majd – *A látvány dicséretéből* még nyugodt derű olvasható ki, ahogy írja, „alapjában véve az egész egy és ugyanaz, napról napra, évről évre, / mégsem unom meg, mindig rabul ejt, / elnézném egész nap, / nem is értem, hogyan érdekelhet még más is”.

A *Téli éjszaka* részletesebb értelmezése reményeim szerint arra is rálátást adhat, hogyan „működik” az Oravecz-líra az életmű végén, noha tagadhatatlan, hogy komplexitását tekintve a legtöbb vers elmarad mögötte. Mindez már a terjedelmi különbségekből is adódik, a néhány soros uralkodó formát ebben az esetben a költő jóval tágasabbra szabta, az utolsó két verseskötetet szemrevételezve szinte hosszúversnek is tűnhetne, ez azonban nem jelenti azt, hogy a rövidebb darabok interpretációjakor a következőkben előadott folyamat ne lehetne

11 Oravecz: Erdő, in uő.: *A megfelelő nap*, i. m., 96.

gyümölcsöző – csupán számolnia kell a befogadónak azzal, hogy lólépésekben, bakugrásokban, továbbgondolásra való készséggel kell dolgoznia. A *Téli éjszaka* értelmezésekor ugyanis én a „határok” és „átbillenések” mentén fogom olvasni a verset, melyek részletesebbek, finomabbak és aprólékosan előkészítettek ebben a terjedelmesebb szövegben. Mindaz, amit a haikuszerű darabokban zökkenéseknek érezhet az olvasó, itt finom átmenetekké szelídül, nem az apró szilánkok rendeződnek szép lassan teljes képpé, hanem a rejtett előfeltevések tárulnak fel lépésenként. Elsősorban a vers képi világát szükséges tanulmányoznunk ennek belátásához, ám igen körmönfont módon változtatja a költő a vers képeit a realitás, az elvont, abszurd, filozófiai tartalmakkal való feltöltődés tengelyén. Első olvasásra azokkal a megszokott látványelemekkel találkozik az olvasó, amelyeket megszokhatott *A megfelelő nap* és a *Távozó fa* lapjain. Funkciójukat tekintve azonban szigorúan szervezik a szöveget, és a valóságoshoz való viszonyuk alapján négyállomásos utat rajzolnak fel, mely során a lírai én az érzékelhető világból kiindulva megközelítheti az érzékelésen túlit és bevonhatja a metafizika szféráját versének világába, mielőtt – lényegiségét érintő új tapasztalatokkal felvértezve – visszabilenre a hétköznapi valóságba. Oravecz tehát az általa használt képek tartalmi módosításaival, pontosabban fogalmazva: bővítésével tágitja ki szövegei értelmezési lehetőségeit. Alapvetően a szavak mindennapi értelmére építve alakította ki életművégi beszédmódját, de ezzel párhuzamosan saját jelentésekkel, filozófiai tartalmakkal, a tapasztalaton túli kísértésével is feltöltötte a visszatérő kifejezéseket, gyakran használt tájelemeit, közvetlen környezetét. Olyan ez, mint amikor egy átutazó talán észre sem veszi azt az utcában levő fát, amiről az ott lakók mindent tudnak, esetleg emlékeikkel kötődnek hozzá – az avatatlan szem számára „egy fa”, de a beavatottak számára nem ábrázolhatja az otthont olyan kép, amin ne szerepelne. A *Téli éjszaka* így értve beavatásvers.

„Nem süt a hold, / de jól látni az udvaron, / bevilágít az utcai lámpa”¹² – a vidéki éjszakák jól ismert látványával kezdődik a vers, az Oravecznél megszokott precíz leírással és plasztikus környezetábrázolással találkozunk. A vers első felének fő díszletei – mint az utcai lámpa, garázstető, bambuszlevél, pázsit, macska, kuvasz, kaukázusi – részletes rajzot adnak a lírai (és mint a naplóból tudható, az életrajzi) én szűk életteréről, egyszersmind betekintést adnak sorába. Szeretett faluja veszi körül, ámde mégis magányosan, elhagyatottan áll kertjében, a téli hidegben üresek az utcák, és az állatok is elbújnak, mélyen alszanak védett óljaikban. Nincs miért felneszelniük, a levegő sem rezdül, egyszerűen túlhűlt, nehéz, csak a lírai én lépései hallatszódhatnak, akiről „álmukban is tudják, / hogy én vagyok az”. Mivel a szövegben nem érzékelhető törés, a versszak további részét ugyanígy értelmezhetnénk – ámde az álom szó felbukkanása gyanúra adhat okot. Az álom problémájának és természetének megértése mindmáig az emberiség egyik lezárhatatlannak látszó feladatának tűnik –

12 Oravecz: *Téli éjszaka*, in uő.: *Távozó fa*. Budapest, 2015, Magvető, 31. A vers további idézetei ebből a kiadásból származnak.

nekünk ezen a ponton csupán annyi lényeges, hogy irodalmi művekben való felbukkanásának mindig speciális funkciója van. A *Téli éjszaka* esetében az átbillenést segíti elő, egy olyan szakaszba lépteti a verset, ahol a lírai én egyre inkább eltávolodik önmagától és az általa belakott tértől, a nézőpont egyszerű kiszélesítése helyett inkább az irányváltoztatásról van szó. A lírai én mintha mozdulatlan állna, miközben a leírás átlépi a ház, de még a falu határait is – és ez a csend állapota, a „síron túli magány” metaforikus megközelítése. Az álom szó megjelenése mintha az élet-halál közötti mezsgye terét építené a versbe: először még emberi nyomokra várunk („közel és távol se autó, se részeg gyalogos, / a szomszéd háza ablaka sötét, / nem villózik mögötte tévé”), de hamar be kell látnunk, hogy ez egy embertelen táj. Csend van, hideg és egy nem emberi világ („minden hideg, kemény, / a molekulák is, / csak nem koccannak össze”). A lírai ént „oldottsötét” veszi körül, nehezen átjárható közeg – annak elementáris tapasztalata, hogy az ember mennyire eltörpül a világban, mennyire kis részt is jelent ő a világegyetemből. Az „olvadtfekete” ég már a következő határátlépést készíti elő, a harmadik szakasz az ember által felérhetetlen, beláthatatlan égi szférákban játszódik. Míg a vidéki táj a sötétségbe borult és a lírai énnel együtt mozdulatlanra dermedt, addig a világűr pulzáló fényvel és állandó süllyedő mozgással van jelen, ami már a lírai én életére vonatkozóan hordoz baljóslatot („nem érzékelem, / csak az eredményét észlelem”), ami vissza is billenti a verset a kezdeti pontra: „felébredtem, és kijöttem a házból, / barátokozni a kihűléssel, a dermedéssel, / mely véget vet majd magányomnak, az égésnek”.

A vers tehát a következő útvonalat járja be: a mindennapi keretekből létrehozott vershelyzetből indul, ahol minden kimondhatónak és megfoghatónak tűnik, de a szinte földöntúlinak érzékelt csend és egyedüllét hatására az érzékelhetetlennel szembesül a lírai én, a világnak azzal a részével, melyre nincs befolyása, és egyre inkább eltörpül a hegyek mellett, az olvadtfekete ég alatt, a világegyetem részeként. Ez a különállóság, párosulva a kozmosszal szemben érzett magánnyal, egzisztenciális síkon csapódik le, s az elmúlás egyfajta megtapasztalását, az élet nagyságának felismerését, a csend abszolútumának megpillantását eredményezi. A vers arról szól, miként tapasztalja meg akaratlanul is a világban egyedül álló ember saját mulandóságát. S bár ez a tapasztalat nem írható le, mégis jól érzékeltethető, mert sajátos atmoszférája van: a költő a kihűlés és dermedés szavakkal utal rá, amik egyben egy olyan folyamatot is jelölnek, ami az emberi életfunkciók megszűnésekor végbemegy. A halálra való rádőbbenés érzékletes kifejezései ezek, nem igazán jelentésük, hangulatuk van inkább, aminek nyomait az életmű utolsó köteteiben rendre felfedezhetjük.

(napló)

Az *Alkonynapló* Oravecz Imre időskori, majdnem kétszáz sűrűn szedett oldalt kitevő naplója. Az eddigi utolsó műve, ami nem is nevezhető kifejezetten irodalminak, sokkal inkább szól az alkotóról, mint az írásról, rögzíti a hétköznapokat,

mesél a betegségekről, végigköveti egy kései szerelem útját a kibontakozástól a lemorzsolódásig, sokat beszél az emlékekről, Amerikáról, irodalomról, egy idős apa kétségeiről, a halálról... Míg a verseket a nagyfokú személyesség jellemezte, addig a napló már nem távolítja el a szerző személyétől a szövegekben megszólalót, a bejegyzések írója és szereplője egyértelműen azonosak egymással, ebből az aspektusból a napló klasszikus műfaji sajátosságai érvényesülnek. S ha ez így van, önként adódik a kérdés, miről lehet írni a naplóval kapcsolatban – mi köze van a verseskötetekhez? Főleg azért érdemes feltenni ezt a kérdést, mert mint nem fikciós mű alapvetően eltérő súlypontok szerint rendeződik, gyakran olyan problémák köré, amik a versek tereiből kiszorulnak, holott a naplóíró számára elsőrangú figyelemmel bírnak: a J.-vel való szerelem mellett ilyen például a Covid-19 időszaka vagy fiának, M. L.-nek a nevelési nehézségei. Írásom hátralevő részében nem a teljes naplóra koncentrálok majd, csupán néhány olyan bejegyzést vagy mondatot szeretnék kiemelni, amelyek véleményem szerint akár árnyalhatják az irodalmi szövegek értelmezését is, vagy valamilyen párhuzamba állíthatók azzal.

Nem mehetünk el szó nélkül amellett, hogy a két verseskötethez hasonlóan a nyitó bejegyzés is az elmúlással való megküzdéssel indul, Oravecz sajátos madárnaplós megfogalmazásában: „Elment a sárgarigó, a kakukk, a gólya, a fecske. Megvárod, míg visszajönnek?”¹³ A költeményekből ismert eljárás, hogy Oravecz a különböző állatok, növények, tájelemek változásait elősorolva fordítja a figyelmét önmagára és az idő múlásának problémájára, a naplóban szintén kedvelt és igen gyakran alkalmazott eszköz. Bejegyzései még részletesebbek, sőt nemcsak egyszeri állapotleírásokra, hanem az utánkövetésre is lehetősége nyílik: kutyája gyengélkedésekor a történet majdnem minden pontját érinti egy-egy bejegyzés, de az is előfordul, hogy a patakparti séta alatt tett döbbenetes felfedezését tudja napokkal később bővíteni, kijelenthető tehát, hogy bejegyzései jóval nyitottabbak, mint a versei.

Amikor Oravecz Imre *A megfelelő nap* és a *Távozó fa* verseiben a természetről ír, olyan érzésünk támadhat olvasóként, mintha még egy „hagyományos”, megbízható természet képe rajzolódna ki a versekben, nyoma sincs, legfeljebb elvétve, a környezeti krízisnek például – mintha Oravecz arról a természetről írna, ami a gyermekkorát meghatározta. Naplója már realisabb képet fest. „November, huszonöt fok meleg, derült ég, szikrázó napsütés. Megbolondult az időjárás” – kezdődik a *Téli nyár* című bejegyzés.¹⁴ Az *Egészségséta* főleg az emberek természetre gyakorolt hatásairól számol be, a zöldterületekre hordott szemérről, a patakka fogyatkozott folyóról, a magaslesben vadászók sunyi módszeréről.¹⁵ De mindeközben a Tarna-part még mindig vadállatok élőhelye,¹⁶

13 Oravecz Imre: (Őszi kérdés), in uő.: *Alkonynapló*, i. m., 2024, 7.

14 Oravecz Imre: (Téli nyár), in uő.: *Alkonynapló*, i. m., 2024, 14.

15 Oravecz Imre: (Egészségséta), in uő.: *Alkonynapló*, i. m., 2024, 16.

16 Oravecz Imre: (Idill), in uő.: *Alkonynapló*, i. m., 2024, 37.

s akár a madarakon, a fákon is nyomon lehet követni az idő múlását.¹⁷ A természet, ha máshol nem, Oravecz naplójában még elnyerheti szépségét, bár már a szajlai költő is egyre többször néz szembe a természetpusztítás fájdalmas és kéretlen nyomaival (mint az *Egy földterület...* verseiben tette egykor): hisz tél helyett nyár van, és az anyagi haszonért gyorsan feláldozhatók a természeti értékek: „Darnóban megint tarvágás folyik. Olyan, mintha örült sebészek altatás nélkül felnyitnák a mellkasomat, és eltávolítanának a tüdőmből egy egészséges részt”,¹⁸ vagy: „Különös, hogy civilizációnk a szemetet, miként a holtakat, a földbe temeti. Merénylet ez mind a holtak, mind a föld ellen.”¹⁹ Ám ahogyan az *Egy földterület...* zárásában is a természet embert túlélő, mindent átvészelő, hihetetlen erejét énekli és ünnepli meg, úgy a naplójában is találunk hasonló bejegyzést: „Nem valószínű, hogy ez vagy egy másik világvégzés kiirtja az emberi fajt. Ha mégis, jó látni, hogy rügyeznek a fák, sarjad a fű és nyílnak a tavaszi virágok, vagyis, utánunk is lesz még élet a földön, vagy csak akkor lesz igazán.”²⁰ Oravecz Imre kötetei nemcsak az öregségről tanítanak sokat az olvasóknak; üdvözlendő ez a jövőbe vetett bizalom, melyben a természetszeretet nyilvánul meg. Bár ő maga nem használta fel irodalmi műveit arra, hogy zöld üzeneteket adjon át, vagy változásra szólítsa fel az embereket, gondolkodása és hozzáállása alapján mégis az egyik legtermészetbarátabb kortárs (magyar) író a palettán, mert olyan ösztönösséggel szereti a természetet és él együtt azzal, ami a befogadók elé egy példaértékű, követésre érdemes modellt állít. Mert valahol itt kezdődik annak levetkőzése, hogy életünk csak úgy elteljen az idővel, itt nyílik esély arra, hogy részesülhessünk is az Életből.

17 Oravecz Imre: (Ősz), in uő.: *Alkonynapló*, i. m., 2024, 46.

18 Oravecz Imre: (Erdőgazdálkodás), in uő.: *Alkonynapló*, i. m., 2024, 60.

19 Oravecz Imre: (Merénylet), in uő.: *Alkonynapló*, i. m., 2024, 63.

20 Oravecz Imre: (Öröm), in uő.: *Alkonynapló*, i. m., 2024, 71.

Emberi sorsok, magyar sorsok

Lezsák Sándor: *Szellemfalu és egyéb jelenések*

Kairosz Kiadó, Budapest, 2023

Lezsák Sándor az elmúlt négy évtizedben nemcsak a nagy sikerű – és a háborús fenyegetés árnyékában újra egyre aktuálisabb – *Negyven vödör levegővel*, de az *Atilla fia*, *Csaba királyfi* történeti-romantikus és a *Nagypapa a bőröndben* groteszk „népszínművekkel” is igazolta, hogy drámaköltőként ugyancsak kortárs irodalmunk legjobbjai közé tartozik. Ennek megerősítése a Kairosz Kiadó gondozásában megjelent *Szellemfalu és egyéb jelenések* című, vegyes műfajú kötete is, amelynek dominánsan dramatikus darabjaiban a megelőző, nagyobb lélegzetű művek erényei egyesülnek. Nem véletlen, hogy a tíz (a numerikus szimbolikában a totalitás száma) egybekapcsolódó írásból álló korpusz egyfajta teljességet mutat fel: az *Utószót* jegyző Szakolczay Lajos kiváló meglátása szerint *világmodell s magyarságmodell* is – tehetjük hozzá.

Világmodell, hiszen a néhol fel-felszikkázó humor ellenére mélységesen emberi sorsok, úgy is mondhatnánk: az *Ember sorsa* jelenik meg itt. Diákoké, akiktől a hatalom elvette a biztos eligazodás lehetőségét, és akik ezért – szerzői telitalálattal – hasonlóképpen próbálnak visszavágni (*Felvidéki jelenés*, 1968), szabadságvágyó és boldogságkereső fiataloké, akiknek érvényesülését külső örök próbájként elbuktatni (*Szellemfalu*), családé, amelynek tagjai nem emlékezhetnek méltón őseikre (*Újratemtés előtt*), házaspáré, akik szinte érzéketlenné váltak a távoli tájak tragédiáira (*Jelenés, valamilyen szigetek*), és a téma más variánsaként időseké, akik végül maguk szenvedik el a közvetítésben követett háborús pusztítást (*Jelenés, élő adásban*). Az egyén szintjén pedig az elveszített szülő-

földjétől, elvett birtokától elszakadni nem tudó Jánosé (*Szine és visszája*), a hőesésben terhe, a majdan melege-ételt adó gázpalack szállításával egyedül kínlódo, magányos Öregasszonyé (*Ilyen ez a tél*), az érintettségig jutva, a bátyé, a balladás *Adventi dramolett* „félrelépett”, szőnyegben elesett, az esetet protézissel megúszó hőségé, s a személyesség elérve a költőé, aki álmában sem tud kiszakadni a korabeli (1978), életet nyomorító viszonyok közül (*Az Esernyő titka*), akinek műalkotó, világalakító törekvése a Teremtés tökéletességéhez képest szükségszerűen csakis töredékes maradhat, ám mégis, így is szakralitással teljes. Mert, amint a hiányból fogant *Az Örök Verstőredék* zárata megvallja: „ez a vers is / úgy született, hogy Szavak lelke / zsong Mindenek felett” (16).

Emellett – és ezt ugyancsak találóan állapítja meg Szakolczay Lajos – a kötet címét kölcsönző kétrészes drámában megjelenített iskolai tanterem és a környező falu maga is mikrokozmosz, egy elhagyott, de jobb sorsra, dózer helyett megmentésre érdemes kisebb-nagyobb hely jelképe, amelyet a lelkes fiatal telepesekhez hasonlóan nekünk (hiszen az instrukciók Lezsák Sándor dramatikus szövegeiben általában az Olvasónak adresszáltak) kell belakni, értékkel megtölteni, igazi otthonná formálni. Hogy ne legyen *Szellemfalu* a község, a város, az ország, a földrész, a nagyvilág, ahol élni szeretnénk.

S ami legalább ilyen fontos: a kötet *magyarságmodell*t is kínál, szövegeiben egy évszázad nemzeti történelmének eseményei, tipikusan magyar sorsai bontakoznak ki. A korpusz darabjai, amelyek úgy állnak eszerint össze, mint a virág szirmai

vagy a koszorú levelei, egy-egy tragikus történéshez kapcsolódnak, és különösen a dramatikus művekben feltűnő, hogy a kor, amelyben a cselekmény játszódik, nem pusztán keret, hanem tulajdonképpen szervező elem, amely nyomasztó atmoszféraként nehezedik rá, és (a groteszk megoldások kivételével) meghatározza minden elemét, azok egymásutániségét, folyását. A költő ez irányú tehetsége természetesen már a nyitó lírai blokkban is megmutatkozik. Az *Ilyen ez a tél*ben csupán néhány pontos, precíz vonallal vázolja fel nemcsak a szituációt, de az Öregasszony egész életét, úgy, hogy az általa szánon húzott, behavazott gázpalackban nem nehéz a keleti fronton elesett férj megtestestítőjét felismerni, a vers ritmusa léptei (és lélegzése) nehézségét idézi, míg a balladás ismétlések a világháborús veszteség, a magány feloldásaként, a párjához hasonló véget (a fagyhalált) sejtetik. A vegyes műfajú, versformában tördelt, dialógusrészekkel dramatikussá tett, ám valójában epikus jellegű (ezért találó a „dramolett” megjelölés) *Az Esernyő titka* a Kádár-korba kalauzol, azaz 1978-as születése közelmúltjába és jelenébe. Azon vezet végig a – személyesség jegyeit is viselő – főalak elvesztett használati tárgyának pótlását célzó álombéli útja: a Néprádióból szóló, folyton ismételt *Egmont-nyitány* (1956) indulásra ösztönző „üzenetétől” a korabeli társadalmi-közéleti viszonyokat modellező (hogy ne szakadjunk el ettől a fogalomtól) bérház bejárásán, jellegzetes „lakói” és működési mechanizmusa megismerésén át a rendszert képviselő bizalmihoz, a Házmasterhez jutásig. Ebben a világban nem meglepő, hogy a szakrális szférába tartozó, szép álmokat is összefélcélni tudó és éppen ezért rejtőzködésre kényszerülő, a hatalom által hasonmásokkal jelentékteleníteni próbált Varrónó helyett ez utóbbi ad(hat)ja csak át az új esernyőt, amely így védelmező, menedékkadó, az „égiekkel” összekapcsoló funkcióját, értékét elveszítve, ezeken a kezeken pusztán *dologgá* degradálódik, és az sem, hogy

a „titkokkal” szembesülő kérelmező belső menekülésként „a Kertünkre meg az Öreg Diófára” (13) gondol.

A drámákban, az ún. „jelenésekben” és a kétrészes „népszínműben” – amint fentebb említettük – mindez még inkább meghatározó, ráadásul a szerzőnek arra is gondja volt, hogy a különböző szövegek cselekményeinek helyszíne a Kárpát-haza más-más vidéke legyen, jelezve a helyi közösségi és sorstragédiák összmagyar jellegét, nemzeti jelentőségét. Az *Újratemetés előtt*, amelynek már a címe is áthallásos, 1951-ben, tehát a Rákosi-rezsim testi, lelki és szellemi terrorja, az erőszakos kollektivizálás, a koncepciók perek és kitelepítések, a rendszer minden szintjét átható megfigyelés és megfélemlítés idején játszódik egy alföldi faluban. A szereplők jegyzékéből, noha nem kapcsolódik a névformációkhoz közvetlen instrukció, eleve vélelmezhető, hogy az erőszakszervezetének képviselői által (Rendő, Próbarendőr-jelölt, Szem, Fül – utóbbiak besúgók, Lezsák Sándor írásaiban vissza-visszatérő elemként egymást is szemmel tartják, hiszen a bizalom hiánya, a bizonytalanságban tartás fontos hatalomtechnikai eszköz) megtestesített regnáló rend és a neki(k) kiszolgáltatott család (Janó, Anya, Janóka) viszonyában nincs, nem is lehet kollízió, csupán a megváltoztathatatlanba beletörődés, legfeljebb a remény fenntartása. A helyre vonatkozó szerzői utasítás azt is nyilvánvalóvá teszi, hogy ott temetőfelszámolás, sírkövek széttörése, tehát valamiféle deszakralizálás történik, amelynek komolyságát az alkotó egyrészt az Olvasónak szóló, megmosolyogtatóan didaktikus instrukciókkal (mint „Ha elfelejtette volna az Olvasó, a Pr-jelölt a Próbarendőr-jelöltet nevezi meg, ezt kéretik megjegyezni, mert újra nem fogom megismételni.” [31]), másrészt a hatalom oldalán állók neveltségessé tételével oldja. Főként a Rendőrével, aki egykori kohómunkásból lett őrsparancsnok, s a köz érdekére hivatkozva saját nagyszülei nyughelyét és csontjait is az útalapba lapátoltatja,

miközben ellopja a sírokban talált értékeket és a földből előkerült leleteket. De alárendeltjei sem jobbak nála, ahogyan ő gazdáinak elvárásainak, amazok az övéinek igyekeznek mindenáron megfelelni. Velük szemben a brigádmunkára kirendelt, még itt is versenyben bontó és talicskázó Janónak a fejét felemelni sincs lehetősége. Nem társadalmi állásából vagy vagyoni helyzetéből fakadóan, hiszen még a helyi besúgók ruhája is rongyos, tehát az egész falu szegény, hanem mert nincs választása. Ha ellenszegül, úgy járhat, mint az Anya rokona, akinek a botozás maradandó károsodást okozott, sőt, akár rosszabbul is, mint az előző „komenista” rémuralom elszenvetője: a temploma védelméért híveivel együtt felakasztott pap vagy édesapja, akit azért vertek agyon, mert nem engedte a közösbe hajtani tehenüket. S nemcsak saját maga, kényszermunkára utána irányított felesége és fia miatt sem teheti meg, hogy nem teljesíti a parancsot. Nem szeretné, hogy Janóka is úgy járjon, mint ő, akinek először titokban kellett el-, most pedig (groteszk elemként) a készülő útba beletemetni atyját. Janó – *Hamlet*-reminiszcenciaként – koponyájától kér tehetetlensége miatt bocsánatot, ám fia, legalább jelezve az új nemzedék reményt keltő bátorságát, öröksége, az erkölcsi tartás átvételét, zsebébe tesz egy tőle-belőle származó csontdarabot.

A forradalom előtti időszakra, 1956 nyarára, egy délvidéki – az alcím pontosítása szerint Dráva-menti – faluba helyezi a szerző a *Színe és visszája* cselekményét, amely a kommunisták bűnei közül a kitelepítés hatásával szembesít. Főalakja, János a rendszer szemében kettős vétséget követ el: egyrészt visszatér a házhoz, amelyet mindenestül elvettek tőle, másrészt leül vele szemben, és nem hajlandó elmozdulni onnan, hiszen ebben a világban már a nem kívánatos jelenlét is vétékké válhat. Jellemében van valami az antik tragédia-hősökből, azzal a különbséggel, hogy az ő hübrisztét éppen állhatatossága és kitar-tása váltja ki, a darab dramaturgiája pedig

a népmesékkel rokon, hiszen három kísértő érkezik hozzá, három próbatételt kell kiállnia. (S hogy még egy különleges-séget kiemeljünk: a nyitó instrukciók nem csupán eligazítják az Olvasót a helyet, az időt és János lelkiállapotát illetően, hanem a pontos pozícióját megadva [a férfival szemben tartózkodik, a háznak háttal], bele is helyezik a dráma világába. A nagybetűs írásmód tehát nem pusztán a tiszteltet jele, de utal rá, hogy az Olvasó, még ha a dramatis personae jegyzékében nincs is feltüntetve, tulajdonképpen maga is egy az alakok közül.) Elsőként a Szomszédal találkozik, aki elmondja, hogy már megszűnt ott az egykori lakó otthonossága és illetékessége, a birtok Békésből odaköltözötté lett, és a férfi idegenné vált a faluban. Tanácsa: „Azt mondom néked, János, hogy menjél vissza oda, ahonnet jöttél. Ha sokáig itt üldögélsz, bevisz a rendőr. Onnan nehéz kijönni” (59). Másodikként a korábbi kivetettből mindentudó besúgóvá avanszált Bungyika érkezik, aki világosan közli: akkor lesz rend, ha „komája” a következő vonattal elmegy, ellenkező esetben az ismerős papot is bevitetik, aki szállást adott neki a közeli városban. (Jellemző, hogy a „szimatos” nemcsak önszorgalomból folytatja alantas tevékenységét, hanem azért is, hátha így a „néphatalom” nevében elítélt apját, aki ugyancsak besúgó volt, előbb kiengedik.) Végül harmadikként a Rendőr, az új lakó testvére, aki kezdetben barátságosan, majd egyre ellenségebben, fenyegetőbben ösztönöz indulásra. János három dialógusbéli válaszaiból egész szomorú története feltárul (a lágert is magában foglalva, ahol dolgoztatták), ám az erkölcsi győzelem mégis övé lesz: megfogadja, hogy noha most elmegy, de néhány év múlva, amikor majd lehet, ide, saját házába fog hazatérni.

Inkább dramatizált kispróza a *Felvidéki jelenés*, 1968, amelynek cselekménye a magyar nemzetiségi közösség számára is sorsfordító eseményhez, a prágai tavaszra válaszul tett szégyenletes katonai bevonuláshoz és megszálláshoz kapcsolódik.

Alakjai mind felvidéki magyarok, így a szöveg tulajdonképpen az ő - érdekeiket is semmibe vevő - kádári-csatlói lépésre adott lehetséges, jellegzetes és etikai tekintetben teljesen helytálló reakciójukat mutatja be. Ügyes szerzői megoldás, hogy a „NITRA” felé vezető országúton, ahol a mű világába ismét bevont Olvasóval szemben Szent Vendel szobra áll (ami magában is finom fricska, hiszen a pásztorok védőszentjét ábrázoló alkotást általában a birkák terelési útvonalán szokták felállítani), két, a helyes irányt jelző táblát elfordítani akaró, eltérő életkorú társaság találkozik. Szénási tanító úr és fia, Szénási tanár úr ék felelős értelmiségiek, akik a jelenlegi államalakulatban is a régi magyar világból átmenekített önazonosság, szellemiség, erkölcs szerint élnek és cselekednek, így számukra természetes, hogy megtévesszék az érkező ellenséget. Meglepőbb, hogy ugyanez a másik, tizenéves fiatalokból álló csapat tagjainak, a modern „csitteseknek”, Csiriznek, Bencének, Péternek és a náluk ifjabb Potykanak sem csíny, hanem tudatos, a szülőföld szeretetéből, a haza iránti kötelességből fakadó aktus (mint kiderül: cserkészek voltak). A szabadság és a magyar ügy iránti elkötelezettségük egy szebb, boldogabb jövővé ígérte hordozza, e tekintetben is beszédes az alábbi dialógusrészlet:

„Csiriz:

- Titkos Jókai, Tíjókai. Mert nem engedték. Tanár úr, mikor engedik a cserkészetet?
- Annak is eljön az ideje.
- Mikor?
- Mindig arra gondolunk, de most megint nem beszélünk róla” (49).

A tett utáni nagy egyetértést énekszóval (a Bartók által egyébként Kárpátalján lejegyzett „Komáromi kisleány...”-t dalolva) érkező besúgó, Gyurinka zavarja meg, akinek látszólag nemcsak neve, jelleme is hasonló a *Színé és visszája* Bungyikájáéhoz, hiszen ő is már gyermekként az iskolában megfigyelt és a táblára felírt mindenkit. Záró gesztusa azonban mégis elemeli tőle

és igazán emberivé teszi: a bekötött szemű szoborra „VIVAT DUBČEK!” feliratot teker, és közbenjáró imáját kéri a nyáj számára az elkövetkezőkre, amiket jobb, hogy nem fog látni amaz.

A *Szellemfalu* a jelenbe tér, helyszíne egy egykor virágzó, mára elnéptelenedett, lepusztult falu – mintája akár a mai, főként dunántúli kistelepülések, Takáts Gyula verscímével: a „magyar Waste Land-ek” bármelyike lehetne – iskolája különös mikrokozmosz. (A szerző ezzel kapcsolatban is rejtett humort instrukcióiba, ennek jele a tanodabéli BÁBSZÍNHÁZ felirat.) Terme a találkozások terévé válik, ide érkeznek különböző, építeni vagy rombolni vágyó közösségek, akiknek mind-mind helyben vannak terveik. A négy gyermeket nevelő Piroska és Ambrus voltaképpen őshonos házaspár, akik a nagyszülői ház visszavásárlására gyűjtöttek, és most szeretnének hazaköltözni, hozzájuk csatlakozott két pár, Anikó és Péter, akik az ottani rossz tapasztalatok (munkaügyi átverés, romló közbiztonság) miatt Németországból tértek ide, illetve Anikó testvérét, Zsuzsa (az ő tudományos karrierjét – ez is jellegzetes – az akasztotta meg, hogy sok gyermeket szeretne) és Gábor, akik ugyancsak itt képzelik el közös életüket. Kisebb lépésekben már neki is álltak gazdálkodni, emellett Gábor fémkeresőzik („lenget”), Péter hangeffekteket gyűjt, az erőszakos betolakodókat pedig együtt készített tiltótáblákkal próbálják távol tartani. Valójában a két lány szintén felmenői álmat akar beteljesíteni, hiszen nagyapjukat azért érte a kommunista hatalom retorziója, mert Kert-Magyarországot szeretett volna, s hogy a fiatal csapat miért választotta a vidéket, arról így vallanak:

„AMBRUS A városban mindent lebetonoznak... itt még lélegzik a föld.

PIROSKA Itt kint egészen más a levegő. Friss és egészséges... júniusban költöztünk!” (89)

Ez utóbbit jogerős határozat teszi lehetővé, amely arról rendelkezik, hogy mindnyájan

építési engedélyt kaptak, s egy építész-hallgatókból álló társaság is érkezik, akik a kiválasztott és a majdani telepések számára használható épületek állagát mérik fel, felújításukat tervezik meg.

Két pap is az iskolába vetődik, ők a régi misézőhelyeket veszik leltárba, amilyent elődeik az iskolai tanteremben is elrejtettek. Közülük István atya fekete, Nyugat-Afrikából érkezett, ottani szülőföldjén hallott a magyarok '56-os helytállásáról, a *Biblia*, Arany János és Tamási Áron művei tanították a nyelvre, és missziós feladatokat látott el korábban a floridai magyarok körében is, míg Ferenc atya ténylegesen kötődik a faluhoz és az iskolához, dédapja ott volt tanító, majd – groteszk elemként – halála után csontváza, amely jelenleg is a teremben található, biológiai szemléltető eszköz. Azért is érkezett, hogy a maradványokat méltó módon eltemesse. Jelenlétük megerősíti, az általuk felfedett szentély fénye, mintegy áldást sugározva, megszenteli a fiatalok szép és nemes vállalását.

Velük ellentétben a terjeszkedő világcégeket képviselő, mint kiderül, magyar származású, ám beszédesen idegen (*farmer*) nevű vezetők, Mr. Wrangler és Mr. Mustang, valamint titkárai, Seprű és Pacsuli a termőföld felvásárlásában és az épületek elbontásában, útalapba dózerolásában érdekeltek. Nem az útalap az egyetlen közös pont a kommunisták lezsáki megjelenítésével, a két fél poloskákkal egymást le-, a pórul járó Seprű a padlástérből a fiatalokat is kihallgatja, az elővásárlási joggal rendelkező helyieket és a jegyespárokat előbb megvenni, majd fenyegetéssel és

erőszakkal elűzni akarják, s az általuk európai (uniós) támogatással építeni kívánt új telepre bevándorlókat költöztetnének. De nemcsak velük egyértelmű a rokonság:

„GÁBOR A tatárok is győzni akartak.

ZSUZSA A törökök is.

PÉTER A Habsburgok is.

ANIKÓ A németek is.

FERENC ATYA Győzni akartak a szovjetek is.

ISTVÁN ATYA Győzni akarnak most a maguk fajta nyugatiak is.

AMBRUS Ez a mi örökös szabadsággharcunk. Honvédő háborúnk” (123).

Nem véletlen, hogy – Jézus példáját követve – a papok és a karót ragadó fiatalok együtt úzik ki a kufárokra a templomnak is helyet adó iskola szakrális teréből. Péter még egy sziréna-kommandósok-bilincskattanás effektsort is bejátszik nekik, Piroska pedig a hivatalos határozat fellebbezést elutasító passzusát olvassa fejükre.

Lezsák Sándor *Szellemfaluja* nemcsak azért fontos kötet, mert írásai *világ- és magyarságmodell*t kínál, hanem azért is, mert a tragikus közösségi és személyes sorsok mellett a nehézségeken felülemelkedés, a minden körülmények közötti túlélés példáját és az újrakezdés reményét is felmutatja. Az élet, a magyar élet mindenáron való fenntartásáért emeli szavát, és ennek, különösen korunkban, különös, már-már stratégiai jelentősége van. Ugyan drámáit, dramatikusan szövegeit érezhetően elsősorban olvasásra szánta, ám emiatt is hasznos lenne, ha színtársulataink szintén felfedeznék azokat, és még többekhez jutna el értékes üzenetük.

Szemes Péter

SZEMES PÉTER (1979) irodalomtörténész, kritikus. Utóbbi kötete: *Csillagtérkép. Válogatott recenziók, 2019–2023* (2023).

Sorsmolekulák szuperpozícióban

Novák Valentin: *A remete*

Hungarovox, 2024

Milyen egy jó látszatregény? Bölcsen csapongó vagy fájdalmasan realista? Amikor minden csak „mintha”, és öltáncot lejt nekünk a kétely? Novák Valentinnél nincs uborkaszegző, hiszen még porzik az út a nem régiben megjelent *Repedés* után, máris itt van a következő menet: *A remete*. Látszatregény – hirdeti az alcím, és valóban, újra egy szimulált világ tárul fel előttünk, ami látszólag azonos a mi dimenzióinkkal. Ugyanakkor az egyedi hangvétel és a páratlan ábrázolástechnika mellett továbbra is megmutatkozik a klasszikusok beható ismerete és a kimeríthetetlen fantázia. Karakterei plasztikusak, élők és sokrétűek, a metafizikai futamok pedig igen elgondolkodtatók. Egy izmos, sziporkázó, minden szöveget fején találó történetfolyamról van szó. A kötet két nagyobb blokkra lett osztva, az első rész eleje pedig meg nem nevezett pályatársakat, az irodalmi rendezvények farvizében himbálózó hölgytüneményeket, kékharisnyákat, profi dilettánsokat, költőlidérceket, kikerülhetetlen szakmai szituációkat és írótipusokat parodizál. *Az isten Tokajban (Intim-betét)* esetében említeni sem kell, melyik prominens Írótáborban játszódik a jelenet, ahogy a felbukkanó, jellegzetes tucatkarakterek sem szorulnak magyarázatra.

„Isten háromnegyed hétkor már a pályaudvaron járatta a szemét. Kereste az áldozatot, akit Tokaj városáig egyhuzamban fásaszthat. Fialat írók imbolyogtak elő a restiből. Hátizsákjukban az egy váltás alsónemű mellett Szalon sörök csilingeltek. E kedves szimfónia keltette föl Isten figyelmét. Az ifjak nyomban megismerték. Körbefogták. Körültáncolták. Ég felé dobálták. Aztán különböző vastagságú mappákat toltak az orra alá.” – Tehát a be-

futott, borkedvelő költőisten leereszkedik ide pár pohárra meg „pelyhedző puncira”, és a találó jellemzések óriáshullámai azt is partra vetik nekünk, hogy mitől fest erre-felé írósan egy író: „A kellékek: borgőz. Nagykabát, kalap, sál – nyáron. Könnyen lerúgható, cúgos cipő. Csapzottság, enyhe sajszag. Indiai vadkenderszakáll. Mindig kész versformulák. Kellő időben, jól durranó poénok. Lányokoskodásra kikerekedő szemek...”

Néhány pillanatra még Novi Bálint is megvillantja magát ebben az első irodalmi teremtéstörténetben, a retúr mennybemenetelek és last minute pokoljárások közt. A kortárs irodalmi atmoszféra sarkított, mégis arcpirítóan hű ábrázolása mellett, valamennyi ismert alkotótípust felvonultatja a szerző, a „jó-oldalítól”, a füves brigádokon át a pálinkamámorból ihletet merítő arcokig, de az írói ambíciókat dédelgető kritikuskok sem maradnak ki. Tömör, stílusosan kanyarított sorai pajkos kíméletlenséget és erőteljes szókimondást egyaránt tartogatnak. Sajátos megfigyelések és metaforikus karrierlétrák tágitják számunkra a spektrumot. A fiktív beszámoló kitér arra is, miként lehet az irodalommal csajozni, és milyen egyéb dopinghatásai vannak még a szakmai dörzsöltség előnyeire és arra is, hogy mit ér, illetve mennyire jövedelmező az írói álmszerénység, miközben tehetünk egy könnyű sétat is a kánonba való beérkezés hosszú és rögzös útján.

Egy valóban megszállott író

Főszereplőnk a *Hulligan úr a kiadóban* című írásban lép be, aki éppen szöszmötölő

odafigyeléssel készülődik a kiadójával való első találkozásra: „Mindig megvetőleg nézegette az öltönyös, nyakkendősköltőket, írókat, kritikusokat... Hivatalnokok, nem írók ezek, és úgy is gondolta, hogy a nyakkendő hurkot vet a gondolatra, a zakó leplet terít az őszinteségre, a lakkozott cipő dzsizgolóvá pusztítja a szellemet. Szóval úgy festett a tükörben, mint még soha, úgy, mint egy menedzser, egy bróker az első fizetés vagy sikerdíj után. Ha lett volna hajlama rá, magába szerelmese-dik.” Életszagú tudósításokat is kapunk az irodalmi rendezvények smúzoló, súlytalan locsogásairól, miközben iszonyú energiák tombolnak a háttérben. A szerző, ahogy figurái profilján végig svenkel, újabb és újabb személyiségtípusokat bont ki, témáit pedig aprólékosan meglovagolja, és még némi olvasóbarát filozófiában is részesülünk a földi illúzió dolgairól és a hologramlétről.

N. V. Hulligan – Novák sokadik írói alteregója – a tőle megszokott irodalmi igényességgel, lázadva az elcsépelet mondatfűzerek ellen, munkához lát. Hiába fut be, őt is utoléri az alkotói válság, majd egy hajóúton intenzív revelációban részesül, mikor arra ébred rémálmából, hogy ő nem is létezik, csupán egy virtuális valóság megalkotásán fáradozó idegen lénycsoport által, felülről irányított fantom, akit valójában Nicsak Bálintnak hívnak – ettől a ponttól számítva indulnak a visszautalások a *Repedés* kezdő soraira és az úrbéli Nagy Testvérre, aki mindent figyel. A Hulligant megszálló Nicsak Bálint egy érdekes figura, hálás vezérkarakter egy látszatregényben, ugyanis hol van, hol nincs, hol meg a van-ban nincs, míg a nincs-ben feltűnik olykor, és arról gyözköd minket, hogy ő igenis van. De mit is tudunk róla konkrétan? Nem sokat. Az idegen lények szerint, akik megfigyelik őt, Nicsak egy rendszermérgező vírus, de az sem kizárt, hogy Novi Bálint e világi megfelelője, mindenesetre a Nicsak Bálint-Hulligan összefonódás egyfajta kellemesen skizoid hangulatot is kölcsönöz a regénynek.

„Kap egy átlagzagyva álmat így kora este, én meg elszívhatok egy csillagrúgatót... Van erre egy csapdája, na, azt megnevezheti, rakok bele majd egy törött lábú, sírdogáló nyulat. Ha felébred, megsüti. Kis tüzet gyújthat csak, mert az oktanok egy csapata arra kirándul, megint ránk tolják a nehézségeket, mert az eleve elrendelés ellenére arrább vektorálhatnak őket a szomszéd kráterben állomásozó kollégák, hiszen nagyon is tudják, hogy ezen a szélességen és hosszúságon VIP hologrammal dolgozunk. Mindegy.”

A két íróentitás sorsmolekulái lassan szuperpozícióba rendeződnek, és az átkozott tehetségek egyetlen elátkozott tehetséggé állnak össze. A kötet második részében Nicsak-Hulligan – sikerei ellenére – remetének szegődik, így innentől már változik a szín. Hősünk egy komfortosított üregben tengődik, és hol orvvadászattól, hol tolvajlásból tartja fenn magát, már ha épp nem kiművelt hallucinációk gyötrik. Végül a túlélés monotonitásába belefáradva, már író sem kíván lenni. Csupán csak abban bíz, hogy az őt koordinálók hamarosan beleunnak és elengedik, vagy hagyják pixeleire hullani e szimulált látszatvilágból. „Állatnyomokat látott, amelyek csak állatnyomok voltak, hisz nyilvánvaló volt, még neki, az amatőr kivonulónak is, amatőr, hisz lehet, két nap múlva picsogva rohan vissza anyukája szoknyájához szánni-bánni bűnöcskéit, ahová sikerei csúcsán is el-ellátogatott házi sütésű pszichoterápiára, hogy nem ember hagyta őket, de később, amikor már a túlélés múlik ezen, strukturálódnak ezek a sárnegatívok, s válnak kívánatos özzé, horkanó vadkanná, vagy valami domesztikált döggé, amit le kell vadászni, ha nem is az íze, de a túlélés végett...”

Kijelenthető, hogy ez a kötet is elég jól sikerült, hordoz valamiféle sajátos ízt, bájt, dimenziót, meglátást, világot – a nováki univerzum abszolút kiteljesedése. Talán mindössze két apróságot lehetne felróni a kötet hibájaként; az egyik, hogy nehéz tájékozódni ebben a stíluskavalkád-

ban, a témaváltások határai pedig nem elég hangsúlyosak – az átlapozásra ingerlő, túlzásba vitt, hadaró, szürreális részeket is csak azok élvezik, akik bírják ezt a tempót, mert olykor zsúfoltak, fárasztók, helyenként össze is folynak, és követhetetlenek. A másik megjegyzendő, hogy a zseniális szakmai fricskák, melyekben bővelkedik a kötet, csak a belterjeseknek jelent valamit, kívülállóknak érdektelenek – de talán nem is ők a célcsoport. Az előző kötetekből visszacsengő abszurd-szürreál

vonat és a nyelvi lelemények újra megjelennek, de a szerző eszköztára és utánozhatatlan stíluselemei is változatlanok. Mivel igen termékeny íróról beszélünk, *A remete* esetében sem az összegzés, sem az egyenlegállítás, sem a lezárás kifejezések nem használhatók, hiszen valószínűleg útban van már a következő kaland is. Tanulságos olvasmány „zseniskedő íródugványoknak”, irigykedésből jeles költőknek egyaránt, de az irodalmi közéletben járatlanoknak is.

Rimóczy László

Lukovszky Ilona: Bicskakatok. Főfő: Mészáros Viktória

RIMÓCZI LÁSZLÓ (1979) író, újságíró, kritikus, a Veranda Művészeti Csoport alapító tagja.

„Szókimondó, hű magyar”

Levelek Csoóri Sándorhoz (1952–2016)

Erdélyi Szalon Könyvkiadó, 2023

Az Erdélyi Szalon Könyvkiadó gondozásában 2018 és 2023 között tizennyolc kötetben megjelent életműsorozat utolsó darabja. Szerkesztő-válogatóként, egyzersmind az életmű gondozójaként Balogh Júlia hangsúlyozza az előszóban, hogy Csoóri Sándor hagyatékban maradt hatalmas, több kötetet megtöltő levelezéséből csak mutatvány ez a válogatás. Töredekes bizonyítéka, mennyien tisztelték, szerették a költőt, buzdították közéleti harcaiban, adtak s kértek tanácsot tőle.

A levelek nem időrendi sorban követik egymást, s bár keltezésük sokszor hiányzik, az megállapítható, hogy java részük a rendszerváltoztatás körüli évtizedekből való. Témájuk, szándékuk szerint nehezen lehetne csoportosítani őket, a feladók szempontja és ítéltetése zömmel politikai alapú, legyen szó hazai társadalmi, gazdasági változásokról, ezek történelmi s nemzetközi összefüggéseiről vagy a nemzeti s magyar nemzetiségi kultúra, művészet, irodalom állapotáról, dolgairól.

Kivételesen nem levél, hanem egy dedikáció, Szentágothai Jánosé áll a kötet legelején, mintegy mottóul: „Csoóri Sándornak, a bátor szókimondó igaz magyarnak, csodálattal”. Cs. Szabó László nyolc évvel korábban, 1980-ban szinte ugyanezekkel a szavakkal méltatta: „Jó és nagy költő vagy, rendkívül bátor s egyenes ember, s szókimondó hű magyar”. Verseskötetét, *A tizedik estét* pedig így fogadta: „jó nézni, ahogy folyton emelkedsz az élő legkülönbek közé”, „útban az időtlenség felé”. Még előbb, az *Utazás félálomban* eszszéit köszönve biztatta: „Prózaírónak éppen olyan kitűnő vagy, mint költőnek.” Hogy melyiknek jobb, Vas István nem

tudná eldönteni, írta, hozzátéve, „vigasztaljon, hogy ezzel a megoldatlan kérdéssel is nagyon jó társaságban vagy”. Jóban látják mások is: Németh Lászlóéban. Többen is hozzá hasonlítják. Például Radnóti Zsuzsa – az esszé a nyilvános tanulás műfajának nevezi, amikor „egy lélek égtájakat keres, és közben égtájakat segít megtalálni”. „Hát ilyenek nekem a maga írásai”, tudatja. Sükösd Mihály szerint *A magyar Apokalipszis* „örök antológia darab”, különben azt csodálja, hogy „a szemed elé kerülő hangyatojást is közérdekűen egyetemessé tudod növeszteni”. A *Nappali Hold* előadásmódja pedig „közös mesterükre”, Németh Lászlóra emlékezteti, és szerencsének tartja, hogy Csoóriban több „a kételkedő distancia és az irónia”. Ugyane kötet alapján Király István azok közé a nagy esszéírók közé tartozónak tekinti, akiknek Némethhez hasonlóan „valamilyen életügyük van”. A *Jóslás a te idődről* versei olvastán szintén azt emeli ki, hogy költőjük a szónak abban a nemes értelmében, ahogy a görögök használták, hajlik a pátozra: „az élet és a halál komolyságával gondol s csinál mindent, számára minden élet-ügy egyben”. Csánádi Imrét *A félig bevallott élet* (1982) indította valami vezeklés- és engesztelésféle vallomásra. Annak kinyilvánítására, hogy megbecsülése „nagyrabecsülésé nőtt” falubeli költőtársa iránt. Őszintén feltárja, „ellentmondásos kép élt” benne róla, holott vonzódott hozzá, és sokért nem adta volna, ha jobban vonzódhatna. Körülírja, ami „visszahőköltette”. Illyést említi, hogy az ő igézetében élt, s előre megviseli a gondolat, „ha ez a mi magyar irodalmi bolyunk” nélküle marad. Hozzá Babitsot társítja, akinek a szavára leginkább adott.

Németh László viszont mint ellenpélda merül fel: iránta „kezdettől fogva sok idegenkedéssel” viseltetett. Iránta, főként pedig a „különféle kótyagos hívei” iránt. Mintha ars poeticába oltott politikai hitvallással próbálna, e kótyagosak távlatát „eltéveszthetetlenül a jobboldali magyarkodás (sőt mélymagyarkodás) kódos lópvidékében” jelöli ki, amitől, hangszúlyozza, éppúgy irtózik, „mint a merev balos barmok falanszter-délibábjaitól”. A summary azonban elismerés: „kiküzdött függetlenségedet”. És felismerés: szülőföldjük mint „mikrovilág is mennyire kiemeríthetetlen igazából”.

A Csanádiéhoz hasonló alapállást vesz fel a magát „antipolgárnak” tartó, saját politikai felelősségérzetével nem számoló Gyurkovics Tibor is. 1979-ben azon morfondírozik, hogy „nyilván nagy szerep testáldódik” a barátjára, Illyés, Veres Péter nyomában ő lesz az, aki „Népben-nemzetben... kell írjon, éljen, szerepeljen”, örül viszont, hogy „kisiklasz ezekből a szerepekből [...] Nem köll a szerep. A pálcá”. Amit legjobban szeret, hogy „nem vezér akarsz lenni ebben a szívérelleses küzdelemben, hanem közkatona”. Majd 1990-ben ugyancsak *A félig bevallott élet*, valamint *A tizedik este* emlékezetes verse, a *Hó emléke* készíti Domokos Mátyást arra, hogy biztassa, bátorítsa „igaz barátját”, „cicoma és cifrázkodás nélkül, de a kimondás vigaszával elbeszéljél lírában és prózában ezt a valóban halálos problémát, lét-állapotot, az elloptott értelmes élet siratását, pátosz nélkül azonban, leltározó halálos józansággal”. Vagyis tárja fel, fejezze ki a hetvenes-nyolcvanas évek szellemi élete, irodalma „mulasztásának”, „hitelvesztésének” fő okát, a „rossz szerepek” vállalását és az ellenük való, „eleve vereségre kárhozzatott” lázadásokat. Egybecsengett ezzel, még korábról, Örkény István jóslata: „A történelemben majd csak egy mondat tekint vissza a hetvenes évekre, és nyilván az agónia korának fogja elkeresztelni, hiszen ez az ország már csak félig eszmél, vastüdővel lélegzik, és nincs rá biztosíték,

hogy a hangunkat meghallja-e egyáltalán.” Az évtizednek, ám nem az agóniának a múltával idősebb tisztelője, Keresztury Dezső versben biztatta vagy inkább nyugtatta: „Várákodd csak, Sándor, / úgy leszel jó pásztor: / a fényre sötét leng és / kudarcra újrakezdés; / ha versed témátlan, / abban is hazád van.” Nagyfalusi Tibor, az esztergomi könyvtár főigazgatója egy képbe vetítette nagyrabecsülését: Csoóri Sándor a szemükben Babits utáni „világítótorony”. Jókai Anna és Dobai Péter születésnapjához köszöntői egymást erősítik. „...az maradj mindig, aki lettél: nagy költő és tiszta ember” – üdvözli egyikük, kívánom, írja, szavait aláhúzva, a másik, „még sokáig legyél ennek a kis országunknak s mindannyiunknak az, aki vagy!”. Szakolczay Lajos mókás, ám elkésett intelme 2000-ból: aki nagy költő, „az a múzsával szeretkezzék, ne a pacsuli illatú politikával”.

Tudhatta a sokoldalú kritikus, hogy szeretkezés helyett Csoóri – saját szavait használva – „nemtelen harcot” vívott a politikával az ezredforduló előtt is és közvetlenül a rendszerváltozás után is, ekkor az 1990 szeptemberében megjelent esszé, a *Nappali Hold* kirobbantotta – ahogy monográfusa, Görömbei András minősítette – „a magyar szellemi élet talán legnagyobb fantomháborúját”. *Hattyúkkal ágyútűzben*, *Futás a ködben*, *A pokol könyöklőjén*: beszéltek már a kötetcímek is. Önképe a „pokolviselt emberé”, a „dúvadszerű magányosságot”, a „saját hazámban újra kisebbséginek” lenni állapotát vállalóé. A kényyszerű visszavonulás helyzetét elviselhetővé tették, erőt adhattak az elsősorban a baráti körből érkező levelek. Bertha Bulcsué, 1996-ból: „Döbbenet olvasom a mocskolódást, amit szennyes agyak, embertorzók rád zúdítanak. Ugyanez a banda támadott meg engem is, pedig én senki sem vagyok, csak magyar.” Csatlós János emigráns költő-műfordítóé: augusztusban nem sejtette, „micsoda vihar van készülőben. Azóta is ez emészt”; „a szívem veled van”. Alföldy Jenő kétségbeejtőnek

tartja, hogy „egy-két ártalmatlan ténymegállapításod [...] a Tőled megszokott módon kockázatos és nyílt szavad – micsoda szennyáradatot indított el az átellenes oldalon”. Bertók László 1992 legvégén a *Nappali Hold* című kötet – benne az azonos című esszével – írásait fölrázóaknak, vihart kavaráknak és messzire világítóaknak gondolja. Együttérzéssel, lelkesen és szívszorongva nézem csak – írja –, amit a versen kívül Csoóri csinál. A demokráciához kapcsolva nyomatékosítja: „ennek a keserves átalakulásnak (forradalomnak?), a sokszor lealacsonyító, felszínen kavargó, de a dolgok legmélyéig villámló 'történetnek' az egyik alapidokumentuma, költői erejénél fogva műfajában talán a legjobb bika a Nappali Hold”. Orbán Ottó a könyvben foglaltak többségével egyetért, amivel pedig nem, arról nem akar „most” írni. „Túlfűtött a légkör, téboly és kéretlen fegyverhordozók minden oldalon” – s benne elevenen él a csodálat, hogy az ifjú költő vitázó „egyetlen huppanással tud a magasságos eszmék közül a gyakorlati tennivalók földszintes világába érkezni – egy esszé-légi-deszantos”. Jókai Anna, amikor javában dúl a fantomháború, a maga esetével hozakodik elő: „rágalmak és fenyegető levelek között” él ő is, de próbálja a sérelmeit „nem tovább adni”. Úgy hiszi, írja még, hogy Csoóri nem teheti meg „a politikából való teljes kivonulást”. Ugyanebben az időben Balassa Sándor zeneszerző tágabb összefüggésbe állítja az esszé kelteit vihart. „Gyermekkori viharodat újra élheted, de most nem a tornácról nézed a zivatart, hanem benne vagy. A fejed körül csapkod az istennyila” – írja, „fenséges játéknak” látva, ami történik. Fenségesnek, tán azért, mert: „Sándor, számot vetettél a világgal, és igaz szó nyílt ki ajkadon. Hála az Istennek érte. E tett következményeként vállaltad a magyar költő sorsát, amely hol méltatlan harcokat, hol pikát a szívbe, jelent”. Bíró Ernő zámolvi református lelkipásztor azt kérdezi, „hogyan bírtad idegekkel azt az ösztüzet” elviselni.

A kötetbe Balogh Júlia beválogatott néhány olyan levelet is, amelyik nem veszt részt ama „nemtelen harcban”. Ilyen Heller Ágnesé, aki nagyon szeretné – s ezt szavai aláhúzásával nyomatékosítja –, „ha az élőknek egyszer sikerülne a kibeszélés – de az igazság az, hogy a nehéz időkben kivívott bizalom sosem szűnik meg”. Radnóti Sándor egy kettejükkel kapcsolatos pletyka cáfolatát kérve jelenti ki: „a becsület – tán maradandóbb, mint az a szakadék, amelynek két oldala felől nézünk egymásra”. Egy küldemény van, a Könczöl Csabáé, amelyik elmarasztaló, még hozzá súlyos ítéletű. Próbál pedig finoman fogalmazni, költői kérdésként téve fel, „annyira fekete-fehérré változott volna” a címzett gondolataiban minden, ahogy arról a 1991 nyarán Ohióban, az Itt-Ott Magyar Baráti Közösség kerekasztal-beszélgetésén elmondott néhány kitétele „tanúskodott”, a *Lábadozó ország* című, az *Alföldben* közreadott összeállítás szerint. Különös mód, utóbb kérdez, előbb állít. Mégpedig azt, hogy Csoóri a valóságot „érzékileg” is épp oly kevésbé tudja „átélni, mint azok, akiknek a neved egy ideje saját egydimenziós törekvéseik és becsvágyaik trójái falovává, nyirkos kézzel szorongatott zászlórúddá lett”. Gúnyosan konvertitákból álló sorkatonáknak, viasszal betömött fülű bandériumoknak nevezi őket. Indulata kiváltója Csoóri beszélgetésbeli példázata: 1945 után „közösen hordtuk el a romokat”, ma pedig „aki kormányzó párt, az vigye a talicskát, vigye, hordja el a romokat, s az ellenzék pedig kritizálja, hogy nem jól tolod a talicskádat”. Azon viszont nem akadt fenn, ami az ország erkölcsi s lelki fölépülésének szükségszerű voltáról, illetve mintegy önbírálatként a magyar valóságot „egyszerűnek” vélt kormánypárti barátokról a beszélgetés során elhangzott.

Mindezekről részletesebben esett szó azokban a főleg külföldről küldött levelekben, amelyek elsősorban a közéleti emberhez, a politikai életben szerepet kapó és vállaló Csoóri Sándorhoz íródtak. Gosz-

tonyi Péter Svájcban élő történész a végre engedélyezett folyóirat, a *Hitel* megjelenéséhez gratulált 1989 elején, egyetértve, hogy „Széchenyi szellemében dolgoztok: fontolva való előrehaladás”. 1993 februárjában, miután hazlátogatott, féltőn figyelmeztet: „Magas fokon fogjátok a választásokat *elveszíteni*, ha nem történik változás a gazdaságpolitikában!! A kisembert nem érdekli a polgári szabadságjog. Csak azt látja: az élet mindennap drágul, nincs munkalehetőség, az életszínvonal 1989 óta 40 százalékkal esett, marakodás minden vonatkozásban, és bár senki nem sírja vissza a bolsevik rezsimet, de a kormány szidásában mindenki egy”. Csoóri személyesen szembesülhetett mindezzel: nővére, Julianna fakadt ki amiatt, amit a kárpótlás címén a földekkel, a paraszti gazdálkodókkal művelnek. Csak megjátszás, hogy „vagyon részesei vagyunk”, „a fene ette volna meg azok gyöngye agyát, aki kitalálta az egészet” – írta, rosszabbnak tartva a rendszert „a Rákosinál, akár milyen nehézségen mentünk keresztül, de volt remény”, s a Kádár-rendszer is jobb volt „mert azért nekünk is juttattak”. A nagykárolyi Károlyi család Brazíliába menekült leszármazottja, gróf Károlyi Lajos levele csak a birtok nagyságát tekintve panaszkodott másról: „Fonák egy világ, hogy örülnöm kell, hogy az eltulajdonított 10 000 holdból 300-at volt szabad vásárolnom!” Gosztorny Péter e felvetésekkel kapcsolatban is kérdezhetné volna: „Miért nincs megfelelő propaganda, hogy Antallék egy romos országot örököltek?”

Máté Imre költő, műfordító Münchenből tudatja '89 novemberében: „Nagyon aggódom Magyarorszáért, különösen mióta az ellenzék aktívan nyüzsög. Seholl semmi fogható koncepció, csak frázisok. Mindvalahány pénzért kalapol nálunk, és az egymással versengők szemünk láttára kapnak hajba.” Glosszába illő a beszámolója „egy nagy emigráns honmentő megbeszélésről”, amelyen „csak az Úristen tárcanélküli, ráérő angyalai tudják”, hogy a „jurtások” és a „kapusok” mellett kik

vettek még részt. Öt órát ült ott, írja, „honmentés címén” – „Summa summarum: vak kovácsok patkoltak döglött lovakat”. Csipkelődőből komolyra fordítva jegyzi meg, nem szeretné, „ha Magyarországból Nyugat-Európa napszámosa lenne, vagy ha kisarjadna egy dél-amerikai típusú liberalizmus” – mindkét veszély fennáll, kombinálva is – teszi hozzá azzal együtt, hogy többen hazatérésre s a politikába való bekapcsolódásra biztatják. Kende Péter, párizsi szociológus 1990 elején maga is elképzelhetőnek tartja a hazaköltözését, ezért is várja türelmesen-türelmetlenül az országgyűlési választásokat, „kijön-e belőle az igazi, nemzet-méretű őrség-váltás? Előkerül-e – és honnan – egy új vezető réteg? S szükség lesz-e azokra, akik ennek a változásnak, ha nem is az előkészítői, de legalább a hívogatói voltak?”

Marakodás és honmentés, új vezető réteg és új nemzetközi irányvonal – ezekről s összefüggéseikről két „levélíró” töpreng a legkörültekintőbben. Csatlós János svéd-magyar műfordító, valamint Takács József, az Amerika Hangja magyar adás vezető szerkesztője. Az előbbi úgy nézett Göncz Árpádra, „mint a pártok közti tárgyaló és együttműködési készség szimbólumára”, aztán pedig az újságokban „a gyűlölet és a terméketlen marakodás” füstölt minden lapon. Ez a levegő fojtogatja már évtizedek óta a magyar népet – így fogalmaz, noha tudja, „milyen veszélyes szó a 'magyar' és a 'nép'. Tanácstalan viszont, mit lehetne helyettük kitalálni – kezdi játékos keserűen, „nehogy a nacionalizmus dölyfének bűnébe essen”. Ötlete, mondjunk a „magyar” helyett „hunkyt”, úgyis „így nevezi az amerikai köznyelv a gyanús kelet-európaiakat és a balkánit, a tehetségtelent”. De mondhatunk, nemzetköziesen „lakosságot” is, módosítva a versen: „Még kér a lakosság, most adjatok neki...” Csatlóshoz hasonlóan panaszkodik, meglepő módon, Miklósházy Attila, a külföldön élő római katolikus magyarok püspöke is arról, hogy a Kanadában vitatkozó felek között „gyerekes és gyakran

primitív veszekedés” tör ki, a magyarok nem tudnak „egységes képviselőt teremteni”.

A rádiós szerkesztő 1990 júliusában számol be arról, hogy vendégül látták Magyar Bálintot egy baráti beszélgetésen, ahol „mindenért tetemre hívtuk”, s beigazolódott, „hogy az SZDSZ számára fontosabb a politikai hóbörgés és feltűnések keltése, mint az ország sorsának jobbra fordítása”. „Az ilyen Magyar Bálint-szerű emberekkel nehéz lesz egészséges közéletet kiépíteni, vagy lerakni a civil társadalom alapjait” – jelentette ki. Két év múlva egy vendégeskedő házaspár – Kőhalmi Zsolték – mint a „tőről metszett túlélők prototípusai” tűntek fel szeme előtt, történelmi párhuzamot vonatva. Hogy nem először fordul elő „az Új Földesurak birtokfoglalása”, s hogy Rákóczi szabadságharcának bukása után is a labancok kapták a birtokot, ők „marakodnak a koncokon” most is, holott a kurucok nyertek. Erdélyi Béla, a Donnál harcolt hadnagy keményebben fogalmaz: a nép kezd cinikussá válni, nevet kínjában, mert bosszantja, hogy „a kommunista nagy tolvajok, nemzetünk sírásói az ellopott vagyontól továbbra is királyi módon élhetnek”, „az 56-os hőhéroknak” a kezéhez folyik a magas nyugdíj. A megértőbbnek mutakozó Takács Józsefet jobban irritálja, ami a sajtóban zajlik: „összemosni a közelmúltat a jelennel és mindehhez valamifajta nyugati elismerést hozni, mintha most is, utólag is, jóvá kéne hagyatnunk minden lépésünket valami új döntőbíróval, ez esetben Amerikával”. Újabb három év elteltével a levélíró azt panaszozza, nagybetűkkel, miféle korlátoltságok fájnak leginkább neki. „A magyar közélet úgynevezett ‘nemzeti’ oldalán téblábolók legtöbbszörnek HAZAFYASCH tevékenysége abban látszik kimerülni, hogy nemzeti szín gatyamadzaggal próbálja erősíteni gyengécske emberi tartását”. Bántja, hogy ahogy Antall József az „úrifiúkkal”, úgy „Lezsák és tsai. a magyar bunkó erejével, mások a pitüner földhözragadtságukkal, megint

mások a ‘baráti vagy szakmai’ klikkjeikkel akarnak MAGUKNAK alapot teremteni a jövőre. Néhány magunkfajta hülye pedig abban reménykedik, hogy a NEMZET, a magyar kultúra [...], a magyar jövő biztosítása mögött is van egy szekértábor”. Amit viszont előre mutatónak tud, mert Széchenyi óta nem sarjadt hozzá hasonló a „magyar ugaron”, a Duna TV létrehozása – jövődöli: ha „program-profilját példarértékűvé tesszük, még a ‘szádesz’ kapui sem vesznek erőt rajta”.

Az emigráció hangja többször és erősebben hallatszik, mint a határainkon túli nemzetiségi magyaroké. Derűsebb, reménytelibb hangok azonban tőlük sem szűrődnek át. A (cseh)szlovákiai és a jugoszláviai magyarok köréből nincs levél. Az előbbieket érintve Vigh Károly történész Duray Miklós ügyében-perében ír, tudatja, 1990-ben a Havellel történt beszélgetés után azt mondta az ottani barátainak, hogy „Te itt, nálunk lehetnél ugyan a magyar Havel, de ezt a szerepet – gondolom – nem vállalnád.” Vállalni kell viszont, folytatta, hogy „a nemzet élő lelkiismerete légy”. Az erdélyiek közül jó páran fordulnak hozzá. Molnár Gusztáv politológus, aki áttelepülve a Limesből „igazi folyóiratot” akar csinálni, 1993 tavaszán – feltehetően egy Cioranról szóló esszé kérését elhárítandó – sajnálattal közli, hiányzik most belőle a kellő távolságtartás és kellő könyörület ahhoz, hogy írni tudjon „a románság lét-katasztrófájáról”. E hiányzó empátiát, mondja, „sok erdélyi újdonsült liberális” Cs. Gyimesi Évától Bíró Béláig, a szemére veti, de ő még nem adott fel „minden reményt a saját jövőnkkel és benne Erdély jövőjével kapcsolatban”. Magyarország pedig? – álmában sem képzelte volna, hogy „a legtöbb értetlenséggel, ostobasággal és rosszindulattal épp az az ‘oldal’ fogad, amelyen kezdettől fogva állok”. Horváth Arany újságíró-szerkesztő 2000-ben, amikor Csoóri a botrányos közgyűlést követően megszűnt a Magyarok Világszövetsége elnöke lenni, arról tájékoztatta, hogy „a patrubanyizmus terjed,

mint a nátha”, s hogy a „saját fajtám ocsúival harcolni nehezebb, mint Vadim Tudorral”.

A legádázabb harc azonban, amit két jeles író, Szabó Gyula és Sütő András vívott egymással. Csoórihoz Szabó – így is értelmezhető – jobb híján fordul, mert „mégiscsak a legközelebb állsz hozzánk”, és fontos, hogy „egy ilyen ‘idevalósi’ aspektust is” láthasson. A többes szám jelzi, nemcsak a maga nevében szól – mint akit megbíztak, többeket képvisel. Szemrehányással kezdi, s folytatja is – jelzi, hogy beszéde „nyers, kertelés nélküli”. Felelősségre vonó: hogy állíthatta Csoóri azt, miután Sütőt „agyba-főbe verték”, hogy „az egész erdélyi magyarságot támadták meg”, és „ezért futottatok azonnal tüntetni a Hősök terére”. S hogy mondhatta máskor, korábban, hogy „az sem baj, ha lőnének, ha vér lenne”. Fel sem merül, a költő talán nem mondott ilyet, különben nehéz lenne Sütő vérével magyarázni, hogy „attól sistereghet a románellenes hangulat a maradék csonkaságban”. Meghökkenítő, amit ezután állít: „a romániai magyarságunk még mindig jobb alapokon áll, mint ahogy azt a Sütő-veréstől felkorbácsolódott és óránként felkorbácsoló magyarországi hangulat képzelet”. Még megdöbbenőbb a következtetése: „Végzetesen fennáll azonban a veszély, hogy ha itt nem lesz román részről elég sovén erő ennek a még meglevő alapnak a katasztrofális szétveréséhez, akkor lesz elég hozzájárulás onnan, részletekről ahhoz, hogy ‘közös munka’ eredményeként történjék ez meg.” Vád ez, ráadásul talán még határozottabban irányul Csoóri, mint Sütő ellen. Mert az utóbbitól „csak” azt kérdezné meg, miután ő „immár évek óta” az „egész ‘romániai magyarság üldözöttségének szimbóluma’ a pesti hangulatsugárzó és -irányadó helyeken”, „bálványológiai síkon” mozogva, azt kérdezné tehát, „hogy semmi módját nem találta ő és nem találták ők Vásárhelyen az ilyen szörnyű elfajulás megakadályozásának”. Mit tett ezért „a vásárhelyi magyar tüntetés tömeget miatyánkozató

vezetőjeként” – vonná felelősségre. Ugyanezt tenné az összes magyarországi politikussal, párttal, irányzattal, mert mind egyiknek torza „történelmi ítélőképessége”, s „az egész visszaszerzésének lehetetlenségében egy édes Erdélyes, Hargitás, Székely himnuszos üszkösödés beteg kedélye nyom el mindent, és kultikusan folyik a betegzarándoklás a csodatevő gyógyítás eredményében a kegyhelyekre s a misztikus személyekhez”.

Hogy Csoóri, a megtámadott mit válszolt, védekezett-e, a könyvben nincs nyoma. Annak se, hogy beszámolt volna a barátjának a rá „hajigált mocskolódásokról”. Ez a szóhasználat már Sütőé, mégpedig abból a levélből, amelyet Görömbei Andrásnak írt valamikor 1993 elején, kérve, továbbítsa Csoórinak, Nagy Gazsinak és B. Zolinak is (aki a monográfusa lehet, Bertha Zoltán, s nem Bíró Zoltán, ahogy a könyvben szerepel). Debreceni druszája az iránt érdeklődik, olvasta-e Szabó Gyula *Képek a kutyaszorítóból* című (végül négykötetes) dossziéit, amelyről szerinte „nyilvánosan szólni nem érdemes”, „irigyek, gonoszkodók aljasságaival” ne törődjék. Sütő összefoglalja, mivel vádolja őt, őket az általa „szennyiratnak” nevezett emlékiratféle: „mohó türelmetlenségünkben, kivagyiságunkban magunk zúdíttuk fejünkre a pogromot. Mert aki bottal köszön, annak husánggal köszönnek vissza.” „Hát ezt keményen megválaszoltam neki” – jegyzi meg, nyilván arra a hónapokig tartó vitára célozva, amelyik a *Romániai Magyar Szóban* zajlott, Szabó Gyula cikkével kezdődött 1992 júniusában, s az övével zárult novemberben. Közben *A marosvásárhelyi pogrom újabb meghamisítása* című válaszcikkkel, amelyet tizenhatan írtak alá, s csörték követték. A vége, emeli ki Sütő, hogy miután partnere „MINDENKORI féltekenységét és gyűlöletét végleg” magára vonta, megkapta, hogy „sovén nacionalista”. Viszonzásul ő sem kíméli Szabót, „szó-hasmenéses székelyként” említi, félreértett zseniként, gyilkos humorral magyarázva: „ti, félreértésből zseniálisnak

tartott" íróként. S ami indulatoktól izzó vitájuk külön pikantériája, hogy *A sátán labdáiról* is megsemmisítő a véleménye. A klasszikus erdélyi emlékirók kimásolt szövegei regényfolyamként való „plagizálásának” tartja, s méltatójának, Marosi Péternek, „dupla szekundát” adna. Ám azt adhatott volna a levél címzettjének, Görömbeinek is, aki az esszéregényt, amely „gazdag történelmi dokumentumanyag életre keltésével tiltakozott az erdélyi magyar múlt kisajátítása ellen”, a legjelentősebb erdélyi magyar könyvek közé sorolta.

„Életmű vitatársa életmű” – lehetne idézni Illyés Gyula Veres Péter halála után jegyzett axiómáját. Ugyancsak tőle drámája, a *Tiszták* kathár püspökének, En Martynak a szerepét, aki „az azonos táborban lobogó elvakultság szószólója”. Ablonczy László minősíti, nevezi meg így abban a levelében, amelyben kéri Csoórit, töröltesse nevét a Demokrata Fórum tagjainak sorából. Elősorolja, mi minden készítette erre a lépésre. Lezsák Sándornak a Ratkó József temetésén elhangzott búcsúztatója éppúgy felkavarta, mint Alexa Károly viselkedése, aki amióta „a Hitelnél tündérkedik, telefonra se méltatott”, Szigethy Gábor pedig arra ébresztette rá, „Pándi Pál egykori keretlegényei új kereteket szerveznek”. Efféle kép illenék Alföldy Jenő vádlón panaszos szavaihoz is: hogy miközben „félresodort ember lett” egy „ténylegesen hibás” lépése miatt, kitiltva lapokból, rádióból, aközben „arcátlanságot” kell tapasztalnia azoktól, akik beilleszkedtek az *Élet és Irodalom* új keretébe, „bértollnokoktól, lelketlenektől, szennyes kezűektől”. Csete György Kerényi Józsefnek a Magyar Művészeti Akadémia elnökségéhez címzett levelét küldte el másolatban Csoórinak, pár sor kíséretében. Csak a tiszta ügyeket szereti, írta, s hogy „kevesekben található a szolgálat alázata, ami a Tiéd. Helyette a magyar a magyart alázza, gyalázza.” Az innsbrucki egyetem katedrájára készülő Kerényi „arculcsapásként” éli meg, hogy vendégnek

hívták az akadémia közgyűlésére. „Hogy az alapításhoz nem voltam elég jó: se ‘magyarnak’, sem ‘művésznek’, azt már szinte megszokásként fogadtam, hiszen a szakma ‘magyar’ szárnya már korábban is kizárt valamennyi mozgalomból, így például a Kós Károly nevével jegyzettekől, jóllehet építészcsoportom az ő nevét írta, jóval korábban, a zászlajára, s küzdött eszméiért” – hárítja el a meghívást. Tóth Gábor Sándor a nyolcvanas évek elején az apja, a „francia modern bábjáték történetében is meghatározó” művész (Ablonczy László), grafikus és akvarellista A. Tóth Sándor hazai megbecsültsége, elismertsége dolgában cserélne eszmét Csoórral, apja pápai tanítványával. Olyan kérdést boncolgat, amelyik húsz évre rá, az írók „kanonizálása” során (ld. Wass Albert) lett nyomasztóan időszerűvé: mennyire vall érték- és aránytévesztésre, zavarodottságra, s miért van az, hogy azokat „festőket, művészeket” karolják fel, akik a „nehéz idők elől külföldön próbáltak szerencsét”. Vasarelyt, Amerigo Totot említi, emlékműzeumukat, pedig „előbb az itthon élők v. akik itthon éltek érdemelnék meg az elismerést”. Meglepő művészetpolitikai problémát vet fel a hódmezővásárhelyi múzeumigazgató, Dömötör János 1990 augusztusában: „Bármily furcsa is, a népi-nemzeti hagyományt tovább vivő, megújító művészeti törekvések még tán az Aczél-korszaknál is kedvezőtlenebb helyzetben vannak”. S ami végképp különös ebből az időből, hogy a *Vigília* szerkesztőbizottsági tagja, Rónay László mintegy mellékesen jegyzi meg: olyan lapnál dolgozik, amelyet „nevezetes püspökeink néha ellenszenvvel figyelnek”. Csoóri erre nemigen tudott mit válaszolni, ha csak nem Vasadi Pétert idézte: „Az én ars poeticám az akaratlan kiszolgáltatottság”, s ugyancsak katolikus költő barátja gondolatát, hogy „az igazi liberalizmus a minőség egyeduralma”.

Szembetűnő, hogy alig-alig említették a kötetben az a hely, ahol ezt az egyeduralmat a főszerkesztő személye, Csoóri Sándor is garantálhatta, a *Hitel* szerkesz-

tósége. Még szembetűnőbb, hogy ahol viszont igen, ott válságot sejtetően. Mint Simonffy András 1993. szeptember 4-én keltezett levelében, azaz nagyjából egy évvel az után, hogy a folyóirat áttért a havonkénti megjelenésre, s Csoóri lett a főszerkesztő. Szerkesztőtársa, miután „nyári megingást”, „becsapódni vágyó belviszályokat” említett egyfelől, másfelől viszont hangsúlyozta, „a gárdában hajszálrepedések sem keletkeztek”, kérésrel zárta sorait: „ismerd fel és becsüld meg végre igazi, maradék szövetségeseidet”. A másik küldemény Bíró Zoltántól érkezett, 2015 áprilisában, válaszul Csoórinak és Balogh Júliának a Hitel Alapítvány ügyében írott levelére, ebben a figyelmeztetéssel, hogy tennie kell valamit, „alighanem meg kell szüntetni az Alapítványt”.

S itt, az ilyen részeken mutatkozik meg – miként az életműsorozat egészét tekintve is – a lábjegyzetek vagy kíséző tanulmányok hiánya, valamiféle, a kritikai kiadásokhoz közelítő elemzési-tárgyalási módszerek igénye. Tiszázandó, például, hogy az Alapítvány megszüntetésének gondolata miért vetődött fel a házaspárban, „csupán” a főszerkesztő hosszú évek óta tartó betegsége vagy a lap megjelentetésének ugyancsak évekre visszanyúló gondolatai, netán egyéb zavarok miatt. Effélékre lehetett gyanakodni már 2008-ban is, amikor a *Hitel* jubileuma alkalmából kiadott kötet, *A visszaszerzés reménye* szerkesztője, a folyóirat ügyvivő mindenese, Papp Endre volt a „főszeresplő”, rá öt évre az Uránia Filmszínházban tartott ünnepségen viszont Gázsó L. Ferenc lett a ceremóniamester, nem lehetett tudni, milyen minőségben. Ha a bizalomvesztés jelei mutatkoztak is, akkor sem annyira nyilvánvalóan, mint ahogy erről, közvetve, a Pálffy G. István fejéce árulkodik. Balogh Júlia így mutatja be: „a hűsége volt az, ami miatt Csoóri Sándor bizalmába fogadta. Amikor már senki nem látogatta a költőt, ő a végletekig kitartott akkor is!”. Súlyos szavak ezek, mind a lap szerkesztőire, mind a költő – a fejrészekben egyébként

oly igen magasztalt – sok-sok barátjára nézve. Hűtlenné lettek volna? Tornai József, Kósa Ferenc, Sára Sándor, Vizi E. Szilveszter vagy a korábban, 2013-ban elhunyt Görömbei András, és többek nem tartottak ki beteg barátjuk mellett, nem törődtek vele, elfeledkeztek róla? Vagy inkább az volt a helyzet, évekig tartóan, hogy hiába „jelentkeztek be”, a feleség, férjével egyetértésben, őt kímélendő, nem „fogadott” látogatókat?

A felvetések szakmai jellegűekből erkölcsiekké váltak. S ez meggondolkodtató több fejléc tartalmára s stílusára vonatkozóan is. Következhet az előszóban „ígértekből”, miszerint szerzője saját emlékeire hagyatkozva is bátorkodott a levelek küldőit néhány sorban bemutatni. Kiindulópontja az volt, hogy a küldemények „a levélíró és a címzett személye miatt” válnak érdekessé, ők „kölcsonőznek külön értéket” nekik. Csakhogy a szándék nem egyszer megbicsaklott: gyakoribb a kellelténél, hogy a feladók életművének „értékeiről”, szakterületükről, alkotásaikról egy szó sem esik, ismertetésük kimerül a barátsági fokozatok – „örök”, „atyai”, „időtlen” – leírásában, a közös együttlétekre, vendégeskedésekre utalásokban. Vajmi keveset lehet megtudni, például – taláalomra – Komlós Aladáról, Pethő Tiborról, Gosztonyi Péterről, Máté Imréről, Nyíri Tamásról, Szóts Istvánról, Tüskés Tiborról. Annál több mindenkiről tudható viszont, hogy mint Heller Ágnes a férjével együtt a „közös baráti körbe tartozott”, hogy Keresztury Dezsővel „sok időt töltöttek együtt”, ellenben Sükösd Mihállyal, akivel „becsülték egymást, mégsem töltöttek túl sok időt egymás társaságában”. Aztán, mint Benedek Istvánnal, „vitatkoztak, egyetértettek és örvendtek egymás gondolatainak”. És így tovább – természetesen a fogalmazás sablonjainak megjelenése. Minta lehetett volna viszont Csicsery-Rónay István vagy akár Csete György fejrésze. Akkor is, amikor sajnálkozva tudatja a „valahai szétverhetetlennek” látszó baráti kör tagjairól – Csoóri, Pozsgay Imre,

Für Lajos, Bíró Zoltán, Kiss Ferenc –, hogy „a politika elsodorta őket egymás mellől”. A közlés közelít az ugyancsak feltűnő politikai bulvárstílushoz. Annak közhírré tételéhez, hogy Király Istvánt kötelezte a pártvezetés, írjon a Duray-előszó ellen, amit akkor vállalt volna, ha megírhatja, „mindennek ellenére ő becsüli Csoórit”. A „kultuszminiszterünk”, Köpeczi Béla szerette volna elérni, zárják ki Csoórit az Írószövetségből, de elnökségi tagtársai erre nem voltak hajlandóak. Jókai Anna meg, aki „magyartanárként működött hosszú évtizedeken át” (valójában 1960-tól 1976-ig tanított), az Írószövetség elnökeként aláírta, hogy Göncz Árpád köztársasági elnök „védje meg a magyar kultúrát Csoóri Sándortól”. Az aláírók között volt Rónay László is, „de utólag bocsánatot kért”. (Egyébként téves állítás, hogy a Vi-

gília főszerkesztője volt.) Végül, ellenére minden kizárási kísérletnek, hat-hét megyéből való kitiltásnak, a költő vakmerősége s nemcsak az övé, hanem a kritikusé is: a *Hó emléke* című vers, benne a „fennköltlen züllő ország” képével, amelynek leírása s értelmezése, Domokos Mátyástól, „halált megvető bátorságra” vallott. A lap szerkesztője, ahol a költemény megjelent, csak igazoló jelentést megvető bátorság lehetett.

Bárhogy is, a könyv tanúsítja, amit az előszó nyugtáz: „Szokatlan élet- és szokatlan látélet” a Csoóri Sándoré s a hozzá küldött leveleké. Utószóként is felfoghatóak Martonyi Jánosnak a költő halála után íródott gondolatai. „Köztünk vagy, Sándor, nem engedünk el!” – vallja, s bárcsak szaporodna a hozzá hasonló vallomástevők száma.

Márkus Béla

MÁRKUS BÉLA (1945) a Debreceni Egyetem nyugalmazott docense. Utóbbi kötetei: *Gál Sándor* (2017), *Szilágyi István* (2018), *Cseres Tibor* (2022).

Tarlós István

Budapest főpolgármestere voltam

Hitel Kiadó, 2024. október

Rövid tartalom

Tarlós István 1945 óta az első és eddig egyetlen konzervatív („jobboldali”) főpolgármestere a fővárosnak. Most megjelenő, *Budapest főpolgármestere voltam* című visszaemlékezésében azt fogalmazza meg, hogyan élte meg hosszú polgármesteri időszakát. Könyvében túlnyomórészt a 2010–2019 közti főpolgármesteri évekre koncentrálnak, és feltárja a maga idején több, a közérdeklődés középpontjába került ügy részleteit is – például az M3-as metró, az M4-es metró és a Biodóm kérdését vagy az árvízvédelmet. Csak röviden szól az óbudai periódusról. Beszél viszont az SZDSZ-es múltjáról, a kritikát sem elhallgatva a Fideszhez fűződő kapcsolatáról főpolgármestersége évtizedében, a Budapestinfóról, a főváros közigazgatási rendszeréről is. Sorra veszi a főpolgármesteri kampányokat, és leltárt készít a 2010–2019 közt elért eredményekről. Elbeszéli, milyen támogatást élvezett, és milyen nehézségekkel kellett szembenéznie. Érinti a külföldi kapcsolatokhoz kötődő emlékeit, továbbá színes és izgalmas anekdotákkal is tarkítja a képekben is gazdag önvallomását.

Tarlós István – igazi bennfentesként – a városvezetés kulisszatitkaiba enged bepillantást, melyek egyaránt meghatározták Budapest mindennapjait és a főváros hosszú- és rövidtávú stratégiáját.

Részlet a könyvből

Még Óbudáról egy kevés...

Volt az első (hősi) ciklusban, 1990 és 1994 között egy SZDSZ-es képviselő, aki négy év alatt egyszer jelentkezett szólásra. Azt mondta: „Gyerekek, lehet ezt így is csinálni, meg úgy is. Csináljuk úgy, hogy mindenkinek jó legyen!”

Egy idős kiskisgazda 1990 és 1993 között százötvennyolc levelet írt nekem, és mindegyik szó szerint ugyanazt tartalmazta. Arra tett figyelmeztetéssel felérő ajánlást, hogy szerintem kiket kell feltétlenül eltávolítani a Városházáról. Személyesen csak az első öt levelet olvastam el. Idővel olyan neveket is sorolt, akik már rég nem dolgoztak a hivatalban. E levelek alapján természetesen senkit nem küldtünk el.

Egyszer megkértem az egyik képviselőt, hogy menjen haza, mert kempingnadrágban jött testületi ülésre. Úgy meglepődött, hogy hazament.

Egy kérelmező havi ötszázezer forint támogatást igényelt „közüzemi számlái rendezésére és vitamindús táplálkozásra”. Mikor megkérdeztem, hogyan számolta ki az összeget, azt mondta nekem: „Ne kérdezzen!”

Egyszer egy idős hölgy a helyettem őt fogadó kabinetfőnöknek nyolc strófából álló dalban énekelte el a panaszát. A műsor közben a kabinetfőnöknek egyszer sem állt módjában megszólalni, meglepetésében feltehetőleg nem is igen tudott volna.

2006 után

Hivatali éveim egyik legemlékezetesebb eseménye volt, amikor 2011 májusában Orbán Viktor meghívott, és egy szűk létszámú kormányküldöttség egyik tagjaként vehettem részt a Vatikánban II. János Pál pápa boldoggá avatásán.

Számomra kedves színfolt volt, amikor dr. Tóth József polgármester úr társaságában támogatólag bábáskodhattam a Benkő Sándor, Szörényi Levente, Frenreisz Károly és Benkő László kezdeményezte Rockmúzeum létrehozásánál. Tóth József kollégámmal évekig támogattuk az intézmény működését. A velem hasonló korú XIII. kerületi polgármesterrel a politikai, világnézeti különbség ellenére a zene és a sport kapcsán amolyan „félbaráti” kapcsolat alakult ki közöttünk. Kérésre részt vett a Fővárosi Közfejlesztési Tanács munkájában is, ahol pártatlan, konstruktív hozzáállásról tett tanúbizonyságot. Az elmúlt harminc év egyik legkiemelkedőbb polgármesterének tartom őt.

Megtisztelő volt számomra, amikor felkértek, hogy írjak a régi Népstadionról szóló könyvben a létesítményhez kapcsolódó gondolataimról. Csodálatosnak tartom az új Puskás Arénát, és büszke vagyok rá, hogy a főpolgármesteri időszakomban építette meg a kormány Budapesten. Nem resteltem azonban azt sem bevallani, hogy él bennem egyfajta nosztalgia és hiányérzet a régi Népstadion iránt, amelyhez megannyi csodálatos mérkőzés emléke fűzött. Talán a 7-1-es magyar-angol derbivel az élen. Mindössze hatéves voltam, mikor

apámmal ott lehettem, de a mai napig elég határozottan emlékszem rá. Nem beszélve a hetven-nyolcvanezer nézőt vonzó egykori NBI-es kettős rangadóról, no meg a válogatott egyéb tét-, illetve barátságos mérkőzéseiről. Itt láttam az 1965-ös Universiade atlétikai versenyeit, de még 2007-ben is itt volt a Rolling Stones óriáskoncertje, amit a fiammal együtt nézhettem, hallgathattam végig.

Nagy élmény volt, amikor 2017-ben a vizes vébé fővédnöke lehettem. Három igazán nagy pillanata volt számomra ennek a világbajnokságnak. Az első, hogy elmondhattam a megnyitóbeszédet. A második, hogy megismerhettem és beszélhettem Mark Spitz-cel, minden idők egyik legbámulatosabb úszófenomenjével, az 1972-es müncheni olimpia legnagyobb egyéniségével. A harmadik és egyben legnagyobb, hogy a 400 méteres női vegyes úszás világbajnoki aranyérmét átadhattam Hosszú Katinkának.

Közönségszórakoztató eredménnyel járt, amikor 2013-ban Orbán Viktorral átadtuk a Margitszigeten a Fővárosi Önkormányzat által újjáépített zenélő, színes fényjátékokkal gazdagított szökőkutat. Európa egyik legnagyobb ilyen létesítménye valósult meg. Láttam, hallottam Barcelonában a nemzetközi híró „mágikus zenélő szökőkutat”, és azt hiszem, mellette sem kell szégyenkezniük a margitszigeti építménnyel. A beüzemelő a repertoárt Szentkirályi Alexandra és a magam közreműködésével állította össze. Nyaranként, főleg az esti órákban, évekig nagy tömegeket vonzott a látványosság. Komolyzene, könnyűzene és gyermekdalok egyaránt felhangzottak, sokan együtt énekelték a „szökőkúttal” a dallamokat.

Az sem feledhető számomra, amikor talán 2012-ben megismerkedhettem és szót válthattam a Budapestre látogató Carl Lewisszal, a 20. század legnagyobb, kilencszeres olimpiai és nyolcszoros világbajnok atlétájával.

Sok minden eszembe jutott a korosztályom hatvanas évekbeli hangulatáról, amikor Vitézy Zsófia közreműködésével a Margitszigeti Nagyszállóban hosszan beszélgethettem Eric Burdonnel, az Animals együttes ikonikus énekesével.

Nem felejtendő számomra a XVI. Benedek pápával, továbbá Dziwisz bíboros úrral, II. János Pál pápa titkárával való találkozót.

Más szempontból, de csodás élmény volt számomra a Claudia Cardinaléval végül közös tánchoz vezető, a Kéhli vendéglőben elfogyasztott vacsora. Eszembe jutott közben, hogy mikor tizennyolc éves voltam, ő pedig huszonnyolc, hány évet ajánlottam volna fel az életemből egy ilyen lehetőségért. Apró ajándéka volt a sorsnak a Scarlett Johanssonnal, Angelina Jolie-val, Bruce Willisszel történt találkozót is.

Mint régi futballrajongónak, örökre a lelkemben rögzült egy vacsora az Új Sipos étteremben. Négy ember ült egy asztalnál: Puskás Ferenc, Alfredo di Stefano, Francisco Gento és gyermekkorra óta csodálójuk, jómagam. Itt tolmácsra sem volt szükség. Puskás Ferenc fordított. Örök hála az estéért a feledhetetlen Fejér Miklósnak, az Új Sipos tulajdonosának, Óbuda díszpolgárának.

Spirituális élmény volt bejárni Wadowicében Szent II. János Pál pápa szülőházát.

Nem illő az előzővel egy bekezdésben említeni, de színes epizód volt ellátogatni Sztálin szülőházába Goriban, végigjárni Jasszer Arafat bunkerét, a perzsa sah teheráni villáját, Vietnamban Thieu diktátor palotáját. Ugyancsak érdekes közjáték volt Liverpoolban belátogatni a Beatles Múzeumba, valamint az időközben lebontott, de ugyanazokból az épületelemekből talán kétszáz méternyire változatlan formában újjáépített Cavernbe. Ebben az épületben játszott korai periódusában a Beatles együttes. Ottani információ szerint nagyritkán ma is váratlanul megjelenik az épületben Paul McCartney, és zenélget egy-egy félórát. Olyankor, mint mondják, tíz percen belül nem lehet bemenni az utcába, olyan tömeg gyűlik össze a futótűzként terjedő hírre.

Kimondottan megilletődtem, mikor 2019-ben meghívtak Barcelonába, hogy beszédet mondjak az FC Barcelona Kocsis Sándor születésének 90. évfordulóján tartott ünnepélyes megemlékezésén. Kocsis Sándor a kedvenc játékosom volt az Aranycsapat tagjai közül. A látogatás alkalmával azt nem mondhattam el, hogy melleleg több mint hatvan éve Real Madrid-szurkoló vagyok.

Féltem őrzött emlékem, hogy kezdeményező szerepem lehetett Budapesten a Katyni-emlékmű, az Árpád-szobor, a Szent Margit-szobor felállításában (Szentkirályi Alexandrával közösen). Jelentős szerepem volt emellett a Gropama melletti Kocsis Sándor-szobor, valamint a Széll Kálmán téri Széll Kálmán-szobor felállításában. Utóbbi kezdeményezői Vízkelety Mariann és Lantos Csaba volt.